

KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINLARI: 822

İbn-i Kemal

Prof.Dr. Ahmet UĞUR

TÜRK BÜYÜKLERİ DİZİSİ : 50

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI YAYINLARI : 822

İBN-İ KEMAL

Prof.Dr.Ahmet UĞUR

TÜRK BÜYÜKLERİ DİZİSİ : 50

ISBN 975 - 17 - 0040 - X

Onay : 25.6.1987 tarih ve 928.1-2903 sayı
Birinci baskı, 1987
Baskı sayısı : 15.000
Tekser Ofset - İZMİR

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Kültürümüzün her bölümü eşsiz kıymetlerle doludur. Bizlere düşen görev, bu kıymetlerimizi açığa çıkartıp, yeni neslimize bunları sunmaktır. Bunları tanıyan nesil onlara sahip çıkacak, onları değerlendirecek ve onlarla öğünecektir.Bunlarınkurduğu Türk-İslâm senteziyle yuğrularak sapık ve karanlık ideolojilerin körükörüne taklidcisi ve esiri olmayacaktır.

***Kutadgu Bilig**'i, **Âsaf-Nâme**'yi,**Kitâb-ı Bahriye**'yi bilmeden dünyayı tanımaya çalışan veya çalıştırılan nesilden bu millet ve kültürü için ne bekleyebiliriz ?*

*12 Eylül 1980 öncesi Ankara'da bir üniversitemize gitmiştim. Fakültelerin her birinde, birer köşe gördüm. Lenin, Stalin, Troçki v.b. Köşeleriydi. Bunların yanında bir Türk Büyüğünün köşesi yoktu. Neden bu kadar kendimize ve kendi kültürümüze yabancı kalmıştık ? Asırları kaplayan tarihî seyr içinde neslimize sunacak ve iftiharla tanıtacak kimselerimiz yok muydu ? Lütfi Paşamızın **Âsaf-Nâme** 'si 1910'larda Almanya'da basıldığı halde, neden bizde 1980 'leri beklemişti ? Defterdâr Sarı Mehmed Paşa'nın eseri..... Amerika'da **Ottoman State Craft** adı altında basıldığı halde, neden bizde 1960 'ları beklemişti ?*

Bu örnekleri daha da çoğaltabiliriz.......

İşte her yönüyle kültürümüze hizmet eden, neslimize mesajlar sunan Kemal Paşa-zâde'yi bu bakımdan ele aldım. Verdiği örnekleri asıl metinleriyle değerlendirmeye çalıştım. Fikirlerini vurgulamak ve açığa kavuşturmak için, tekrarlanan metinleri ve şiirleri almadan edemedim. Metinleri aslı ile okuyucuya sunmaya çalıştım. Bundan gayem şu idi; Neslimiz, gittikçe geçmişini anlamamaya, anlamadıkça da ondan kopmaya çalışıyor. Basit bir Osmanlıca veya arkaik Türkçe kelimeyi anlayamıyor. Âvize, zafer, fakir gibi kelimeleri; ***avîze, zâfer, fâkir*** *diye yanlış telaffuz ediyor. Küre-i arz kelimesini çok yanlış bir şekilde* ***Kürre-i arz*** *(arzın sıpası) olarak okuyor. Bu metinlerin Türkçe, Dilbilgisi, Tarih v.b. derslerde örnek olarak verilebileceğini düşündüm.*

Konunun kuru ve donuk olmaması için, her bölümde, daldan dala atlamaya çalıştım. Yapabildiğim kadarıyla, bütün konuyu sekiz başlık altında topladım. Konular arasında ortak bir bağ kurmak için, Kemal Paşa-zâde, Osmanlı Devleti ve yazarın zirveye çıktığı devir olan II. Bâyezid ve Yavuz Sultan Selim devirlerini aldım. Kendi çalışma alanım olduğu için, örnekleri daha çok, Kemal Paşa-zâde'nin VIII. IX. Defterlerinden vermeye çalıştım.

Bu çalışmam ile dinime, milletime ve kültürüme basit de olsa, bir hizmet vermeye çalıştım. Bunu yapabildim ise, Rabbime sayısız hamdederim ve bu eserin basılmasında emeği geçen şahıs ve kuruluşlara teşekkür ederim.

Prof. Dr.Ahmet UĞUR

I
KEMAL PAŞA -ZÂDE'NİN HAYATI

Tarihimizin yetiştirdiği ender insanlardan biri olan, Kemal Paşa-zâde'nin asıl adı, Şemseddin Ahmet b. Süleyman'dır. Büyük babası Kemal Paşa'dan dolayı ona İbn Kemal veya Kemal Paşa-zâde (Kemal Paşa-oğlu), denmektedir. Doğum tarihi 873/1468-1469 dur. Bu tarihde Tokat'ta doğan Kemal Paşa-zâde'yi bazı yazarlar kendi memleketlisi olarak göstermek istemişlerdir. Edirneliler onun doğum yeri olarak Edirne'yi, Amasyalılar da Amasya'yı göstermişlerdir.

Büyük babası Kemal Paşa, Fatih Sultan Mehmed devri (1551-1481) nin ileri gelen emirlerindendir. Edirne ve İstanbul'da büyük vakıflarının olduğu bilinmektedir. Tokat'ın asîl ailelerinden olan Kemal Paşa, Fatih'in oğlu II. Bâyezid'in 1447 yılında Amasya'ya vali tayin edildiğinde, ona lâlâ olarak tayin edilmiştir. Bazı kaynaklar Kemal Paşa'yı Fatih'in vezirleri arasında göstermekte iseler de, onun vezirliği, Şehzâde II.Bâyezid'e destek ve intisâbından dolayıdır. 1470/1471 yılında Uzun Hasan'ın Tokat'a saldırması üzerine, çok üzülen, belki de azledilen Kemal Paşa, bu tarihde İstanbul'a dönmüş ve kendisinin yaptırdığı Eski Odalar civarındaki Kurşunlu Medresesindeki türbesine defnedilmiştir.

Babası Süleyman Çelebi de, Fatih devrinin ileri gelen kumandanlarındandır. Amasya sancağının askerleri ile İstanbul'un fethine iştirak ettiği de söylenmektedir. 1474'de Amasya muhafızlığına (subaşılığına) tayin edildiğini ve Amasya'da vali olan II.Bâyezid'in emrine girdiğini görüyoruz. 1478-1479 yıllarında Süleyman Çelebi, Amasya'dan Tokat sancak beyliğine tayin edilmiştir. Sonra İstanbul'a dönmüş ve burada vefat ederek, babasının türbesine defnedilmiştir.

Annesi ise, Fatih devri âlimlerinden Kebelü

(Küpeli)-zâde Molla Mehmet Muhyiddin'in kızıdır. Hoca Sadeddin Efendi, Tacu't-Tevârih'de bu konuda şöyle demektedir. "Kebelü-zâde Molla Mehmet devrin meşhur âlimlerindendi. Fatih devrinde bir çok görevler yapmıştı. Fatih Sultan Mehmet onu kazasker tayin etmiş, 1467-68 yıllarında Karaman seferi dönüşünde onu görevinden almıştı. Molla'nın iki kızı vardı. Birini Hızır Bey Çelebi'nin oğlu Sinan Paşa almış, ondan Mehmet Çelebi adında bir torunu olmuştu... Öteki kızını ise, Kemal Paşa-oğlu Süleyman Çelebi almış ondan da Ahmet Şah adında bir torunu olmuştur. Bu çocuk dedesinin olgunluğuna erişmiş ve devrinin tek bilgini olmuştur. Alimlerin önünde giden parlak dolunaya benzemiştir. Kemal Paşa-zâde diye tanınmaktadır. Sayısız eserler vererek kütüphaneleri doldurmuştur..." Demek oluyor ki, Kemal Paşa-zâde anne tarafından Küpeli-zâde'nin torunu ve teyzesi kanalıyla da âlim, Sinan Paşa Yusuf Sinaneddin ailesi ile akrabadır.

Kemal Paşa-zâde ilk tahsilini baba ocağında yapmıştır. Onun ilk tahsilinde babasının ve büyük babasının rolü büyüktür. Bütün kaynaklar çok iyi bir tahsil gördüğünü söylemektedirler. Aileden gelen bir geleneğe uyarak, Kemal Paşa-zâde, ilk önce askerî mesleği seçmiş ve II. Bâyezid'in bazı seferlerine altı bölük sipahisi olarak katılmıştır. Fakat onun bu yaştan sonra meslek değiştirdiğini görüyoruz.Kemal Paşa'nın ümerâ-askerî (Ehl-i seyf) sınıfından ülemâ-ilmiyye (Ehl-i ilim) sınıfına geçmesine sebep olan olay, kaynaklara göre şudur: II. Bâyezid'in akından akına koştuğu bir dönemdir. Devlet her yönüyle zirveye doğru tırmanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu her sahada değerli kimseler yetiştirmektedir. İlmî sahada devre ışık tutan âlimleri olduğu gibi askerî alanda da orduları yöneten, onları ilâ-i kelimetu'llâh için zaferden zafere koşturan, sayısız komutanlara, ulu önderlere sahiptir. İşte bu seferlerden biri de, 1492 yılında yapılan Arnavutluk seferidir. Ordunun başında II.Vezir Çandarlı Halil

Paşa-oğlu İbrahim Paşa vardır. Kemal Paşa da genç bir sipahi olarak bu sefere katılmıştır. Orduda meşhur komutanlar arasında, Osmanlı ordusunda ün yapmış Evrenos Bey-oğlu Ahmed Bey gibi kimseler de vardır.

Elinde her zaman harbe hâzır
Savaşa baş açmış harbe hâzır

Ordu Filibe'ye geldiğinde,İbrahim Paşa divanı toplantıya çağırdı. Divanda ileri gelen komutanlar toplanmış herkes, protokol gereği, yerli yerince oturmuştu. O sırada içeriye mütevâzi, ilmiyye kıyafeti ile bir şahıs girdi. Herkes Vezir'in huzurunda ayağa kalkıp ona yer verdiler. O da geçip ünlü komutan Evrenos-oğlu Ahmed Bey'in üstündeki yere oturdu. Evrenos-oğlu gibi bir komutanın üstüne geçip oturan bu mütevâzi adam kimdi? Maiyette bulunan Kemal Paşa-zâde'nin kafasında bu sorunun cevabı bilinmiyordu. Nihayet sordu ve bu şahsın Filibe'de yevmi 30 akçe ile müderris olan Molla Lütfi-i Tokadî olduğunu öğrendi. Bunu duyan Kemal Paşa hayretler içinde kaldı ve alelâde bir müderrisin beyler üzerine geçirilip oturtulması onu şaşırttı. Kendi kendine şunu söyledi: Ne kadar çalışır isem çalışayım, askerî àlanda, bir Evrenos-zâde gibi olamam ama, ilmiyye sınıfında çalışarak, belki ikinci bir Molla Lütfi olabilirim. Sefer esnasında hep bunu düşündü ve ordu Edirne'ye döndüğünde, Molla Lütfi'yi de Edirne'deki Dârulhadis'e müderris olarak tayin edilmiş buldu. Bu da onun düşüncesinin kolaylaşmasına yardım etti. Askerlikten alâkasını kesip Molla Lütfi'nin derslerine devama başladı.

Taşköprü-zâde merhum, ülemâ ve ümerâ için şu açıklamaları yapmaktadır:

(İdarecilerin pozisyonu halk üzerinedir. Âlimlerin pozisyonu ise idarecilerin üstündedir. Eğer insanoğlu

bütün âlemin özü ise âlimler de bu özün özüdür. Allah Kur'an'da şöyle buyurur : "Allah sizden inanmış olanları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltir" ve "Söyle Habibim hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu". Alimlerin derecesi dünyada yüce olduğu gibi Ahirette de yüce olacaktır. İşte bundan dolayı Allah, onlara saygıyı öngörmüştür. Onların halk arasında saygılı olmalarının sebebi ise, mevkii ve makamlarından dolayı değil. uğraştıkları ilimlerden dolayıdır. Onların yeri de tabiî meclislerin baş kürsüsüdür. Bunların ümerâ ve rüesâdan üstün olmaları gereklidir. Onların kıymet ve dereceleri kâinattaki feleklerden daha üstündür. Halk arasında da başta gelirler.)

İkinci bir Molla Lütfi olmak için geceli gündüzlü çalıştı, medersedeki arkadaşlarıyla olan aradaki farkı kapattığı gibi onları arkada bıraktı. Molla Lütfi'nin 1498'de ölümünden sonra Kemal Paşa-zâde şu hocalardan ders okudu. Muslihiddin Mustafa Efendi (Kestelli-Kastellanî), Muhyiddin Mehmed Efendi (Hatib-zâde), Sinâdeddin Yusuf Efendi (Muarrif-zâde). Bunlardan Hukuk. Tefsir ve diğer gerekli ilimleri sırasıyla okuyarak tahsilini tamamladı. Bir medrese müderrisi olmak ve talebe yetiştirmek istiyordu. Bu gaye için Rumili kazaskeri Hacı Hasan-zâde Mehmet Efendi'ye müracaat etti. Kadıasker onu küçük bir yere kadı tayin ederek Edirne'den uzaklaştırmak istiyordu ve bunu kendisine bildirmişti. Fakat taşraya gitmek istemeyen Kemal Paşazâde, baba dostları olan, Anadolu kazaskeri Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi'ye derdini anlattı. O da şimdilik kabul etmesini ve divanda bu işi halledeceğini söyledi. Divan toplanıp tayinler Sultan II. Bâyezid'e arzediliyordu. Rumili kazaskeri Kemal Paşa-zâde'nin taşrada bir kadılığa tayinini Sultan'a arzetti. Bu arada Anadolu kazaskeri Müeyyed-zâde söz alarak, Kemal Paşazâde'yi, ailesini ve yeteneklerini Sultan'a anlattı, onun taşrada bir kadılık ile heder edilmesinin doğru olmayacağını, onu münhal bulunan Taşlık (Ali Bey) medrese-

sine 30 akçe ile tayin edilmesine tensiblerini rica etti. Sultan, Müeyyed-zâde'nin bu açıklaması ve ricası üzerine Lâlâ-zade'si, Kemal Paşa-zâde'yi Taşlık müderrisliğine tayin etti. Bunun yanında Molla'ya tarih yazıcılığı görevi ile 30.000 akça da inâm eyledi. Bu konuya ilerde tekrar dönülecektir. Bu tayine tarih olarak 1505/ 1506 yılları gösterilmektedir.

Müeyyed-zâde de, 1511/1512 yılında Anadolu kazaskerliğinden Rumili kazaskerliğine tayin edildi. Hâmisi ve baba dostunun terfi etmesi Kemal Paşa-zâde'nin istikbaline etki etti. Onu derhal günlük 40 akçe ile Üsküp'teki İshak Paşa medresesine naklettirdi. Kemal Paşa-zâde buralarda derslerine devam eder iken, meyvelerini de vermeye, yani, eserler kaleme almağa başladı. Seyyid Şerif Cürcanî'nin **Şerhu'l-Miftâh** adlı eserine bir haşiye yazdı. Terfi eden Kemal Paşa-zâde, Hariçli medreselere geçti ve ilk olarak yevmi 60 akçe ile Halebiyye Medresesi'ne tayin edildi. Burada müderris iken, 1512/ 1513 de **Risâletü'l-Kâfiye** adlı eserini kaleme aldı. Bundan sonra sırasıyla ve terfi ederek şu medreselerde görev yaptı. Edirne Üç Şerefeli, İstanbul'da Fatih Sultan Mehmed'in yaptırdığı Sahn-i Seman ve tekrar Edirne'de en yüksek medreselerden biri olan Sultan Bâyezid medresesi müderrisliği...

Bu dönem Osmanlı İmparatorluğu için çok önemli bir dönemdir. Sultan II. Bâyezid'in son yıllarında Sultan hastadır. Ecdâdı gibi nikris (Goutte fr. Ayak Parmakları, topuklar ve mafsal ağrıları) illetine ve nefes darlığına yakalanmıştır. Vezirler kendi istek ve arzuları doğrultusunda, devleti istedikleri gibi, idare etmektedirler. Memlekette haksızlık, rüşvet, zevk ve safâ almış yürümüştür. II.Bâyezid bir gün vezirleri toplar ve onlara şöyle hitab eder : Allah bana saltanat hizmetini ihsan etti. Kıyamet günü bütün reâyâmın durumunu Allah, şüphesiz benden soracaktır. Benim de vücudumda hastalık ve yaşım hayli ileri olduğundan, işlerimi sizlere

bıraktım. İşittiğime göre atalarım zamanından gelen kanunları değiştirip kendi çıkarlarınız doğrultusunda memleketi idare ediyormuşsunuz. Taşranın ahvâli perişanmış. İşleri aklı erenlerden de sormaz olmuşsunuz. Hocanız kimdir? Millete işkenceye başlamışsınız. Ahirette bana yatacak yer koymamışsınız. Yarın kıyamet gününde Allah beni sorguya çektiğinde ben ne cevap veririm? Vezirlerin herbiri bu işe aldırmamışlar, herbirisi birşeyler uydurmuşlar. Yalnız, hasta olan ve divana sedye ile gelip giden Mesih Paşa Sultan'dan izin alarak özetle demiş ki, Sultanım, vezir-i â'zam zevk ve eğlence peşindedir. İkinci vezir mal peşindedir. Üçüncü vezir av ile meşguldur. Defterdârlar sizin eteğinize sıkıca yapışıp, mal tahsil idelim diye, sizleri sürüye sürüye cehenneme alıp gidiyorlar. Memleketin hali perişandır, halk zulüm ve işkence altında inlemektedir. Her taraf âh ve figanla dolmuştur. Size âhiret gerekse bu memleketin işlerini iyi bilen ve memleketi koruyacak birini idareye getiriniz. der. Bunu dinleyen Sultan Bâyezid ağlayub, "doğru söylersin" der ve çıkıb gider.

Bâyezid'in kendi oğullarından her biri de, saltanata geçme peşindedirler. Şah İsmail belâsı ve tehlikesi her tarafı sarmıştır. Şah İsmail'in propagandistlerinden olan Şah Kulu-Şeytan Kulu Anadolu'yu baştan başa kana bulamıştır.

Millet ümidini Yavuz Sultan Selim'e bağlamıştır. Ozanlar meydanlarda **Yürü Sultan Selim meydan senindir**, diye türküler söylemektedirler. İngiliz tarihçisi V.J.Parry de, "Eğer Yavuz başa geçmese idi Osmanlı ta o zamandan yıkılmıştı", kanaatine varmıştır. Bâyezid'in son dönemlerini, Kemal Paşa-zâde şu satırlarla anlatır.

Çalındı kûs-ı fitne her cihetde
Belürdi nice fetret memleketde
Memâlik yüz tutub yer yer harâba
Reâyâ düşdi havf- u -ıztıraba

Yavuz'un başa geçişini de şöyle özetler,

Zalâm-i zulmi adli eyledi dûr
Harâb-âbâd-ı âlem oldı mamûr
...

Başka bir şiirinde de şöyle der.

Çü geçdi devlet ile tahta Hüsrev
Cihân toldı yine âvâze-i nev
Bulub âfâk hüsn-i itidâli
Küdûretden zemâne oldı hâli
İrüb bûy-ı safâ Deşt-i Tatara
İrer kandi haber tâ Kandahâra
...
Cihânı cûd ile âbâd kıldı
Nice zindânîyi âzâd kıldı

Yavuz, iç gaileleri bertaraf ettikten sonra ilk fırsatta Şah İsmail belâsından memleketi kurtarmak istiyordu. Ama devlet adamları arasında bile ona sempatisi olanlar vardı. Bir gün Yavuz, divanı toplar ve İran seferi için niyetini açıklar. Divanda Şah İsmail yanlısı olanlar "Kanunlarımız ve âdetlerimiz ne der buna bir bakalım" derler. Buna kızan Yavuz Sultan Selim onlara şöyle der:

Kim bu kânun-u-kavâid-ü-sübül
Gökden inmiş Hak kelâmı had değül
Ne rasülün sünnetidir bî-hilâf
Ne bu güft-ü güde vardır ihtilâf
Kendi devrinde ne ihdâs etse Şâh
Ol anun kânunıdur bî-iştibâh
Devrânudır emr anun kânûn anun

Bahr anundur berr anun hâmûn anun

Yavuz bu durum karşısında, devrin ilim adamlarını yardıma çağırdı. İdrîs-i Bitlisîler ve Kemal Paşalar ve daha niceleri buna koştular.

İşte Kemal Paşa-zâde için eğitim ve öğretime ilâveten bir görev daha başlamıştı. Çok şerefli ve çok mesuliyetli bir görevdi. Milletini ve vatanını seven, Din-ü-Devleti ve mülk-ü-milleti için tehlikeyi gören Kemal Paşa-zâde bu görevi de üstlendi. Şiiliğin temsilcisi olan Şah İsmail'e karşı, Ehl-i sünnet akidesinin müdafii olan Osmanlı toplumunu hazırlamaktı. Sırf Kemal Paşa-zâde değil, bütün Osmanlı ilim adamları seferber edilmişti. Fakat Kemal Paşa-zâde, ele aldığı Risâle ve verdiği fetvâlar ile bu sahada en tesirli rolü oynamıştı. (Daha sonra bu konuya dönülecektir.)

İşte bu verimli çalışmaları ve ilmine olan hayranlığı, Yavuz'a onu çok sevdirdi ve Çaldıran dönüşü, 1516 yılında, ona Edirne kadılığını verdirdi.

Şah İsmail'den sonra Yavuz, onların destekçisi olan Mısır memluklularına da bir ders vermek istedi. Sefere gider iken Kemal Paşa-zâde gibi çok sevdiği bir kimseyi de kendisi ile götürmek istedi ve ona Anadolu kazaskerliğini verdi. 1516'dan 1519'a kadar üç yıl süren seferde Kemal Paşa'yı Yavuz yanından ayırmadı. Sohbetleri, fetvaları ve Mısır arazisinin tahriri onun unutulmaz hizmetlerindendir. (İleride bu konu tekrar ele alınacaktır.)

Sefer dönüşü Yavuz, bu değerli ilim adamının bürokrasi ile uğraşmasını hoş görmeyerek ve esas mesleği olan adam yetiştirmesini arzuladığından, onu 1519 yılında günlüğü 100 akçe ile Edirne'deki Dâru'l-Hadis medresesine yeniden tayin etti. Bu tayini bazıları başka şekilde yorumladılar. Bir kısmı Kemal Paşa-zâde'nin artık Yavuz'un gözünden düştüğünü, bir kısmı da, hased-

i akran belâsına uğradığını yazdılar. Halbuki Yavuz'un gayesi esasta ona, memleket için adam yetiştirtmekti. Çünkü bu ideal Osmanlıda çok mühimdir. Gelibolulu meşhur tarihçi Mustafa Âlî şöyle der:

Mesâcîd-ü-meâbid ko âdem yap
Ka'be yapmakcadır âdem yapmak
Taş ağaç kaydı ne lâzım şâhım
Yaraşır şahlara âdem yapmak

1520 yılında Yavuz Sultan Selim'in vefatı üzerine Kemal Paşa-zâde onun vârisi ve oğlu Kanunî Sultan Süleyman'ın emrine girer. O da babası gibi Kemal Paşa-zâde'yi çok sever ve iktidara gelir gelmez onu Edirne'deki Daru'l-Hadis medresesinden Sultan Bâyezid medresesine müderris atadı, 1521.

Bir taraftan talebe yetiştirip eser yazan âlimimiz, diğer taraftan Kanunî'nin bizzat seferlerine iştirak ediyordu. Kanunî'nin Şeyhülislâmı Zenbilli Ali Efendi'nin 1525/1526'da vefat etmesi üzerine onun postu boş kaldı. Yerini ancak Kemal Paşa-zâde doldurabilirdi. Bunu bilen Kanunî, onu aynı tarihte Şeyhülislâmlığa getirdi. Bu koca âlimin işleri çok ağırlaşmıştı. Devrin en büyük imparatorluğu olan Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük dînî lideri idi. Devletin din ve mezheb düşmanlarına cevabları bu veriyordu, normal fetvalar bunun elinden çıkıyordu. Şah İsmail'e karşı savaşan Yavuz gibi, oğlu Kanunî de Şah'ın halefi Şah Tahmas'a karşı savaşıyordu, ve savaşmalıydı. Buraya açılacak harbe halkı bu hazırlıyordu. Anadolu ve Rumili kazaskerlerini susturan, ve padişahı çok üzen İran asıllı Molla Kabız'a cevabı bu veriyordu. Durmadan geceli gündüzlü devlet-i Ebed-müddet için çalıştı, yorulmadı. Din için, devlet için, halk için çalıştı, eşsiz ve sayısız eserler verdi. Ama kendi deyimi ile son sefer olan ölümden kurtu-

lamadı.

Ölümden kurtulur yoktur cihânda
O derdi çekmez olmaz ins-ü-cânda
Kişinin ömri çünkim âhir ola
Yeg oldır kim gazâ yolunda öle

Evet, Kemal Paşa-zâde de; ilmiyle, sözüyle ve kılıcıyla kaza yaparak öldü. Burada herkesin bir müsafir ve bu dünyanın da bir müsafirhâne olduğunu biliyordu. Ona göre hazırlanıyordu. Bir beytinde o , şöyle der:

Cümle halk ehl-i sefer âlem Müsafirhânedir
Bir mukîm âdem bulunmaz hayme-i eflâkde

16 Nisan 1534 (940-941) vefat etti. cenazesi Fatih Camiinde büyük bir kalabalık tarafından kılınıp, Edirnekapı dışındaki Mehmed Çelebi zâviyesine defnedildi. Daha sonra kabri, talebelerinden olan Mısır Kadısı Pîrî Paşa-zâde Mehmet Bey tarafından yaptırılmıştır. Bu değerli âlimin ölümü için muhtelif tarihler düşürüldü. Taşköprü-zâde'den naklen bunları da kısaca verelim :

Şems-i burc-ı Kemâl ve çarh-ı ulûm
Gitdi ukbâya rahmet ide Ğafûr
Cennet-i Adn ola makâmı anun
Abd-ü-ğılmân ola kenîzün hür
Geldi ilhâm-ı Hakkla târih
Kabr-i Ahmed müdâm ola pür-nûr

İrtahale'l-ulümu bi'l-Kemâl

Vay gitdi Kemâli bu asrun

Göçüben gitdi rükn-i azâm-ı fazl
Gör sebâtını bî-bakâ kasrun
Fevt-i mollaya didiler tarih
Vay gitdi Kemâli bu asrun

Ol bârgâha vardı İbn Kemâl Paşa

Göçüb müfti bâkâya azın kıldı.

Mezarına, "Hazâ makâm-ı Ahmed" "İşte bu Ahmed'in makamıdır" yazıldığı gibi, kefenine de "Hiye âhiru'l-libâs" "İşte bu son elbisedir" ibaresi yazıldı.

II
KEMAL PAŞA-ZÂDE'NİN ESERLERİ VE İLMÎ HÜVİYETİ

Kemal Paşa-zâde gerek ilmî kişiliği, gerek tedrisatı ve gerekse verdiği eserler bakımından, Osmanlı âlimleri arasında seçkin bir yer tutmaktadır. Verdiği fetvalar, yazdığı kitaplar ve risâleler, okuttuğu ilimler ve yetiştirdiği talebeler bunu isbata yeter de artar bile.

Ş.Turan Bey'in belirttiğine göre, Gelibolulu meşhur âlimimiz Mustafa Âlî onu şöyle vasıflandırmaktadır:

İlim adamlarının barınağı ve sığınağı olan Osmanlı Devleti'ne, H.7. asırdan bu yana Kemal Paşa-zâde gibi çok yönlü bir âlim ve faziletleri kendinde toplamış olan filozof gelmemiştir. Bazıları onu Anadolu'nun İbn Sînâsı olarak görmektedirler.

Onun her ilimden behresinin olduğu söylenir ise de, daha çok naklî ilimlerde eserler verdiği ve bu konuda kendinden önce ve sonra gelenleri geçtiği bir gerçektir. Çoğu risâle olan 300 kadar eserinden bahsedilmektedir ki, 67-68 yıl yaşadığına göre her yaşadığı yıla, yaklaşık altı kitab düşmektedir.

Onun için pek haklı olarak ölüm tarihi düşürülen "ilimler Kemâl'le beraber göçetti-öldü" vecizesi onun değerini ifade için kullanılmıştır.

İlmî derecesi o derece yüksek ve değerli idi ki, zamanın âlimlerinin pek çoğu onu, geçmiş meşhur âlimlerden, Taftâzânî ve Cürcânî'ye benzetmişler ve bunu ondan daha yeğ tutarak, "zamanında yaşasalardı onlar bundan ders okurdu" demişlerdir. Devrinin pek çok ilim adamları ondan ders okumuşlardır, bilmedikleri meseleleri sormuşlardır, hattâ bazıları yazdıkları eserlerin tashihi için ona ricada bulunmuşlardır. Böylece o, XVI. Yüzyıl Osmanlı kültürünün sarsılmaz bir kalesi ve temel taşı olmuştur. Arapça ve Farsçanın bütün incelik-

lerine vâkıftır. Bu arada Türkçe yazı dilinde de şâhâne eserler vererek, Türkçenin de Farsça ve Arapça gibi ilmî eserler vermeğe yetecek bir dil olduğunu göstermiştir. Ama dili ağır ve ağdalıdır. Yazı dilini bilenler için bir şey söylenemez ise de, halk Türkçesi için bayağı ağırdır. Bir Âşık Paşa, bir Yunus değildir. Ama eserlerinde halkın anlayacağı sözler de eksik değildir. Bu konuya ileride dönülecektir.

Kemal Paşa-zâde nesir ve nazım sahasında olduğu gibi, Şeyhülislâm sıfatı ile verdiği fetvaların da haddi ve hesabı yoktur. Her gün bin kadar fetvaya cevap verdiği kayıtlıdır. Kendisine insanlardan hariç cinlerin de fetva almak için müracaat ettiği söylenmektedir. Bundan dolayı kendisine "Müfti'is-sakaleyn-insanların ve cinlerin müftisi" lâkabının verildiği rivâyet edilmektedir.

İlimde ve tedrisatta bu kadar velûd, sert ve ciddî olan Kemal Paşa-zâde'nin hususî hayatında gayet samimî, hoşsohbet, nüktedan ve şakacı olduğu kaydedilmektedir. İleride bahsedileceği gibi, onun hocası, Molla Lütfi gibi, şakayı ve sohbeti çok sevdiği ve Yavuz Sultan Selim'in de onun sohbetine hayran olduğu görülmektedir.

Merhum Nihal Atsız, Kemal Paşa-oğlu'nun ilmî hüviyeti ve eserleri hakkında şu bilgileri vermektedir:

Kemal Paşa-oğlu eserleri ve fikir savaşları bakımından, Osmanlı tarihinin mühim şahsiyetlerinden biridir. Dînî, edebî, lisanî konularda büyük eserleri, büyük ve mühim bir Osmanlı tarihi, şiirleri, yüzlerce risâle ve makalesi vardır. Arapça ve Farsçadaki bilgisini bu dillerin gramer ve sözlüklerine dâir eserleriyle göstermiştir. Savaşı, Safavîlerin Anadolu Türklerini bölecek bir şiddetle yaptıkları propagandaya karşı olmuş, Tasavvufun sünnîliği sarsmasına karşı durmuş, "İran asıllı Molla Kabız'ın Hz. İsa'nın Hz. Peygamber'den üstün olduğunu savunan ve kazaskerleri susturan tezini redderek "Hz.Peygamber'in en üstün peygamber olduğunu

savunmuş ve sonu siyasî parçalanmalara kadar varacak olan, dînî ayrılıkları önlemiştir. Bu bakımdan hizmeti çok büyükdür. Ancak ana diline karşı gösterdiği kayıtsızlık da dikkate değer. Arap diline ve gramerine ait 6 (üçü Türkçe, biri Farsça) eser yazdığı halde Türkçenin varlığından bile habersiz görünmüş, Türkçe nesri Arap ve Fars kelimeleriyle doldurmağı bilginliğin şartı saymıştır. Kendinden yarım asır önce Alişir Nevâi Türkçenin Farsçaya üstünlüğünü gösteren **Muhakemetü'l-Luğateyn**'i yazdığı halde, Kemal Paşa-oğlu bu yola gitmemiştir.

Kemal Paşa-oğlu'nun Eserlerinin Listesi:

Türkçe	19	adet
Farsça	7	adet
Arapça	184	adet

Arapça Eserlerinin Dökümü:

Kur'an	ile	ilgili	olanlar	12	adet
Hadis	"	"	"	8	"
İslam Hukuku	"	"	"	43	"
Felsefe	"	"	"	50	"
Edebiyat	"	"	"	22	"
Mantık	"	"	"	8	"
Tasavvuf	"	"	"	2	"
Ahlâk	"	"	"	2	"
Ansiklopedik				7	"
Arap dili ve grameri	"	"	"	21	"
Fars dili ve grameri	"	"	"	3	"
Türlü konular	"	"	"	6	"
			+		
				184	"

Türkçe Eserler:

1- Tevârih-i Âl-i Osman

2- Divanı ve şiirleri
3- Kasîde-i Bürde Tercümesi
4- Yusuf ile Züleyha
5- Fetvaları
6- Nasihatlar-vaazları
7- Ahmet b.Yusuf el-Tifâşi'nin
Tercüme-i Rücu'el-Şeyh İlâ
Sıbâh fi'l-Kuvve ala'l-Bâh
"Şehvet Kuvvetinde İhtiyarların Gençliğe Dönmesi"
8- Dakâiku'l-Hakâik
9- Fâmi'u'l-Furs
10 - Risâle-i Yâiyye
11- Risâle-i Kâfiyye
12- Rumili Kazaskeri Fenarî-oğlu Mehmed'in Bir Hüccetini Tenkîd.
13- Risâle-i Tılsım
14- Risâle-i Levh-ı Mahfûz
15- Necâtu'l-Mütehayyirîn
16- Dünyanın Ömri, Deccalin çıkışı ve Güneşin Batıdan doğması (Risâle)
17- Kanunî Döneminde İran Şahı Şah Tahmas'a Yazılan Mektub
18- Manzûm Darb-ı Meseller
19- Akâid Risâlesi
20- İbn Tagribirdî'nin En-Nücûmü'z-Zâhire fi-Mülûki Mısır ve Kâhire, adlı eserinin Yavuz'un isteğiyle, Mısır Seferi'nde yapılan tercümesi

Farsça ve Arapça Eserlerinden Bazıları:

Farsça :

1- Nigâristân
2- Risâle Der- Vücûd-ı Hüdâ
3- Muhîtu'l-Lügât
4- Risâle Der- Mantık

Arapça Olan Eserlerinden Bazıları:

1- Tefsîru'l-Kur'an

2- Hâşiyeler ve Şerhler

3- Risâleler (pek çok)

4- Hadis Derlemeleri v.s.

İ. Parmaksızoğlu da eserleri hakkında şöyle toplu bilgi vermektedir:

Kemal Paşa-oğlu'nun çoğu risâle olmak üzere eserlerinin adedinin 300 rakamını dahi aştığı görülmektedir. Maalesef eserlerinin pek az bir kısmı basılmıştır. 36 kadar risâlesi Ahmet Cevdet tarafından, 1316/1901 ikdâm neşriyâtı arasında yayınlanmıştır. Basılan eserleri arasında şunlar vardır.

Usulden, Tağyiru't-Tenkîh; Kelâmdan, Risâletü'l-Mümeyyiza; Risâle fi-evsâfi'l-ümmi'l-Kitab; Akâidden, Müfericü'l-Kurûb; Lisâniyyetten; Galatu'l-Avâm (Sakatâtu'l-Avâm); Nahivden, Felâh Şerhu'l-Merâh, Risâle fi Beyâni'l- vucûd adlı eseri ise, Midhat Efendi tarafından Laâli-yi Ma'ânî adı ile Türkçeye tercüme edilmiştir. Basılan diğer eserlerine ileride dönülecektir.

Pek çok eserleri ise, yazma halinde olup, kütüphanelerde mecmualar halinde bulunmaktadır. Bunlardan bazıları da şöyledir: Tefsirden, Saffât sûresine kadar olan noksan tefsir...; Fıkıhdan, Hidâye Şerhi; Usulden, Taftazâni'nin Şenhu't-Telvihi'ne olan hâşiyesi ile Sadru'ş-Şeria'ya yaptığı hâşiyedir; Hadisten, Hadâiku'l-Ezhâr isimli Meşârıku'l-Envâr şerhi ile Buhârî şerhinden başka Hadis-i Erbaîn Şerhi ve Türkçe ve manzum olarak tertip ettiği 100 Hadis Tercümesi; Hoca-zâde'nin Tahâfüt Şerhi'ne bir hâşiye ve Tecrîd-i Tecvîd adlı eseri; Ferâizden, Sirâciyye Şerhi ile Aşkâlü'l-Ferâiz adlı kitabı; Kendi fetvaları ile Muhimmatu'l-Müfti adlı eseri; Meâniden, muhtelif risâlelerinden yapılan hâşiye ve şerhden başka, Izhâru'l-Izhâr alâ Eşcâru'l-Aşâr adlı metni; Lugat ve dilden, Arapça kelimelerin bozulmasına dair Galâtu'l-Avâm (Sakatâtu'l-Avâm).

Farsçanın özelliklerinden bahseden Hadâiku'l-Hakâik ve Arapçadan Farsçaya Muhitu'l-Luğa adlı eseri

vardır. Edebiyat sahasında ise, Türkçe divânı vardır, ve 1313'de basılmıştır. Bu divândan ileride örnekler verilecektir. 1533'de Sadî'nin Gülistân'ına nazire olarak Nigâristân adlı bir eser ile birkaç tane tercümesi vardır. Ayrıca 7777 beyitlik mesnevî tarzında Yusuf ve Züleyha adlı eseri vardır. Son olarak Tıbdan da Yavuz Sultan Selim için evlilikle ilgili, Er-Rücû ale'ş-Şeyhi...adlı tercümesi vardır.

Ayine-i Zürefâ (Osmanlı Tarihleri ve Tarihçileri) adlı eserin sahibi, Cemaleddin Efendi ise der ki, 20 cilt miktarı kitabı, ve yüzden ziyade risâle ve tasnif ve Çağatay Lisânı üzere Tevârih-i Âl-i Osmanı şâmil faydalı ve muhtasar güzel bir kitap da telif eylemiştir. (1)

---

1) EI, "Kemal Paşa-zâde", Franz Babinger
2) EI, "Bitlisî", V.L.Ménagé
3) Unat, F.Reşid, "Neşrî Tarihi Üzerine Yapılan Çalışmalar", Belleten, (1943)
4) İA, "Kemal Paşa-zâde", İsmet Parmaksızoğlu.
5) Turan, Ş., Târih-i Al-i Osman, Defter VII, Mukaddime, Ankara, 1957.
6) Atsız, Nihal, "Kemal Paşa'nın Eserleri", Şarkiyat Mecmuası, Sayı 6, 1966.
7) Hoca Saadeddin Efendi, Tâcu't-Tevârih, (İ.Parmaksızoğlu Neşri), İstanbul, 1979.
8) Kemal Paşa-zâde, Defter VIII/II ve Defter IX, Ahmet Uğur tetkik ve Neşri), Berlin-1985. Burada şu konuya işaret etmekte fayda vardır ki, Kemal Paşa-zâde Defter VIII/I dediğimiz zaman, Millet Kütüphanesi Ali Amîrî No: 32, kastetmekteyiz. Bu defter Fatih'in ölümü ile başlar ve 916/1510-11 yılına kadar geçen olaylardan bahseder, II. Beyazıd'a takdim edilir. Defter VIII/II dediğimiz zaman, Kânûnî devrinde yazılan ve 914-918/1508-1512 yıllarını kapsayan ve Kânûnî'ye takdim edilen defteri kastetmekteyiz. Kullandığımız nüsha ise Fatih No: 4221 de kayıtlı olan ve 191a?208b varaklarını kapsayan nüshadır.
9) Mecdi Efendi, Şakâyık-ı Numâniye Tercümesi, İst-1269
10) Celâl-zâde Koca Nişancı, Selim-Nâme, v/52a-54a.
11) Şükri-i Bitlîsî, Selim-Nâme, v/65b-66a
12) Gelibolulu Mustafa Âlî, Nasîhatu's-Selâtîn, v/39a-39b
13) Kemal Paşa-zâde, Defter IX (Veliyyüd-Din Efendi), (Ahmet Uğur tetkik ve neşri), Berlin-1985.
14) Cemaleddin Efendi, Ayine-i Zürefâ, İst-1314.
15) Bursalı, M.Tahir, Osmanlı Müellifleri, C/I, s.223, İst-1333.
16) M.S. Süreyya, Sicilli Osmanî
17) Parry, V.J., Modern Cambridge History

III

KEMAL PAŞA-ZÂDE VE TARİHÇİLİĞİMİZ

İbn Haldun'un tarihi tarifi özetle şöyledir: Tarih ilmi, milletlerin üzerinde çalışarak gelişmesinde yarıştıkları bir sahadır [1] O, milletlerin kaynaşmasına yardım eden bir ilimdir. Onun gayesi devirler silsilesi içinde insanlık hayatını yeniden kurmaktır.

Bugünü bilmek, yaşadığımız asrı tanımak, içinde bulunduğumuz medeniyeti kavramak, insanlığımızı duymak, geleceği de keşfedebilmek için geçmişi öğrenmeğe muhtacız. Geçmişi bize öğreten bilgi ise tarihtir. Bütün dünya ilerleyişini tarihe borçludur. Medenî milletlerden hiç biri tarihden uzak kalmamıştır. İngiliz tarihçisi Freud şöyle der, "Tarih geçmişin siyâseti, siyâset ise, bugünün tarihidir...".

İnsan toplulukları arasında, bilgisi eksik bir avukatın veya bir doktorun zararı azdır. Ancak işini üzerine aldığı birkaç kişiye zararı dokunur. Fakat siyâset bilgisi bulunmayan bir devlet adamının fenalığı ise bütün bir milletedir.[2] Siyâset, felsefe ve hukuk gibi bir takım bilgilerin kaynağı da tarihtir. Milletler hür yaşamayı, bağımsız olmayı, vatan sevgisini, milliyet duygusunu ve vazife aşkını hep tarihten öğrenirler.

---

1) İbn Haldun, Mukaddime, (Türkçe Tercüme), s.19 vd.

2) Konrapa, Zekâi, Bolu Tarihi, Bolu, 1964, s.7-8.

Türk milleti için "Onlar tarih yaptılar, fakat tarih yazmaya fırsat bulamadılar" derler. Ama bu millet de, ta başlangıçtan itibaren, basit ve şifahî de olsa, tarih yazmıştır. Oğuz-nâme, Battal-nâme gibi. Daha sonra Selçuk-nâme ve Silsile-nâme, Menakib-nâme bunlardandır. Daha sonra tarihçiliğimiz şu safhalardan geçmiştir:

1- Ahmedî: (1334-1413) İskender-nâme,

2- Tarihî Takvimler (Vakâyi-nâmeler),

3- Tevârih-i Âl-i Osmanlar.

Enverî, Şükrullah, Dursun Bey, Oruç Bey, Âşık Paşa, Neşrî gibi.

Bu arada daha başka tarihler de yazılmıştır. Fakat bunlardan bir kısmı Hilkat (yaradılış) 'tan başlarlar, bütün peygamberleri anlatırlar. Hz.Peygamber'i, Dört Halife devrini anlatarak. Emevîlere, Abbasîlere ve Selçuklulara geçerlerdi. Bu olaylar zaten ciltleri doldururdu. Osmanlıya gealinceye kadar ya tarihçi vefat eder veya yorularak burasını çok kısa bir şekilde geçerdi. Ve hem de cilt cilt tarihleri okumak insanları yoruyordu.

İşte bu durumu gören Osmanlı idarecileri buna çok üzülüyorlardı. Başlı başına Osmanlı hanedânının tarihi yazılmalıydı. Bunu resmen başlatmak Sultan II. Bâyezid'e (1505-1506) nasip oldu. Sultan Bâyezid, Anadolu kazaskeri Müeyyed-zâde'nin de tavsiyesine uyarak bu tarih yazıcılığını İdris-i Bitlisî ve Kemal Paşa-zâde'ye vermiştir.

İdris-i Bitlisî, Şah İsmail'in ve onun atalarının zulmünden Osmanlıya sığınan bir ilim adamıdır. II.Bâyezid'in sarayında iyi bir itibâr görerek, 1502-1503'de Osmanlı tarihini yazmaya başlamıştır. Heşt-Bihişt (Sekiz Cennet) adını verdiği bu eserini 13 ayda tamamlamıştır. II.Bayezid'e kadar her Osmanlı padişahına bir bölüm ayırarak, 8 padişah dönemini işlemiştir. Farsça manzum bir şekilde yazılan bu eser 80.000 beyittir. Ese-

rin giriş ve sonucunu bitirmeden, bazı olaylar nedeni ile İstanbul'dan ayrılarak Mekke'ye gitmiş ve oradan II. Bâyezid'e bir şikâyet-nâme yazmıştır. Orada özetle der ki, "Bu devletin düşman ve sevmeyenleri eserimi elimden aldılar ve beni red eylediler. Bunun için ben de eserin bir taç incisi sayılan mukaddimesini yanımda tuttum..."

"Orada Yavuz'un başa geçtiğini Mekke'de münâdiler ilân ediyordu, bu güzel haberden herkes memnundu. Ben de Şahın zaferini duydum, sevindim ve şahdan gelen bir fermanla görevime döndüm..." İdris-i Bitlisî İstanbul'a geldikten sonra eserini tamamlamış ve daha sonra da Yavuz için bir de Selim-nâme yazmış fakat bitmeyen bu eserini oğlu Ebu'l-Fazl tamamlamıştır. İdris aynı zamanda Yavuz'un İran ve Mısır seferine de katılarak önemli roller oynamıştır. Kaynaklarımızda Bitlis'den onun valisi Eşref Bey'den ve orada yetişen İdris-i Bitlisî'den sitayişle bahis vardır. Bitlis âb-u-havâdâ bîmisâl ve bî-bedel, ahalisi erbâb-ı dîn ve ehl-i sünnet ve cemaatden eşref-i kabâil ve müslimin idiler. Ol zamanda hâkimi ve vâlisi olan Şeref Bey ki sarayı ulemânın toplanıp korunduğu yerdi. Bu âlimlerden başta geleni İdris-i Bitlisî idi. Yavuz Sultan Selim'in atabe-i ulyâlarına mülâki olub, muzâfât-ı Diyarbekir'den sekiz aded kalenin halkı anahatarlarıyla itaat ettiler. Osmanlı'ya olan bu hizmeti zamanımızda bazı kişilerce, maalesef yanlış yorumlanmıştır. [3]

Kemal Paşa-zâde'ye gelince: Yukarıda belirttiğimiz gibi, geç de olsa, başladığı tahsil hayatını tamamlayan Kemal Paşa-zâde'ye baba dostu ve Anadolu Kazaskeri Müeyyed-zâde himaye elini uzatmıştı.PadişahII.Bâyezid'e onun hakkında iyi referansını sunmuştu. Sultan da

---

3) EI, "İdrîsî" maddesi; Faik Reşit Unat, a.g.makale

lâlâ-zâdesini korumakta kararlı idi. Onu Taşlık müderrisliğine verdiği gibi, 30.000 akçe avans ile ona bir de millî görev veriyordu. Şimdiye kadar elde yazılmış olan bazı Osmanlı tarihlerinin üzerinde, eşsiz bir Osmanlı tarihi yazmasını ondan rica etmişti. bunun için her türlü maddî ve manevî desteğe hazırdı. İşte ilk resmî tarihçiliğimizi başlatan II. Sultan Bayezid, Karamanoğlu Mehmet Bey'in 1227 tarihinde, dilimizde yaptığı hamleyi yapıyordu.

Kaşkarlı'nın Divan-u-Lugati't-Türk'de, Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig'de yaptığını yapıyordu. Sultan, Kemal Paşa-zâde'yi çağırtarak özetle şöyle dedi: Eğer tarih yazılmasaydı, yüce sultanların ve meliklerin, meşhur eserleri bu kadar sene ayakta kalmazdı. Devirlerin geçmesiyle hafızalardan silinerek, cihânı fethedenlerin eserleri kaybolurdu. Buna göre, İslâmın bayrağını yükseklerde dalgalandıran, bütün sultanların menkıbelerini ihtivâ eden, İslâmın şanını yücelten ve bütün âlemlerden belâları ve musibetleri kaldıran ecdâdının ve kendisinin menkıbeleri mutlaka yazılmalıdır. Bununla dünya zînet bulacaktır. Gerek tahsilli (havâs) ve gerekse tahsilsiz (avâm) bütün toplumun yararlanması için, Türk dilinin gereği -kural ve kaidesine göre- üzere yazılmalıdır. Ağır tabirlere ve belagâta yer verilmeyib, açıkça ve sâde bir dille yazılmalıdır. Yazarımız Kemal Paşa-zâde devamında diyor ki, "ben âcizi bu göreve lâyık gördü ve bunu böyle yaz diye emretti".[4]

---

4) "...Havâs-u avâma nâfi-i âm olmağiçün Türkî makâlun minvali üzre rûşen-ta'bir ve tahrîr oluna, tekellüfâtı belağaya ihtimâm olunmayub vâzıh takrîr ve tahrîr oluna. Pes bu abd-i bî-mikdarın ol hizmete sezâvâr gördü ol, dürer-i gureri silk-i kilke götürmek buyurdu.", Kemal Paşa-zâde, Defter I, (Ş.Turan neşri) s.37.

Bu göreve ciddî bir şekilde başlayan yazarımız 1505-1506 yıllarında bu işe başlamış olmalıdır. Eserelerine DEFTER adını vermektedir ve her Osmanlı Sultanına bir Defter-cilt, kitab- ayırmıştır. Meselâ, I. Defter (Ed-defteru'l-ûlâ), I. Osmanlı Sultanı Osman Bey'e aid ise, VII. Defter de, 7. Osmanlı Sultanı Fatih'e aittir. VII. Defteri çok kısa bir zamanda tamamlayan yazar, II. Bâyezid devrini konu alan ve Fatih'in ölümü ile başlayan eserini de kaleme alıp bitirmiştir. 919/1510-1511 yıllarındaki olaylarla ve vefâtlarla bu Defter de son bularak, eserini II. Bâyezid'e sunmuştur. Bu eserde bir hatime (sonuç) yoktur. II. Bâyezid döneminin son dönemleri eksiktir. Burada yazarımızı aceleye getiren bir sebep olsa gerektir. Bunun sebebi belki de, Sultan II. Bayezid'in son senelerinde vücutça hasta olmaları ve memleketin iç bünyesinin fena karışıklıklarla sarsılmış olması ve Sultana bir an önce eserini sunmak istemesi olabilir.

Kemal Paşa-zâde tarihî eserlerinin ikinci etabına ulu Sultan Kanunî'nin isteği ile başlamıştır. X. Defterin mukaddimesinde, yazarımız bu konuyu özetle şöyle belirtiyor: "Eğer olaylar yazılmasaydı nâm-dâr idârecilerin eserleri ayakta kalmazdı...)[5]

Bunun üzerine yazar, eksik bıraktığı VIII. Defterin son kısmından başlayarak eserini tamamlıyor. 914/1508-12 yıllarını tekrar ele alıyor buna da VIII. Defter diyor. Sonra 918-26/1512-1520 yıllarını ihitva eden Yavuz Sultan Selim dönemini ele alıyor ve en ince teferrua-

---

5) "...Pederi-i ferhunde-Ahterlerinun ve kendülerinun siyer-i pûr-i berlerin ve mefâhir-i eyyâm-ı İslâm olan meâsirleri defter olub ceride-i duhûr ve heride-i şuhûrda mukarrer olub bu dar-ı fânîde zikr-i bahirleri Ömer-i sânı ola...mezkûr hizmeti şerifun teklifi ile bu abd-i zaîflerini teşrîf buyurdular.". Ş.Turan,VII. Defter, Mukaddime XXII.

tına kadar yazıyor.[6] Ama ne acıklıdır ki, bu Sultanın Mısır seferini ihtiva eden kısım, maalesef bu zamana kadar bulunamamıştır. Bir gün dünya kütüphanelerinin bir köşesinde bulunarak insanlığın hizmetine sunulacak bu eşsiz eser, tarihin bu bölümüne ışık tutacaktır. Bu eserin kıymeti çok büyüktür, çünkü yazarımızın bizzat kendileri bu seferde bulunmuşlardır.

Kemal Paşa-zâde, bundan sonra bu sahada sonuncu eseri olan X. Defterini ele almıştır. Bu defter 926-933/ 1527-1533 yıllarının olaylarını ihtiva etmektedir. Son olay, Kanunî'nin Mohaç Seferinin dönüşüne kadardır. Kemal Paşa-zâde bu eserlerinde bize tarihçiliğimizi sergilemektedir. Millî tarihimiz için zengin bir hazinedir. Türkçe yazmaktan kaçınan çağdaşlarına, açıkça Türkçe dilde de tarih yazılacağını göstererek onlara meydan okur ve örnekler sunar. [7]

Çünkü devrinde yaşayan Keşfî Mehmet Çelebi'ye "Türkî dilde" bir Selim-nâme yazması teklif edildiğinde onun cevabı şu olur: "Türkî lisân dürr-i yetim gibi nâtırâş ve tabiat hırâşdır. Ben yazaman" [8] İşte Paşa, bu gibi zihniyete cevab vermiştir.

Tarihleri, bizim tarihimiz yanında, o günkü komşularımız olan Rus, Arnavut, Lehistan, Karaboğdan, Eflak, Ungurus, Venedik, Gürcî, Mısır, İran içinde eşsiz birer kaynakdırlar. İleride daha fazla malûmât verilecektir.

---

6) Ahmet Uğur, The Reign of Sultan Selim I in the Light of the Selim-Nâme Literature, (Mukaddime), Berlin-1985.

7) Kemal Paşa-zâde'nin I., II. ve VII. Defterleri, sayın hocamız Şerafeddin Turan'ın tedkiki ile T.T.K. tarafından bastırılmıştır. VIII/I tarafımızdan hazırlanarak T.T.K.na basılması için sunulmuş, VIII/II ve IX ise yine tarafımızdan hazırlanarak Berlin'de basılmıştır. X.Defter ise, M.Pavet de Courteille tarafından, Historie de la Campagne de Mohacz par Kemal Pasha zadeh, Paris,1859 adı ile basılmıştır.

8) Keşfî Mehmed Çelebi, Selim-Nâme, V/11a

IV

KEMÂLPAŞA-ZÂDE'NİN TARİHÇİLİĞİ-ÜSLÛBU-ANLATTIKLARI

Kemal Paşa-zâde bir tarihçi olarak hem bu ilmin resmen temelini atmış ve hem de kendisine has bir üslûp getirerek, kendinden sonraki tarihçilere, bir çok yönden örnek olmuştur. Hoca Efendi, Âlî, Matrakçı, Celâl-zâde v.b. olayları anlatışı, sebep-netice bağı, şiir, âyet, hadis, darb-ı mesel ve hikmetli sözlerle bezeme, yer yer verilen kesin ve katı kararlar, ilmî ve dinî ağırlığını koyma ona mahsus özelliklerdir. Bugün sadece köylerimizde ve küçük kentlerimizde kullanılan fakat öz Türkçe olan karavol, assı, anaru, dirmek, dükeli, arşın, arkaç, egin, kiçi, ilgar, tabanca, uğraş, yoldaş, sin, uruğ, irgördü (yetişti), çöp (sap), döymez (benzemez), köymez (dayanamaz, izin vermez), belek (hediye), egin (sırt), ülçermek (üflemek), tüskürtmek (püskürtmek, geri döndürmek), kağırtmak (toplamak), döndürüşmek, göndürüşmek, hoca-daş (aynı tüccardan alınan köle), ıssı (kâr), gökçek, oyuk....[1] Daha buna benzer pek çok kelimelerin yanında Arapça ve Farsça terkipleri kullanmış, fakat onları bir nevi Türkçeleştirmiştir.

Meselâ, "Sene-i mezkûre-Cemâziyelûlâsının yigirmi altıncı gicesi ki, se-şenbe gicesidür..."[2] Kullandığı halk dili terkipleri bunların arasına serpiştirilmiştir. "Üzerinden kuş uçmaz, kolan yürümez,... içine cîn-ü-peri giremez; çiftin çıbuğun tağıttı, evin ocağın yaktı" gibi. Zaten II. Bâyezid'in de Kemal Paşa-zâdeyi Osmanlı tarihini yazmakla görevlendirirken belirttiği gibi, yazar üs-

---

1) Defter VII, VIII ve IX

2) Defter VIII/II ve VIII/I çeşitli yerler

lûbunu öyle sadeleştirmiş ki, hem okumuş tabaka ve hem de o devrin halk tabakası okur ve anlayabilir. Eserinde öyle çeşitli ifadeler kullanmış, Arapça ve Farsça şiirlerin yanında, gûyâ Yeniçeriler ağzından halk türküleriyle süslemiştir:

İder ol şîri gören şimşîrle bî-ihtiyâr
Lâ-fetâ illâ Alî lâ seyfe illâ Zülfikâr

«Ali'den başka genç, zülfikârdan başka kılıç yokdur.»

Çi hûş bâşet ki badez intizârî
Be ummîdî râsed ummîd-vâri
Ne hoşdur intizâr ardınca bârî
Ümîde er göre ümîd-vâri [3]

Nemiz kaldı bizim mülk-i Arapta
Niçe biz tururaz Şâm-u Halep'te
Cihan halkı kamu ayş-u-tarapta
Gel ahî gedelüm Rûm illerine [4]

Kemal Paşa-zade, olayları nesir halinde geniş geniş yazar ve, sonunda bir-iki beyitlik bir şiirle onun özetini verir. Meselâ; Selim'in Gürcistan seferinde, O'nun askerî gücü hakkındaki bilgiyi,

Deşt ile der toldı hayl-i seyl-cûş
Kûhsârun içi oldu pür-hurûş [5]

----

3) Defter VIII/I v/ 122 a.

4) Hoca Efendi, Tacu't-Tevarih, C/II, s. 615

5) Defter VIII/II, Fatih v/192 b.

der ve bir beyitle anlatır. Yine aynı hâdisede, Gürcistan'ı anlatırken ,

Atla giren yaya yol bulmağa
Cân virür idi kaçup kurtulmağa [6]

beyti ile özetler. Çaldırân'da Kızılbaş askerinden bahseder ve,

Karası ve ağı olınmazdı fark
Ser-â-pây olmuşdı pâlâda gark [7]

diye özetler. II. Bayezid devrini anlatır ve,

Çalındı kûs-ı fitre her cihette
Belürdi nice fetret memlekette [8]

diye kısaca verir.

Kemal Paşa-zade, yer yer bir yerde nazm ile anlattığını, başka yerde nesir ile anlatır veya bunun tersini yapar. Meselâ; Sultan Ahmet ile Sultan Selim'in karşılaşmasında halkın tabiatından bahsederken der ki, "Şekli insân sîreti hayvân beşerün ekseri behâyimdür. Vâdi-yi cehl içinde sergerdân, çâr-sû-yı hevâda sâyimdur." Bu parça IX. Defterin bazı müshalarında ve VIII. Defterde nazm halindedir,

Beşerün ekseri behâyimdür
Çarşû-yı hevâda sâyimdur
Şekli insân sîreti hayvân
Vâdi-yi cehl içinde sergerdân [9]

Yine 915/1509 yılında olan zelzeleden bahseder-

---

6) a.g. yer.

7) Defter IX, Veliyyüddin, v/132 a.

8) Defter VIII/II, v/195 b.

9) Defter VIII/I, v/7b.....

ken "Ol tamme-i kübrâda şunlar ki, tamı yıkılur-ken uyandılar, ansızun kıyâmet kopdı, gökler başlarına yıkıldı sandılar..." Bu nesir parçası da nazım hâlindedir.

Apansuzun uyandılar
Kıyâmet koptu sandılar [10]

Kemal Paşa-zâde'nin özelliklerinden birisi de, gerek nâzım ve gerekse nesir parçalarını aynen başka başka yerlerde tekrar etmesidir.Meselâ; II. Bâyezid ile kardeşi, Sultan Cem arasındaki olaylarda, Cem için söylediklerini, Selim ve Sultan Ahmet çarpışmasında, Ahmet için, Bâyezid için söylediklerini de Selim için söyler. Meselâ; Defter V/8 a, "Bir kişver içinde iki şehriyâr-ı kâmkâr karâr idemez ve bir leşker arasında iki serdâr-ı sipehsâlar olamaz... ". Bundan sonra şöyle bir beyt devam eder,

Çü şeh başdur memleket ana ten
Yaraşmaz iki başlu olmak beden

Bu ifadeler Defter IX, V/116 b'de hemen hemen aynen devam eder. "Bir kişverün iki server-i şehriyârı ve bir leşkerün iki serdâr-ı sipehsâları olmak olmaz, bir günâmda iki şîr ve bir niyâmda iki şimşîr sığmaz. Ve aynı şiir bir dörtlük halinde tekrarlanır.

Çü şeh başdur memleket ana ten
Yaraşmaz iki başlu olmak beden
Sığar bir kilim içine on gedâ
Bir iklîme sığmaz iki pâdişâh [11]

Yer, yer böyle ifadeler, şiirler, âyetler, hadîsler ve darb-ı meseller tekrarlanır.

----

10) Defter VIII/II- v/195 b.
11) Defter IX, v/137 b.

Kemal Paşa-zâde'nin en bâriz yönlerinden birisi de eserlerinde en uygun ve en güzel bir şekilde sec'i kullanmasıdır. Meselâ; Veliyüddin Efendi, IX.DefterinV/118 b'-yi alıp secilerine bir bakacak olursak, bunu daha iyi anlarız. "... mukâbele idebileydi mukâtele idebileydi; meyl idelerdi, koyup gidelerdi; çoktur, yoktur; behâyimdur, sâyimdur; sâdır olaydı, zâhir olaydı; itmişti, gitmişti; olmadı, bulmadı; geldi, saldı; üleştürdi, devşürdi;..." gibi. Bunlar , bugünkü gramerde noktanın karşılığıdır.

Kemal Paşa-zâde şahit olmadığı olaylar için itimât edilir kaynakları kullanmış fakat, onları körü körüne taklid etmemiştir. Kendisinin şahit olduğu olayları bile başkasından duyar gibi yapmış, fakat ifadelerini değişik bir şekilde kullanmıştır. Meselâ, O'nun kaynak için kullandığı tabirler; Râvî eydür, rüvât-ı makbûlü'l-kelâm'dan mervîdûr sikât-ı rüvâttan mesmü'dur... gibi.

İşittiği ile gördüğünü başka ifadelerle anlatır demiştik, ona da şu misali verebiliriz: Sultan Selim Tebrizde iken Sultan Hasan Camiinde kılınan namaz hakkında Kemal Paşa-zâde der ki; "Mezkûr Cami-i şerîfün ki, mücessem nûr-i lâmi' idi, içi taşı mâlâ-mâl olduğundan gayrı etrâfında olan dûr-u-kusûr ve sokaklarun şakakları âdem ile toldı.

... Râvi eydür, Kızılbaş ol câmi-i şerifi cebe-hâne kılmıştır..[12] Birinci ifadeyi söyler iken kendisinin gördüğünü ifade ediyor, ikincisinde ise başkasından naklediyor.

Yine bu nakle ve kendi bilgisine başka bir örnekte VIII. Defterden verelim. Deşt ikliminin hakanı (Kırım Hanı) Mengil Giray Han'dan, onun askerinden ve soyundan bahsederken özetle şöyle der: "Han Moğol aslından-

----

12) Defter IX, v/137b.

dur. cengiz-i cihân-güşânun neslindendur. Uruğ-ı pürfürûğu gün gibi zâhirdur... âteş gibi serkeşler emmâ meskenet-meskeninde turaba töşenürler. Okları av meydanında ne vurursa onu yerler. Sahralarda fil gibi koşarlar, ne kendileri yorulur ne atları ... dirler. Kurd-u-kuşun, tuyur-u-vuhûşun birisini yemezler, ölüsün ve dirisin yerler. Savaş tağlarının kurdları emmâ, koyun derisin giyerler... yüz yaşındakiler şimşir gibi yalın yüzlüler... yaşları yetmiş fakat gözleri keskin, zırh gibi gözleri küçük fakat kalkan gibi yüzleri büyük, alınları sahraya benzer, başları o sahralarda birer oyuk, zamanın geçmesiyle vücûdlarında dert yok. İçlerinde bir dişi düşmüşü ve bir benzi sararmışı yok. Zamanın geçmesiyle belleri bükülmez, gözlerinin nuru dökülmez.

Sanasın her biri taşdan yonulmuş
Gözünün yerine ateş konulmuş

Nereye gitseler ellerinden insan değil, kurd ve kuşdan gizli ve açık bir yaratık kurtulmaz. Ayakları bastığı yer kara yer olur. Atlarının tırnağı her tarafı pamuk gibi dider. Nebâtâtın kurusu ve yaşı değil, yerin altında bulunan kökü bile ellerinden kurtulamaz. Onların geçtiği yerlerdeki sular soğuldu otlar yok oldu... dirler" [13]

Yine başka bir yerde Kemal Paşa-zâde şöyle der: "Gazilerin eline esir düşen ungurus (Macar) esirleri gazilere bir şeyler anlatırlar... "Bu kıssayı rivâyet edenler, işitenlerden hikâyet edenler... " der. Yine başka bir yerde "Okuyanlardan menkûldur ki, ... Arnavud'da Derac denen bir kale vardı 2400 yıllıktı. Konstantiniye ve Selânik'le beraberdi..."

----

13) Defter VIII/I, v/26 a, 30 b.

Kemal Paşa-zâde, kendi şahsına munhasır bir yazardı. Daima kendine has üslûbunu kullanır, başka yazarlara benzemememeye çalışırdı. Onun için de onların kullandığı rakamlara değil, ona yakın olanı kullanırdı. Başka yer ismi verir, veya şahısların adını değil lâkablarını kullanırdı. Meselâ Sadrazam Ali Paşa ile Şah Kulu'nun Kayseri yakınında çarpışma yeri olarak, İdris-i Bitlisî Gök Han'ı dediği halde, Kemal Paşa-zâde Sarmısaklı derdi. Ali Paşa ile Sultan Ahmed'in buluştuğu yer, İdris'te Ankara'dır. Kemal Paşa'da ise Ankara yakınında "Bir sahra" dır. Şah Kulu'nun kuvvetleri İdris'te 10-20 bin'dir. Kemal Paşa'da sayı yoktur. Sadrazam Hadim Ali Paşa'nın kuvvetleri Kemal Paşa'da dört bin yeniçeri ve dört bin Kapu Halkı olduğu halde, İdris "Bir miktar askerle" der. Yavuz Sultan Selim'in Edirne yakınına gelip babası Sultan II. Bâyezid ile karşılaştığı yer, İdris'te Çölmek köyü ve Selim'in askerinin sayısı 30 bin'dir. Kemal Paşa-zâde' de asker sayısı aynı olduğu halde yer Çukur Çayır'ı dır. Baba ile oğlu Selim'in çarpıştığı yer Kemal Paşa-zâde' de Çorlu Suyu, İdris'te ise Çorlu yakınıdır. [14]

Kemal Paşa-zâde'nin İdrisî'nin eserini tercüme ettiği veya ona nazire yazdığı söylenmektedir. Evet iki yazar da aynı devirde ve aynı sultan tarafından Osmanlı Tarihi yazmakla görevlendirilmişlerdir. İkisinin eserleri de kendilerinden sonraki yazarlar tarafından kullanılmıştır. İkisi de birbirinin eserlerini görmüş olabilirler, fakat bu dev yazarlara birbirinden kopya veya adapte yakıştırılamaz. Hele benim üzerinde durduğum VII. ve IX. Defterlerde bu ihtimal yoktur.

Belki birbirinden, otoriter oldukları konularda yardımlaşmış olabilirler. İran kaynaklarına İdris, Kemal Paşa-zâde'den daha yakın olduğu halde, Kemal Paşa

----

14) Defter VIII/II, v/......

zâde'nin de Türkçe kaynaklara ondan daha âşina olması pek tabiîdir. Heşt-Bihişt ile Kemal Paşa-zâde'nin Defterleri karşılaştırılmadan bu konuda kati bir şey söylemek pek yerinde olmasa gerektir.

Fakat şunu acizane söyleyebilirim ki, İdrîsî, Selim-nâme'sinde bize kendinden bekleneni, bazı yerlerde vermemektedir. Meselâ; Çaldıran seferinde, kendisi Tebriz'e gönderilen heyetin içindedir. Doğuyu çok iyi bilen bir şahıstır. Ama verdiği malûmât, edebî tuluatın dışında, çok azdır. Hele hemşehrisi Şükrî ile karşılaştırılır ise, tarihi malûmât hiç kalır. Şükrî bize doğuyu adım adım anlatır.Tek bir köyü, suyu, dağı, dereyi atlamaz.

Kemal Paşa-zâde'nin eserleri ise, ne İdrîsî'ninki gibi edebiyat yığınıdır, ne Şükrî'ninki gibi bir coğrafya atlasıdır ve ne de bazı Osmanlı tarihleri gibi dinî bir eserdir, onun eserleri Sayın V.L. Menage'm da dediği gibi adil bir devlet idaresinin kurulabilmesi için idarecilere yol gösteren bir tarihtir ve tarih ilminden bekleneni vermektedir. [15]

Yine yazarımızın kendine mahsus özelliklerinden biri de olaylar arasında sebeb-netice bağını çok güzel ve kuvvetli bir şekilde kurmasıdır. Her olayın önce sebebi anlatılır. Sonra netice verilir. Meselâ Şahkulu-Şeytankulu-BabaTekeli- olayından bahsederken ilk önce olayın sebebi ve çıkış nedeni anlatılır, sonra olaya geçilir. "...bu kaziyye-i gayr-i merzîyenin aslında sebebi ve bâisi oldı.." [16] Yine Yavuz Sultan Selim ile Şah İsmail'in Çaldıran'da yaptığı savaş anlatılmadan, Şah İsmail'in nasıl çıktığı, neler yaptığı ve Selim'in Hıristiyan âlemini v.s.yi bırakarak, niçin ilk önce onunla savaşmayı tercih ettiği geniş bir şekilde anlatılır, sonra savaşa geçilir.

----

15) V.L. Ménagé, "The beginning of Ottoman Historiography", Historians of the Middle East, London, 1962.

16) Defter VIII/II, v/198 a.

Haberdar ululardan naklolunur
Her Firavun'a bir Musa bulunur

diye konuyu bağlar. "bu esnâda intizâm-ı silsile-i kelâma ihtimâm iktizasiyle mezkûr Şah-ı makhûrun âsâr-u-ahbârından ve mezâhib-ü-girdârından, ki ehl-i ihtibârda, mahall-i itibârdur, bir mikdâr zikredelüm. Ol bed-nihâdun ve âbâ-vü-ecdâdunun evc-i hurûca urûcların ne keyfiyette vâkii olub ve ne tarihde vuku bulduğun icmâlen tahrîr-ü-tasdîr idelüm, yine maksüde gidelüm... "[17] "Ol sebepten Gebr-u-Tersa'yı koyup ol bedrâyı arayu gitti..." Bazan da olay önce anlatılır, sebebi sonradan verilir. Meselâ Yavuz Sultan Selim'in İran Seferinden gelir iken Gürcistan'da çektikleri zahmet anlatılır ve bu olayın sebebi sonunda verilir. "Bu kaziyye-i gayr-i merziyye Tebriz'den Ale'l-gafle göçilüb, zâhire ve zevâde tedârik olunmayub, Gürcistan'a sapulub eglendügi sebeb olub-dururdu..."[18]

Kemal Paşa-zâde çok kere olaylarda geçen meşhur şahıslar, yerler, beldeler ve toplumlar hakkında bilgi verir. Meselâ; vezîrler, olayların kahramanları, şehzâdeler, şehirler, kaleler, memleketler ve diğer tarihî eserler v.s. Bunlara da örnekler verelim:

"Malkoçoğlu Balı Bey Alperenler'den, oka kılıca kalkan gibi göğüs gerenlerdendi, daima düşman toprağına akın ederdi...yediği, içtiği, giydiği, yaktığı düşman elinden alınırdı...[19] Konya şehrine ki burc-ı evliyâ ve dürc-i asfiyâdur... [20] Ol zamanda Tavâşi Ali Paşa vezir-i azam olub rüüs-i hadem arasında sadr idi, ve Mustafa Paşa vezir-i sânî olub sâhib-i sâib-tedbir,

---

18) Defter IX, v/141a.
19) Defter VIII/I, v/41a.
20) Defter VIII/II, v/207b.

müşir-i celilü'l-kadr idi...[21] Tekelü Etrâkinün dike burun füttâklerinden..." [22]

"Şah Kulu dimegle marûf mülhid-ü-müfsid, ki Şah-ı güm-râhun dâilerindendi mezheb-i bî asl-ı şîayı şâyi itmeye Rûma gelen sâilerindendi. Teke Etrâkinün dike burun füttâklerinden Gazaloğlu, Çakır-oğlu ve Ulama ve Kara Mahmud nâm müfsidler ki, fesad pınarlarınun başlarıydı. Meşhûr Şah -Kulu ile ittifâk ve ahd-ü-misâk itmişlerdi..." [23]

Tebriz hakkında uzun uzun konuşan Kemal Paşa-zâde nazm halinde şöyle der:

Havâsı dil-güşâ vu hâki anber
Şuyı selsâl gibi rûh-perver
Kazâ şahnına ol şehrün kaderden
Kabâ-yı âl biçmiş lâlelerden
Şuyınun remli ol cennet-misâlün
Zamîrin avlanış ab-ı zülâlün [24]

Yine Kemal Paşa-zâde Akkirman Kale'sinden bahsederken şöyle der: "Akkirman'da yirmi bin ev vardı Yahudi, Ermeni ve Nasranî, bir mahallesi dahi ehl-i İslâm, Kadimû'l-Eyyamda Karaboğdan iklimi bir defa Daru'l-İslâm olmuş imiş, ol zamandan kalmıştı. Onbin hane İstanbul'a sürülüp Akkirmanlı mahallesi kuruldu...

Kapusu âhenîn-ü-burcı sengin
Öni hendek denizdur ardı engin

----

22) Defter VIII/II, v/ 198 b.

23) Defter VIII/II, v/ 198 a-b.

24) Defter IX, v/ 138 a.

Ne duvarının burcına mecâl-ı urûç var
Ne hendeğine düşene ihtimal-i hurûç var" [25]

Olaylara tarih vermek tarih düşürmek Kemal Paşa-zâde'nin özelliklerindendir. Ama olayın gerek önce ve gerekse sonra, hemen hemen mutlaka tarihini verir. Tarihler, Arapça, Farsça ve Türkçe'den biri iledir veya her üç lisan bir aradadır. "Sene-i mezkûre Cemâziyel-Ûlâsınun yigirmi altıncı gicesi ki, Se-şembe gicesidür..." gibi [26] "selâse ve tisîn ve semâne-mie Ramazanınun sekizinde şembe güni.. Tarih-i Hicretün 807 sinde Cemaziyelulâ ayınun altısında çıharşembe gicesinde." [27]

Bunu da bazan nazm halinde söyler:

"Tokuz yüz olmağa kalmıştı onbir
Ki âlem müjde-i fethiyle toldı
Receb ayınun onuncu gününde
Hisar-ı Akkirman fetholdı" [28]

Kemal Paşa-zâde tarihlerinde sık sık âded ve ananelerden, konan kanun ve yasaklardan ve sarayda cari olan tertip ve merasimlerden de bahseder. Bu konan kanunlar zamanına kadar gelmişse- "ilâ yevmenâ hâzâ câridur." diye belirtir. Meselâ; Çaldıran dönüşünde bir konak yerinde yapılan bazı çirkin olaylar üzerine, Selim, Dukagin-zâde'yi ve Hersek-zâde'yi çağırtıp kızar ve şu emri verir. "Asitâne-i Saaded' de hizmet eden bevvâb-

----

25) Defter VIII/I, v/30 a-32 b.
26) Defter VIII/I, v/49 b.
27) Defter VIII/I, v/100 a.
28) Defter VIII/I, v/32 b.

lardan ve rikâb-ı kâm-yâbda yürüyen solaklardan ve Yeniçeri tâifesinden gayri kimesne ak börk giymesün" diyü azîm yasak oldu. Zikr olunan yasağ, ki ilâ yevmenâ hâzâ cârîdur, bu vâkia-i sâkıada zuhûr buldu..." [29]

Kemal Paşa-zâde'ye göre Osmanlı padişahları, bir müslüman teb'anın padişahı olarak, İslâm'ın bilhassa Ehl-i Sünnet akidesinin koruyucusudurlar. Osmanlı sınırları, Diyâr-ı İslâm sınırıdır, bu padişahlara karşı gelenler, velev ki aynı hânedandan olsun, dûşman gibi muamele görürler. Bu müslüman padişahlara verilen lâkab ve sıfatlar, diğerlerine verilmez. Bu padişahlara şu gibi lâkablar verilir: "Sâhib-kırân-ı âlem, Sultân-ı ulu'-l-'azam, Kaysar, Sultân-ı asr, Sultan-ı salâtînü'l-Arabî ve'l-Acamî ve't-Türkî ve'r-Rûmi ve'd-Deylem, Cenab-ı kâmyâb, Şahzâde-i asr, Hudâvendigar, Şehriyâr-ı bâhire, Fatih-i Şâmât-u- Kâhire, Kâhirul-mülûk-i şehriyâr, nâsib-i râyât-i bâhire, Fatîh-i Şâmât-u Kâhire, Kâhiral-mûlûk-i kahramânu'l-kurûm, Mâh-ı sitâre-sipâh, Merhûm Sultân Selim Şâh, Sultan-ı İslâm, Hazret-i padişah-ı cihânpenâh, Sultan-ı cihân, Sahib kırân-ı zamân, manzûr-ı subhan..." Bunların karşısında olanları ise çok ağır lakablarla itham eder. Hanedan ailesinden olsa bile, onlara en ağır ithamları yağdırır. Osmanlının yıkımına sebeb olacak fitne ve fesadın defi için kardeş katli dahil, her şeye cevaz verir. Onlar için şu lakabları kullanır: Şâh-ı gümrâh, Kızılbaş-ı Evbaş, Etrâk-ı nâpâk, Etrâk-ı bî-idrâk, Çerkes-i nâ-kes, Ekrâd-ı bî-akl-u-din, cemaat-ı kallaş, şeytan kulu, bed-rây, Mûfsid-i fâsid-itikâd, bî-asl, nâ-pâk...

Kemal Paşa-zâde, güzel ve yüce sıfatlarla taltif ettiği yüceltip yükselttiği sultanları yer yer ikaz eder, onları akibetlerini gösterir. Her yaptıklarının sonunda

----

29) Defter IX, v/140 b.

Allah tarafından sorguya çekileceklerini söyler, nihâi emir karşısında kimsenin bir şey yapamadığını ve bunların da yapamıyacaklarını söyler.

Gerek Kayser olsun gerek Dârâ
İdemez Dehr ile mudarâyı
Yıktı Kasr ile Kayserin Kasrın
Yıktı kahrile dâr-ı Dârâyı

Ölümden kurtulur yoktur cihânda
O derdi çekmez olmaz ins-ü- cânda
Kişinin ömrü çünkim âhir ola
Yeg oldur kim gazâ yolunda öle [30]

Kemal Paşa-zâde eserlerinde, ayrı anlamları olan aynı sesli kelimeleri sık sık kullanır, meselâ; aşağıdaki parçalarda biz bunları açıkça görebiliriz:

"Ölüm iki degül birdir cihânda
Döşekte ölme kanda, kanda kanda" [31]

"Öğrenüb-durur âdemî-zede
Zâd lâzımdur âdemî-zâde
Zâd ucından durur ki kulluğ ider
Bendeler gibi nice âzâde" [32]

---

30) Defter VIII/I, v/74 a.
31) Defter VIII/II, v/ 140 b.
32) Defter VIII/I, v/ 117 b.

"Olavuz düşman ile çün yüz-â-yüz
Görünür her birimiz gözüne yüz" [33]

Bu kıtaları bize, yazarın dünya görüşünü de açıkça anlatmaktadır.

Kemal Paşa-zâde eserlerinde temeli atılan binalardan, yapıları tamamlananın açılışından, temizletilen camilerden, kiliseden camiye tebdil edilen binalardan bahsetmektedir.

"Sultan'ın Edirne'de Tunca kenarında 888/1483'de temelini attığı binalar 893/1487'de tamam oldu. Bir câmî, bir daruşşifa bir medrese, bir misafirhâne, bir de aşhâne vardı... Gökçek hayır olub mahallini buldu. Onun çün "Hayrun Cemîlün" tarih oldu." [34]

Yavuz Sultan Selim Tebriz'i aldığında cûma namazını kılmak içün Uzun Hasan Camiini hazırlatır. Bu konuda Kemal Paşa-zâde şöyle söyler; "Ravî eydür: Cûma günü oldukça, hazret-i padişah-ı hilafet-penâh, Accilû bi's-salati kable'l-fevti "Namazı vakti geçmeden edâ ediniz" emrine imtisâl idüb, semend-i râm-licamını süvar oldı. Havass-ı Maâli-ihtisas önüne düşüb, mevâkib-i kevâkib-şümârla deşt-ü-hâmûn toldı. Vüzerây-ı kârfermay her taraftan hâle gibi ol mâhı ihâta ittiler. Ümerây-ı remz-azmây ol şehinşâh-ı gerdün-bârgâhun önince gittiler. Yeniçeri yarağa girüb, silahlarıyla kendilerine zînet virüb önce yürüdiler. Harbelerinün yalmanıyla çeşm-i mihri hîre idüb, rûy-ı sipihri büridiler.

Tursalar ellerinde harbeleri
Yüzlerini gören kalur belerü

----

33) Defter VIII/I, v/61a-62 b.

34) Defter VIII/I, v/47 b.

Azab alayı ki fevç-fevç yürirdi, güyâ bir lâlezâr idi, bâd-ı bahâr önünde mevc ururdı.

Yürür idi azab gürûh gürûh
Lâlezâr olmış idi dâmen-i kûh

Tebriz'de olan pîr-ü-civân, kavî-vü-nâtüvân, avret-ü-oğlan görüb, gürûh yollar üzre turub, ol asker-i pür-salâbetün esbâb-ı şevketin temâşâ iderlerdi. Birbiriyle kelâma kudretleri ve istifhâmâ takatları yoğ idi. Mebhût ve Medhûş tururlardı. Gereği gibi tezyin ile.

Bu hoş resm ile hûb ayîn ile

Uzun Hasan camiine, ki resânet-i mebnâ ile meşhur-ı âfâk ve bu kubbe-i mînânun altında çifti yok tâkdur, duhûl idüb namâza hüzır oldı. Mezkûr cami-i şerifün ki, mücessem-i nûr-ı lâmi idi, içi taşı mâl-â-mâl oldığından gayrı etrâfında olan dûr-u-kusûr ve sokaklarun şakakları âdem ile toldı.

Ravî eydür, Kızılbaş ol camii cebe-hâne kılmıştı. Âlât-ı hadîd ve esbâb-ı bes-i şedîdle ol makâm-ı nazifi toldurmuştu. Sultan-ı cihânun ferman-ı Âli-şâniyle tathir-ü-tanzif olunub, her cânibine rengîn ve semîn bisâtlar döşenmişti. Âdet-i mâhûd üzerine hoş-elhân-u-şirin-zebân cârî-kârîler Kelâm-ı Bârîden bir mikdar tilâvet etdükden sonra hatib-i fasûhu'l-beyân mimbere suûd ve hurûç itdi. Çâr-yâr-ı ahyârı ehl-i sünnet-ü-cemaat mezhebi üzerine ale't-tertib yâd idüb, her birinün mukâbelesinde-Radiyallâhuanhü-sadâsı camii tutdu. Bunca mütemâdi olmuşdu ki, ol diyarun ahalisi, hutbede Hulefâ-i Raşidin esâmesin işitmemişlerdi. Ah-u-nâle ve feryâd-u-ulâle eyleyüb, ol cami-i kebîrün figan-u-zârla içi toldı.

Nâralardan tidredi çarh-ı berîn
Seyhalardan inledi rûy-ı zemin
Her tarafdan zâhir ol velvele
İrdi ol sengîn binaya zelzele

Çün namâz-u-niyâz emri tamam oldu, sultân-ı cihân atına binüb Tebriz'i ve etrafın seyreyledi... [35]

"Mütün hisarı 906 da alındığından bir ulu kilisesin mescid-i câmi ittiler." [36]

"Akkirman alındığında, burçlar bayraklarla süslendi, fetih ezanı okundu, kiliseler camiye tebdil edildi, zengin sanatkâr onbin hane İstanbul'a getirilüb Akkirmanlı mahallesi kuruldu. En güzel hatunlardan biri Mevlânâ Gürâni (Müfti-i Rûm) diğeri de Mevlanâ Şemseddin Fenâri'nin torunu Ali Çelebi (Kadasker) ile evlendirildi." [37]

Kemal Paşa-zâde eserlerinde zelzele, yıldırım düşmesi, efsane ve bazı olaganüstü olaylardan bahseder.

"22 Şaban 895/1489'da İstanbul'da bir zelzele oldu. Bir kaç yüz hane harab oldu. Güngörmez Kilisesine yıldırım düştü.

Cemâziyelûlâ'nın 6. Çarşamba günü 907/1501'de Galata hisarına yıldırım düştü. Galata kadısı ile Mesih Paşa bu olayda öldü." [38]

----

35) Defter IX, v/138a.
36) Defter VIII/I, v/93 a.
37) Defter VIII/I, v/32 a.
38) Defter VIII/I, v/99 b.

"915/1509 yılında Recep ayının evvelinde İstanbul'da zelzele oldu." [39]

"II. Bayezid, Manastır sahrasında ordusu ile giderken önlerine ellerinde ışıklarıyla giden bir gurub dervişâna yetişirler. Bunların sahtekârlıkları anlaşılır. Herbirini Anadolu'nun bir yerine sürerler. Tekyeleri ve hangâhları kapatılır, postları devrilir." [40]

"898/1492 yılında Ungurusla yapılacak harbden önce, savaş meydanında olağanüstü bir olay olur. Havadan üç kuş gelir gazilerin (Osmanlının) yedi kuşta gelir, düşmanın önüne konar. Bitesiye dövüşürler sonunda üç kuş yedi kuşu yener. Bunların, iyi ve fena ruhlar olduğu ve sayıca az olan gazilerin çok olan düşmana galib geleceği anlamını işâret ettiği, şeklinde yorumlanır." [41]

Yine bu harbin sonunda bir olay anlatılır. Bu harbin sonunda düşmandan alınan esirler gazilere özetle şöyle söylerler: "Bizimle savaşanlarınız neden çekip gitmişler? Gaziler; kimsemiz gitmedi. Gerçi biz sayıca az görünürüz ama, savaşta herbirimiz yüzcedür.

Olavuz düşmen ile çün yüz-â-yüz
Görünür her birimiz gözüne yüz

----

39) Defter VIII/I,v/125b: Gelibolulu Mustafa Âlî, Künhu'l-Ahbâr adlı eserinde (206 b-208a) bu zelzele hakkında ve şehrin tamiri hakkında geniş bilgi vermektedir: Bu zelzele İstanbul'da çok büyük hasara yol açmış ve üç gün kimse Tunca Nehrinden geçememiştir. Mimar Hayreddin, Sultan II.Bayezıd için geçici bir ev yapmıştır. Bu harab olan şehir 64 günde tekrar tamir edilmiştir. Anadolu ve Rumelideki her evden 22 akçe ve 20 evden bir kişi olmak üzere Anadolu'dan 37 bin ve Rumeli'den 29 bin kişi toplanmış, buna ilaveten 3 bin usta ve marangoz da şehir içinden toplanmıştır. Bu eşya ve malzemeleri beklemek üzere 30 bin müsellem ve 8 bin yaya asker görevlendirilmiştir.

40) Defter VIII/I, v/57 a-b.

41) Defter VIII/I, v/ 61 a-62 a.

Esirler tekrar öğünüb (önünüb) laf urman bizi siz basmadınız. Yok yere harman-ı güzâfı savurman. Savaşta bizi yıkan o şehsüvârlar, nâr-ı kârzârla harmankarârımızı yakardı. Sizin kisvetinizde ve heybetinizde değillerdi. Başlarında ak imâmeler, arkalarında yeşil câmeler vardı. Kendüler ak saçlı pirlerdi emmâ, savaşta sanki, genç yiğitlerdi. Bindikleri seher yeli gibi esen develerdi. Onları göricek, altlarımızdaki atlar yürüyemez gevelerdi.

Adetleri (sayıları) çok idi. Size medetlerine (yardımlarına) hiç söz yok idi. Her biri tek başına bin kişi ile harb eder, fakat yorulmazdı. Yüzlerini görünce takatımız tâk olub ellerimiz, ayaklarımız kavrulurdu. Bunu duyan gaziler kendilerine âlem-i ervâhdan (ruhlar aleminden) yardım geldiğini bildiler." [41]

Yine Arnavud diyârından başka bir olay da şöyle anlatılır: "Arnavud'da Dıraç Kalesi'nin içinde Öğürdürce Kilisesi vardı. Önünde bir selvi ağacı vardı. Gaziler gelmeden önce düşman bu selvi ağacından bir ezan sesi işitti. Bir Müslüman gizlendi diye gelip aradılar. Kimseyi bulamadılar. Ses gelen taraftaki dallarını kestiler, fakat, ses yine devam etti. Sonra bunun insânî olmadığını anladılar." [42]

Yine Kemal Paşa-zâde bize eserlerinde yapılan işkenceler ve verilen cezalardan bahsetmektedir.

"888/1483'de Karaboğdan'a giderken Silistre sancağı beyi Sinan Bey'in voyvodası, -kafatutan-, isyan eden Kili hisârının kaptanını getirdiler. Onları fil önüne atarak hortumu ile parçalattılar." [43]

"Tatarlardan biri kendi ırkından ve milletinden ayrılarak, gizlice düşman ile anlaştığından, sultanın verdiği ziyâfette Hân bunu sultana bildirdi. O şahsı bulub getirib fil önüne attılar." [44]

---

41) Defter VIII/I, v/61a-62a.
42) Defter VIII/I, v/98 b.
43) Defter VIII/I, v/27 b.
44) Defter VIII/I. v/33 b.

"Alâuddevle ile Sultan'ın arası iyi değildi. Sultan Bâyezid, Alâuddevle'nin kardeşi Budak Bey'i onun üzerine gönderdi. Vardılar, Alâuddevle'nin oğlunu ve Bozoklu'nun Beyi Şahruh'u yakalayıb gözüne mil çektiler." [45]

"898/1487 yılında mısır ile yapılan harbde Rûmili Beylerbeyi, Ali Paşa'nın anlattıklarından sonra, görevinden alınarak başka göreve getirilmiştir." [46]

"Bunun dışında şu cezalar da verilirdi. Esir alınır, tavarları sürülür, hapsedilir, ekinleri atlara çiğnetilir, tarlaları yakılır, idam edilir v.s." [47]

Alınan esirlerin fidye karşılığı af edilib, kurtarılması da olur. Bunun mikdarı da çeşitlidir, bir örnek vererek konuyu kapatalım:

"Çaldıran savaşı sonunda hayli esir toplanmıştı. Gereken cezalar verildi. Esirler arasında seçkin kimseler de vardı. Bunlardan biri de Kadı-zâde Erdebîlî Mevlânâ idi ki, meziyet ve tabiatıyla şöhret bulmuştu. Mevlânâ İdrîs (İdris-i Bitlisî) görüb, bilüb, Sultân-ı Cihândan şefaat itti. "Şâkirdüm ve oğlumdur" didükde afv olunub, zincirde on sekizinci olmağun on sekiz akçe ûlûfe etdi."[48]

"Kemal Paşa-zâde eserlerinde bize, Av partilerinden, dinlenme için yaylaya çıkmaktan ve düğünler (sünnet düğünleri) den bahsetmektedir. Av yerlerinin anlatılması için "Vasf-ı nahçîrgâh-ı şâh-ı cihân" başlıkları atılmıştır." [49]

"Sultan bir savaş dönüşü askerlerine izin verdi kendisi Edirne'ye gidib dinlenmek istedi. Gönlüne avlanma hevesi düştü, Edirne ile Filibe arasında bulunan çevik Türkler (Avcılar) bir yere toplanıp, 2-3 günlük yol-

---

45) Defter VIII/I, v/51 a-b.
46) Defter VIII/I, v/50 a.
47) Defter VIII/I, v/29 b.
48) Defter IX, v/135 b.
49) Defter VIII/I, v/21 b.

ları ve dağları kuşattılar. Kimi yaya ve kimi atlı idiler. Tazılar da gelmişti, ceylan avlanıyordu. Her taraf toza-dumana bürünmüştü.

Göğün yüzünü tutdu gerd-i siyâh
Cihân oldı âhû gözine siyâh

Tazıların koşuşları da şöyle anlatılır:

Atulduğunca âhûnun sonundan
Koşardı ok gibi fi'l-hâl öğünden

"Yine bir sefer dönüşü Edirne civârında Söke yaylağına, Yanbolu'ya gitti. Tavuslu'ya uğrayıb Balkan dağlarında avlandı." [50] "Edirne'de iken Arifiye yaylağına geziye gitti." [51] "Zelzeleden sonra Gümülcine tarafına gidip avlandı." [52] "Karadeniz kıyısında yaylağa çıktı." [53]

Düğünlerde de devir hakkında çok geniş bilgiler verilir, gelen hediyeler, yapılan eğlenceler, yemekler v.s. 895/1489 yılı baharında II. Bâyezid oğlu Sultan Mehmet ve Sultan Şâhinşâh'ı sünnet için düğün yaptı. Gece gündüz eğlenildi, yemekler geldi, hediyeler geldi (at, tazı v.b.) benzeri yarış yapıldı, kabağa atış yapıldı. Bir ay sürdü. Bu arada İran'dan gelib sarayında kalan Uğurlu oğlu Mirzâ-Ahmed'e kızını verdi. Yemeklerin tarifini şu beytle yapar:

----

50) Defter VIII/I, v/41 b.
51) Defter VIII/I, v/81 a.
52) Defter VIII/I, v/154 a-b.
53) Defter VIII/I, v/108 a.

"Duâya açub ağzın halka-i çini
Çörekler kaldurub durdu elini

Bezendi cihân perr-i Tâvûsa döndi
Tonandı zemin taht-ı Kâvûsa döndi " [54]

Konumuzu en çok Yavuz dönemi işgal ettiği için Fatih Sultan Mehmed'in yaptırdığı ve sünnet edilen şehzâdeler arasında Selim de bulunduğu için bu düğünü buraya almak istedik. Özetle şöyle anlattılar:

"885/1480 yılında Sultan Mehmed Han Eski Saray'da şahâne bir düğün itdi. Torunlarından Sultan Şehinşâh'ı, Sultan Anmed'i, Sultan Kurkud'u, Sultan Mahmud'u, Sultan Alem'i (Alemşâh'ı), Sultan SELİM'i ve Oğuz Han'ı, "Sultan Cem'in oğlu" toplayıb sünnet ettirdi... Sultan Abdullah ile de Sultan Mustafa'nın kızını evlendirdi. Bir ay düğün olub yeyilib içildi, eğlenildi.

Düğünden sonra Sultan Abdullah Manisa'ya, Sultan Şehinşâh Menteşe'ye, Sultan Ahmed Çorum'a, Sultan Selim Şah'ı yine atası hizmetine Amasya'ya gönderdüb baki şehzâdeleri kendi yanında alıkoydı ve terbiye eyledi.," [55]

Darb-ı meseller, halk deyimleri ve veciz sözler: Bunlar Kemal Paşa-zâde'nin sık sık kullandığı malzemelerdir. Bir kısmı Türkçedir, bir kısmı Arapça veya Farsçadır. Bir kısmı nesirdir, bir kısmı da nazm halindedir. Şimdi bunlardan örnekler sunalım:

---

54) Defter VIII/I. v/52 a.

55) Defter VII, v/588 a-591 a.

"İki karpuz tutulmaz bir el ile
Bu davada ne hacet var delile

İki karpuz bir el ile tutulmaz
İki hasım bir oyunda utulmaz" [56]

"Zamâne gördüm eğri giymiş börkün
Gününe göre giy sen dahi kürkün

Ululuk kişiye hakdan atâdur
Giçi görmek ululları hatadur
Kuru yaş ile âdem baş olmaz
Kişiden iş sorulur, yaş sorulmaz

Eline nefsinün virüb kazma
Yoluna kimsenün kuyu kazma
Her ki gayrun yolunda kazdı kuyu
Kendi düşdi kuyuya yüzü-kuyu" [57]

"Kaçan bir emri ister Hak Teâlâ
Anun esbâbını eyler müheyyâ" [58]

"Erlik on hiledür tokuzu anun
Bir kalur gidicek tokuzu anun" [59]

---

56) Defter VIII/I, v/47 a.
57) Defter I, s.29
58) Defter VIII/I, v/359a.
59) Defter VIII/I, v/63 b.

"El-abdü yüdebbir
Vallâhü yükaddir
"Tedbir kuldan
Takdir Allah'dandır"

Kişi mikdarını bilmek gerekdir
Kara boncuk kaçan olsa gerekdir
Pamukdan ve ketenden tokunarak bez
Harir olmaz gerek aç-u-gerekdür." [60]

"Akibet şîr-zâde şîr olur
Mir-zâde büyür emir olur" [61]

"Görse âkil adûsını gâlib
Baş kurtarmağa olur talib

Dime bunca türlü fesâd ol laîn
İdüp nice oldı belâdan emîn" [62]

"Haberdar ululardan naklolunur
Her Fir'avne bir Mûsâ bulunur" [63]

"Gerekdir hile erlik ile bile
Ki erlik ondurur dokuzu bile
Biter tedbir ile bitmez ceyşle iş
Anunçün derler et-tedbirü lâ' el-ceyş
'Tedbir iledir askerle değildir' " [64]

---

60) Defter VIII/II, v/192 a.
61) Defter IX, v/116 b.
62) Defter IX, v/119 b.
63) Defter IX, v/125 b.
64) Defter IX, 120 a.

"Bu söz ki söylenir dillerde hakdır
Ulular basmak kiçileri asmakdan yeğdir" [65]

"Cümle halk ehl-i sefer âlem müsafir hânedir
Bir mûkim adem bulunmaz hayme-i eflâkde" [66]

"Gerçi kim başa ayak olur dayak
Baş gidicek pâydâr olmaz ayak" [67]

"Hizmeti ehline buyur kim bite
Âdem işin eyleme teklif ite" [68]

"Ölüm iki deyül birdir cihânda
Düşekde ölme kanda, kanda kanda" [69]

"Çü şah başdur memleket ana ten
Yaraşmaz iki başlu olmak beden
Sığar bir kilim içre on gedâ
Bir iklîme sığmaz iki Pâdişâh" [70]

"Devletün aslı ittifâk durur
Ol esas ile tâk-i mülk durur" [71]

---

65) Defter IX, v/113 b.
66) Defter IX, v/114 a.
67) Defter IX, v/119 b.
68) Defter VIII/I, v/119 a.
69) Defter VIII/II. v/28 b.
70)Defter IX, v/116 b.
71) Defter IX, v/122 b.

"Ölümden kurutulur yokdur cihânda
O derdi çekmez olmaz ins -ü- cânda
Kişinin ömri çünkim âhir ola
Yeg oldur kim gazâ yolunda öle" [72]

Bazen de zamansız ölümleri bir nevi adaletsizlik olarak görür. 903/1497'de Bâyezid'in damadı Uğurlu oğlu Mirza Ahmed öldürülür, İran'da Halil Paşa oğlu İbrahim Paşa yazara merhum için bir şiir yazıp yazmadığını sorar, o da yazmadığını söyler, fakat hemen şu beyti okur:

Ben dimezdim ki sana çarh ide bî-dâd görem
Dostları gamda düşmanları şâd görem [73]

Halk deyimlerine de şunları örnek verebiliriz:

Ağa döne göçe kona. [74]

"Turacaklar yerinde turub, gidecekler kuru başıyla, gözü yaşıyla çıktılar, gittiler." [75]

"Şeytan kendi oğlanın yitirse, tûl-u-arzın bin yıl aransa bulamazdı." [76]

"Kentleri köyleriyle, illeri boylarıyla" [77]

"Çapağın silerken gözin çıkardı" [78]

---

72) Defter IX, v/135 a.
73) Defter VIII/I. v/70 b-71 a.
74) Defter VIII/I, v/27 a.
75) Defter VIII/I. v/30 b.
76) Defter VIII/I, v/31 b.
77) Defter VIII/I. v/38 a.
78) Defter VIII/I. v/69 b.

"Kûret kazandı kartaban yedi." [79]

"Hastayı döşekte tonuzu (domuzu) sökükde avlamak." [80]

"Yılanın kuyruğuna basmada fayda yok, belâ zarar var." [81]

"Birer başla, arkalarındağı kumaşla çıktılar gittiler." [82]

"Aç kurt koyun sürüsüne girer gibi" [83]

"Ördek ve gaz sürüsüne şehbâz-ı tîz-pervâz girer gibi girdi." [84]

"Üzerinden kuş uçmaz kolan yürümez... içine cin-ü-peri giremez. Çiftin çıbuğın tağıtdı, evin ocağın yaktı.

Hemenden gam çekip gam yemediler
İt misin adem misin dimediler
Dimediler it misin adem misin
Seyl mi yâ katre-i şeb-nem misin" [85]

Renkler ve diğer kelime ve tabirler:

Tarihçiliği yanında, bir çok ilimde behresi olan ve aynı zamanda Şeyhulislâm ve Müfti-i enâm olan Kemal Paşa-zâde kelimeleri öyle yerli yerinde kullanıyor ki, hayran olmamak elde değil. Aşırı bir yanı yoktur. Sultan, vezir, asker ve halk için gereken isim ve sıfatı çekinmeden kullanıyor. Meselâ Akkoyunlu uruğunun, II. Bâyezid'in damadı ve aynı soydan Uğurlu oğlu Mirza Ahmed'e yaptıkları hiyanetden sonra Türkmenlere veryansın ediyor: "Türkmânun ahdinün itibârı, kavlinün karârı yoğ idügin bilürdi..." [86]

----

79) Defter VIII/I, v/72 b.

80) Defter VIII/I. v/79 a.

81) Defter VIII/I, v/84 b.

82) Defter VIII/I. v/87b.

83) Defter VIII/I. v/95 a.

84) Defter VIII/I. v/117 a.

85) Defter VIII/I, v/59/a

86) Defter VIII/)I, v/76 b.

Şah Kulu Baba tekeliye arka çıktıkları için o havali halkına da aynı şekilde aşağı bir gözle bakıyor.

Şimdi yukarıdaki kelimelere dönelim.

Al sancağıyla şâh-ı din-penâh
O livâ-yı nûr bu zılullâh

- Gülgün bayrak... [87]

- Zavraklar içinde albayraklardan ... [88]

- Mengli Giray Han'a ziyafet sonunda, ak börk ve altun üsküf virildi.. [89]

- Salâtîn-i Arab-u-Acem havâkîn-i Türk-ü-Deylem [90]

- Kızıl bayraklar, yeşil sancaklar [91]

- Türkün kızıl börkünden bu diyârun deşt-ü-kûhsârı lâle-zâra döndi deyü fil-hâl kırala haber gönderdi... [92]

- Yakup Paşa istedügini buldı, anı ki Tanrı'dan dilerdi oldı... [93]

- Derencil bu ilüm ulu bânı
Diyâr-ı Ungürûsun Merz-bânı
Neler itdügini Türke diridi
Sinânının olaydı ger zebânı [94]

----

87) Defter VIII/I, v/26 b.
88) Defter VIII/I, 28 a.
89) Defter VIII/I, 33 b.
90) Defter VIII/I- v/36 a.
91) Defter VIII/I, v/40 a.
92) Defter VIII/I, v/58 b.
93) Defter VIII/I, v/60a-61 b.
94) Defter VIII/I, v/60 b.

- Nice Türkün peymâne-i vücûdundan bâde-i hayâtı boşaldub...

- Her biri bir Türk oğlanının esiri olub.... [95]

- Türkün kızıl börkü ki, taze açılmış şakâika benzerdi...

- Kızıl börklü Türk burgazın etrâfın şafak-vâr kuşadub.... [96]

- Türkün kızıl börkü yarin yüzin tutub, bahr-i hunîn mevc urdı... [97]

- Leh begi Karaboğdan begine haber saldı. Beni Türkün elinden kurtarıvir deyü yalvardı. [98]

- Anaki Tanrı yar kıldı, yüzmek bayan-bildi, yüzûb giderken, mahlas tedârik iderken yoldaş, yitişti ve elin aldı halâs kıldı... [99]

- Duâya kaldurub himmet elini

Dilerdi Tanrı'dan nusret yelini [100]

- Terekelerini göz göre Türke kalmasun diye elleriyle yakub... [101]

- Pâdişâh Mütün kalasını nâr-ı kahrla Tanrı yaka diye bed-dua etmişdi. [102]

- Seyl gibi nâ-gehân irüb, buldukları Türki kırub, terekelerini alub, tavarların süreler... [103]

----

95) Defter VIII/I, c/61a.

96) Defter VIII/I, v/74 b.

97) Defter VIII/I, v/77 b.

98) Defter VIII/I, v/78 b.

99) Defter VIII/I, v/83 b.

100) Defter VIII/I, v/91 a.

101) Defter VIII/I, v/92 a.

102) Defter VIII/I, v/92 b.

103) Defter VIII/I, v/95 a.

V

KEMAL PAŞA-ZÂDE VE ŞAH İSMAİL (SAFAVÎLER)

Kemal Paşa-zâde'nin yaşadığı XV. ve XVI. asırda Orta-doğu'da Osmanlıya rakib iki büyük güç vardı.

a- Mısır'da Memluklular, (1261-1517)

b- İran'da Safavîler.

Biz şimdi Memluklular'ı bırakarak Safavîler'den kısaca bahsedelim. T. Yazıcı Bey'in belirttiği gibi, Safavîler, İran'da başlangıçta bir tarikat temsilcisi iken sonradan kuvvetli bir siyasi birlik kurmuş olan bir hanedandır. Bu hanedan adını Safavî tarikatı reisi, Şeyh Safiyüddin İshak'dan almaktadır. Aslında sünnî bir tarikat iken ünü her tarafa yayılmıştır. Osmanlı sultanları bile Erdebil'e yardım için "ÇARAĞ AKÇESİ" diye para gönderirlerdi.

Şeyh Safiyüddin'den sonra şu kimseler iş başına gelmiştir:

2- Sadreddin (1334-1389)

3- Sultan Hoca Ali (1399-1429)

4- İbrahim (1429-1447)

5- Şeyh Cüneyd (1447-1460)

Bu Akkoyunlulardan Uzun Hasan'ın kız kardeşi ile evlidir.

6- Şeyh Haydar (1460-1488)

Uzun Hasan'ın kızı ile evlidir.

7- Şah İsmail (1501-1524)

Hoca Ali'nin Şeyhliği devrinde tarikat şiiliğe mü-

temayil bir siyasi görüş haline gelmiştir. Şeyh Cüneyd devrinde bu görüş daha da kuvvetlenmiş, Şeyh Haydar ise müridlerine 12 dilimli Kızıl Taç giydirmiştir. Bundan dolayı takibciler Kızılbaş adını almıştır.

F. Sümer hocamız ise bu konuda özetle şöyle demektedir:

«Safavî Devleti'ni kuranların çoğunluğu Anadolu'dan gitmeTürklerdir... Şeyh Cüneyd'den itibaren, hanedan mensupları, Seyyidlik iddiasında bulunarak, kendilerini Hz.Ali ahfâdından saymışlardır...» Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar zamanında, yani XV. yüzyılın ikinci yarısında İran'daki halkın çoğunluğu Sünnî mezhebine sâlik idi... Şah İsmail devrinde Şiilik zorla İran'daki Sünnî halka kabul ettirilmiştir. Anadolu'dan gelen dalga dalga göçlerle İsmail'in etrafı Türklerle sarılmıştır. Kendisi Ali Şir Nevai'nin hayranıdır. Köroğlu, Dede Korkud, Aslı ile Kerem, Aşık Garib, Arzu ile Kamber Anadolu ve İran Halkının müşterek kültürüdür.

Bâyezid II. devrinin son tatsız olayları ve Şah İsmail'in politik mezhebi dâileri, Anadolu'nun her tarafını almıştır. Aldananlar malların ve davarların satıp, "onda varan beğler olurmuş" diyüb çıkıb gitmişler. Aşağıdaki beyitler bunu ifade etmektedir.

Türkler terk edib diyârların
Sattılar yok bahaya davarların

Başa tâc aldı vü çıkdı ol ferîd
Âlem ehlin serbeser itti mürîd
Şimdi Rûm içre mürîdi çokdurur
Ana meyletmez vilâyet yokdurur

Başına taç aldı çıktı ol pelid
İtti bî-idrâk Etrâki mürîd. [1]

Şimdi Kemal Paşa-zâde bu konuda neler demektedir özetle onu görelim:

"Yavuz Sultan Selim 918/1512'de Osmanlı tahtına oturub iç işlerini yoluna koyduktan sonra, kıvılcımları Irak ve Horasan'a yayılmış olan fitne ateşini söyündürme plânına koyuldu. İran seferinin hazırlıkları için durmadan çalışıb gece gündüz o fena şahsı ortadan kaldırmak tedbirinde oldu.

Bu esnada konuyu bir plana koymak ümidiyle, Allah'ın gazabına uğramış olan o şahın yaptıklarından mezhebinden ecdadının bu mevkie nasıl ve ne tarihde geldiklerinden kısaca bahsetmemiz gerekmektedir.

Mezkûr bed-sîret-ü-fâsid-akidetün kısası ki, içinde akıl sahiblerine ibret çokdur. Genişçe yazılsa defterlere sığmaz. Ama özeti şudur: Müfsid-i fâsid-nihâd ve mülhid-i bed-itikâd idi, sefk-i dimâyı ve seby-ı harâir-ü-imâyı âdet idinmişti. Himâ-yı mahârimi bilmezdi. Hetk-i sütûrı ve fetk-ı surûrı ve sâir fücûrı rağbetle işlerdi. Hiç birisinden perhîz kılmazdı. Mezheb-i bî-asl-ı şîayı şâyi idüb, avâmı ki, enâmdan adaldur. Ol dâmla şikâr kılmışdı. Hz. Ali'nin hakkında (121/B) ve şâir Hulefâ-i Raşidine buğzetmede çok çok ileri gitmişlerdi. Her şeyi helâl kılmayı adet edinmişlerdi. Sahâbe-i kirama ve diger ileri gelen din adamlarına, adamları gizlice küf-

----

1) Tahsin Yazıcı, IA, "Şah İsmail" maddesi C/II; "Safaviler" maddesi, C/II; R.M. Savory, "The Rise of Safawids", Der Islam 40. (1969) ; Ghulam Sarwar, History of Şah İsmail Safawi, Aligar 1938; F.Sümer, Safavi Devletinin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Ankara-1976; Defter VIII/II, v/198 a.

rederlerdi. Bu açıkdan yaptırdı. Evvel emirde kendine tabi olmayanlara pek çok işkenceler ettirdi. Çünkü o serkeş ve isyankâr, fetvâ ve takvâ ehline kıpkızıl düşmandı. Zulmet ve cehlin kaynağı olan kalbinde, ilmin aydınlığına karşı bir düşmanlığın olduğu apaçıkdı. Nihayet, nerede Ehl-i Sünnet ve cemaatde sabit-kadem olan âlim ve kâmil kimse varsa, Sünnet ve cemaatın sarsılmaz yolundan dön diye, zorlardı. Bunlardan bazıları-zaruretler zararlı olan şeyleri mübah kılargerekçesi ile sahabenin ileri gelenlerine buğz ittiklerini açıkladılar. Ama çoğunluğu bildikleri doğru yoldan dönmeyüb öldürücü işkenceye ve azaba sabrederlerdi. Mevlâna Sadeddin Taftâzânî evladından ve o zamanlarda halkın örnek aldığı, ve Herat Şeyhu'l-islâmını altmış aded talebesi ile, kendine tabi olmadıkları için katlettirdi. Şeyh Şehâbeddin evladını da tevabii ile aynı akibete uğrattı. İslâmın kubbeleri mesabesinde olan meşhur şehirleri şeriatın aydın nûrundan boşaltıp, bîdad ve zulüm karanlığı ve zındıka ve dalâlet zulmetiyle doldurdu. Şuhedâ makberi ve iyiler mezarlığı olan, mescidleri ve medreseleri yakdı, yıkdı harab ettirdi. Ebu İshâk Kazerunî, Ebu Hanife, Abdul Kadir Gilâni, Şeyh Muhammed Sabûni-yi Hemedânî ve **Kitâbu'l-Envâr** sahibi, Mevlâna Yusuf-i Erdebîlî'nin bunların emsâli pekçok kemal sahibi şahısların mübarek türbelerini ve mezarlarını yıkdırdı, yıkdırıb yaktırarak yerle bir etti.

Hülasa olarak, bu fena-akibetlinin müslümanlara yaptığı kötülüğü, Buhtu'n-Nasr-ı Gaddâr Kudüs halkına ve firavun da İsrail oğullarına yapmamışlardı.

Dime bunca fesâd ol laîn
İdüb nice oldı belâdan emin
Bu imhâlî sanman kim ihmâldur
Ve ümli lehüm inne keydi metin

O "hilekâr ve dalavereci olan Şah İsmâil'in ceddi Cüneyd , " Erdebil ocağında hürmete layik bir şeyh iken bir defa fitne ateşini yakmıştı. Cihad için sancağı çekib askeriyle Gürcistan'a akın etmişti. Orasını harab etti, dönüşde Şirvân vilâyetine uğrayıb orasını da harab etti. Sonra Şirvan Şâh tarafından yenilib mağlub olmuştu. Onun yerine oğlu Haydar Şâh geçti. Genç ve merd biriydi ve şerre mütemâil idi. Sultan Uzun Hasan'ın kızı ile evlenmişti. Bundan dolayı şöhreti ve şevketi artmıştı. Sultan Yakub zamanında zirve-i ikdidara yükseldi. Atasının intikamını almak için asker toplayıb Şirvan Şâh üzerine yürüdü. Şâhın onunla harbedecek kuvveti yokdu. Sultan Yakub'dan yardım istedi. Sultan Yakub'la aralarında akrabalık olduğundan ona yardım için Türkmen askerini gönderdi. Hep birlikde varıb harb ettiler. Erdebil atlılarını dağıttılar, savaşda ileri gelenlerini katledib çil yavrusu gibi tarumâr ittiler.

Sultan Yakub'un vefatı üzerine evladlarının arasındaki anlaşmazlıkla İran topraklarına fitne oldu.

Herc-ü-merciyle tolub İran-zemîn
Oldı ol mağmure pür-virân-zemin

Şeyh Haydar'ın oğlu Hoca Ali Erdebil'den hurûç itti. Düşmanları ile savaşdı. Memleketi yine karıştı.

Bu arada Şeyh Haydar'ın küçük oğlu Şâh İsmail sahneye çıkdı. 300 kadar askeri ile Erzincan'a vardı. Şâh İsmail'in ceddinin (Safiyüddinin) müridleri ile Anadolu'nun pek çok yeri doluydu yani, Anadolu'nun pek çok yerlerinde onun ceddinin pek çok müridleri vardı. Bu zamanda Sultan II. Bâyezid İnebahtı, Motun ve Koron savaşı ile meşguldu. Anadolu askerini bu sefer için alıb gitmişti. Bu sebebden Anadolu'nun pek çok yeri askerden hâli kaldığından Şâh İsmail gelerek orada atını oynatma fırsatını bulmuştu. Oralarda bir müddet kaldı ve

yanına pek çok müridi toplanarak ünü ve şöhreti her tarafa yayıldı.

Her ne yerde varise bir bed-nîhâd
Müfsid-ü-mülhid mübâhî-itikâd
Vardı ol bed-kîşe itti ittibâ
Oldı Erzincan'da hayli ictima

Her taraftan atlılar akıp ona katılarak haylı asker toplandı. Bu vesile ile onun istikbali de parladı. Fakirlik köşesinde adı HOCA KEMÂL iken ŞÂH İSMAİL oldı. Bunun saltanata geçmesi Hicri 905/1499 yılında vuku buldu. Aynı yılda Gansu Gavri de Mısır tahtına geçmişdi.

Şâh İsmail tahta geçer geçmez Şirvan'a saldırdı, orasını harab etti ve Şirvan Şâhı diri diri şeşe sancub (takıb) kebab etti. O zaman Hasan Han'ın kumandanlarından Mirzâ Yusuf oğlu Mirzâ Elvend Azerbaycan diyarının kumandanıydı. 30 bin kadar askeri vardı. Şâh İsmail'le karşılaştılar yenildiler, ve kaçtılar. Bu savaşta 15 bin Türkmen askeri ölmüştü.

Şâh İsmail oradan doğru Tebriz'e yöneldi. Savaş felan olmadan şehre girdi. Akkoyunlulardan ele geçene acımayub öldürdü. Atasının intikamı için genç, ihtiyar, avret, oğlan 40-50 bin Akkoyunlu'yu öldürdü. Hasan Han'la Mirzâ Ahmed'in kabri hariç diğer emirleri ve sultanları mezarlarından çıkardub cesetlerini yakdı. Düşmanlarının irisin ufağın öldürerek, ölüsünü ve dirisini yakıb külünü göğe savurarak insanların kalblerine korku bırakdı. Kubbe-i islâm olan Tebriz'i envâr-ı şeriattan boşaldub zulmet-i dalâlet ve zalâm-ı zulm-ü-bidatle doldurdu. Hasan Han'un kızı olan kendi annesini, Şah İsmail'in iyiliğini istediğinden onu küfr-ü-ilhâdden ve zulm-ü-bî-dâddan men ettiği çün, kendi eli ile kakuyub öldürdü.

Daha sonra Irak'a iderek Kazvin, İsfahan, Kum, Kâşân, Rey, Hemedan, Semnan ve Damğan'ı aldı. Bu vilayette bulduğu Ehl-i Sünnet-ü-cemaatten herkeşi keserek eski hanedanlara yağma süpürgesini (cârub-ı gâyreti) çaldı.

Türkmandan bulduğun kıra kıra
Od gibi girdi irdiği yere
Buyruğuna öyle râm etbaı kim
Gir der ise göz göre oda gire

Mirzâ Elvend Diyarbakır'da Meskundu, vefatında yerini Sultan Yakub oğlu Mirzâ Murad aldı. Akkoyunlulardan 30 bin kadar asker alıb Kızılbaşla büyük bir harb etti. Ama bahtları döndüğünden Kızılbaşın hamlesine dayanamayub kaçtılar. Sultan Murad sadece birkaç yüz kişi ile Bağdad'a zor düştü.

Yağı-yi bî-dâd aldı tahtını
Kendü Bağdad'a iletti rahtını
Yakdı cânın hasret-ü-derd-i diyâr
Gözlerinün yaşı akdı Dicle-vâr

Kızılbaş Tuğlu ve nakkârelü Türkmen beylerinden 20 den fazlasının boynunu vurarak Fars vilâyetine girdi. Oranın da halkına her türlü eziyeti yapıp Irak ve Acemden beter etti. Şehirleri gezib ne Şirazı koydu ne Yezdi. Bunların ikisi de çok mamur ve güzel şehirlerdi. Yakub yıkıb harab etti. Firûz-kûh denen kaleyi alarak halkına katliam itti ve Bağdad'a geldiğini duyan Sultan Murad, bununla karşılamuyacağını anlayıb, malını ve aile efradını alarak Şam'a, Arab'a ve Haleb'e kaçtı. Oradan Zulkadirli oğlu Alauddevle Bey'in yanına geldi. Orada da

duramadı, kiçi tepenin başında oturmakdan, ulu dağın eteğinde durmak yeğdir diyerek, Alauddevle'yi koyub Yavuz Sultan Selim'in yanına gitti. Yavuz ona çok hürmet etti ve kızılbaş elinden aldığı kaleleri Sultan Murad'a teslim etti.

Sultan Murad'ın gidib Bağdad'ın hâli kaldığını anlayan Şah İsmail şehre girdi. Rıfzla mutehhem olub hâli mûbhem olanlar kurtuldular. Ehl-i Sünnet ve cemaatten olanlar azab girdabında boğuldular. Bunların Bağdat'da yaptığı Moğolların yaptığından çok şiddetli idi. Moğollarınki sırf dirilere mahsus idi, bunlar ölüleri de incittiler. Onun Bağdad'a yaptığını izah kabil olmadığı gibi, askerlerinin yaptığını da lisân anlatmaya tahammül edemez.

Dime bunca türlü fesâd ol laîn
İdüb nice oldı beladan emin
Bu ihmâli sanman kim imhâldur
Ve umlî lehüm inne keydî metin

K.K. 7/183 « Onlara mühlet veririm. Gerçekten benim düzenim çetindir.»

Bu arada Horasan'da, Timur-ı Gürgani neslinden Hüseyin Baykara çıktı. 912/1506'da vefat etti. Oğulları arasında ihtilaf çıktı. Sonra Moğol aslından ve Cengiz neslinden Yunus Han oğlu Şeybek Han çıktı. O da kisvet-i Hazreti ihtiyâr ettiğinden Yeşil Baş namıyla meşhur olmuştu. Amû suyunu geçerek Belhi, Mervi, Heratı, Nişaburı aldı. Ehl-i Sünnet mezhebinde olduğundan Kızılbaşla araları iyi değildi. 28 Şubat 916/1510'da Merv yakınında savaşdılar. Kızılbaş Tatarın askerinin çok olub kendisini yeneceğini biliyordu. Pusuya girerek yenilmiş intibaını vermeye çalışdı. Yağmaya dalınca pusudakiler çıkıb Tatar askerini yenib Şeybek Han'ı işkence ile öldürdüler. Başı giden Tatar askeri de dağıldı.

Kızılbaş oradan Herat'a akıp orasını da yaktı. Bağlarını harab etti. Allâme-i Taftazânî'nin nebîresi olan şeyhulislâmı talebeleri ile katletti.

Nehr-i kahrı şehr-ü-köyü kıldı ğark
Nâr-ı hışmı ol diyârı kıldı hark

Semerkan'da asker göndererek Mâveraünnehr'e nehr-i kahri akıttı. Burada yaptıklarını anlatan, bir şâirin Selim'e yazdığı şiiri daha sonra vermeye çalışacağız.

Şah İsmail'in yaptığı zulüm ve işkence ile Hind'de Sind'de Hata ve Hatan'da velvele bıraktı. Arab'da ve Acem'de yakında ve Irak'da onunla savaşmaya kadir kimse kalmadı. Her nerede kim varsa bu gaddar ağın aldı. (onu yedi.) " [2]

Kemal Paşa-zâde VIII. Defterinde de Şah İsmail'in Dulkadirli Alauddevle Beyl'e savaşmak için Anadolu'ya akınını da özetle şöyle söyler: " 913/1507 yılı başlarında Kızılbaş serhadd-i Rûma yetiştirib, Osmanlı Sultanının himayesinde olan Alauddevle Bey 'in memleketine saldırdı. Osmanlı Sultanı II. Bâyezid'e hürmetlerinden halkına dokunup, yağmaya felan gitmedi. İli-ü-günü incitmedi. Adamlarına şöyle demişti.

Eyitdi ol kişinun vay başına
Ki el uzada bir buğday başına
Olur cismini urub hışm-ı tîze
Ser-â-ser huşe gibi rîze-rîze

Buraya gelmesinin sebebi ise, Alâuddevle Bey'le aralarında olan düşmanlıkdı. Sebeb hep mezheb ayrılığı

----

2) Defter IX, v/121 a-125 b.

ve istilâ idi. Türkman'ın evin barkın harab idüb o memleketi yakmak yegâne emeli idi.

Hududa geldiğinde durdu. İcazetsiz hazret-i Pâdişâh-ı hilâfet, penahun havza-i himayetinde olan vilâyetün içinden mûrûr-u-ubûr, tekellüf ola deyû davakkuf gösterüb, ardın önün çalmış görmüşdi.

Semend-i azmine pâ-bend urdı
İnan-ı azmini çekdi ve turdı.

Diyarbekir'in içinden dahi gitse olurdu. Ol yoldan da varır maksadına vusuf bulurdı, emmâ rindâne deprenüb, bir taşla iki kuş vurmak istedi. Bahâne ile gelüb serhadd-i Rûm'da bir zaman turmak istedi. Taki Anadolu'nun Kızılbaşı ve sâir evbâşi Şâh İsmail'in geldiğini duyub yanına toplananlar süvâr-ü-piyâde, bend-vü-âzâde her kanda varsa âlet-i rezm ile azm ide vara, kendünün haşmeti artub, ziyâde şevket bula. Ama umduğun bulmadı, ol didügi iş olmadı. İçinde Kızılbaş olan vilayetlerin halkı boyunlanub birbirine merbut olmuşdı. Serhaddi geçmesine ihtimal yokdu. Her taraf askerle doluydu kuş uçmaz kolan yürümezdi.

Huruşuyla gûş-ı felek tolmuşdı
Kuş uçmaz kolan yürümez olmuşdı

Öyle hazır duruyorlardı ki, buldukları Kızılbaş'un arkasından kumaşın soymakla kalmazlar, başın yaşın kurudurlardı. Onların canlarına işkence iderler ve tenlerini zindan içinde çürüdürlerdi...

Düşmanın serhadde geldiği haberi derhal başkente irişdi. O havaliden sorumlu olan Sultan Ahmed'e derhal emr verildi yecuc-ı fitnenin hurucunı men için harekete geçildi. Çok miktarda asker toplandı. Seferün yarağı ve

yasağı görüldi. Ak çadırlarla sahra yâsemin-zâra dönüb yeşil çemenler üzerinde kırmızı lâle gibi kızıl utağ kurdular. Amasya ile Tokat arası askerle tolmuştu.

Çeriden deşt-ü-der deryâya döndi
Ve mûr mevciyle tağlar büründi

Düşmanın niyeti belli değildi. Onun için saldırmayıb beklediler fakat ol diyarda Türk ve Türkmânla satu-bazar etmeğe çıkan Kızılbaşları tutub işkence iderlerdi. Konanlarına ve göçenlerine olmadık eziyetler yaparlardı....

Kızılbaş orada bir aydan fazla turdu. Bakdı gördü ki muhâlifden ve muvâfıkdan kimse yanına gelmedi. Oradan kalkdı Sivas diyarından göçüb sel gibi akdı Kayseri civarına indi. Oradan dolaşdı vardı Dulkadirli iline girdi. Hanumân-ı Türkmanı yile virdi. Ne Maraş'ı koydu ne Elbistan'ı, yakdı yıkdı. Her tarafa saldırdı. İl ve gün koymadı her tarafı yağmaladı yakdı. Avret-ü-oğlan, pîr-ü-civan, kavî-vü-nâ-tuvan dimedi, bulduğun kırdı. Hayatı yakasın çâk idüb, harmen-i bekâsın havâ-yı fenâya virdi.

Ne şehr-ü-ne köy-ü-ne il-ü-ne boy
Komadı harâb itdi ol kine-cûy
İder şehrini nâr-ı kahrle hark
Kılur köyüni cûy-ı şimşire ğark

Alâuddevle Bey'in anunla mukâbeleye takatı ve mukâteleye kudreti yoğ idi. Yanında suvâr-ü-piyâde dört beş bin kadar adamı vardı. Adamların ekseri dağılmış gitmişdi. Ulusunun kiçisi ve ulusu yayılmışdı. Kimisi Şam'a çıkmış, kimi Rûm'a inmişdi. Nihayet kendisi de

"El-fiâru mimmâ Lâ-yütak = gücün yetmiyeceği şeyden kaç " sözüne uyarak kaçmaya karar verdi. Mâlın ve iyâlin alub topluca Turna Dağına çıkdılar. Orasının sadece bir yolu vardı. Şam askerini birkaç defa bu metodla yenmişdi. Kendiler o araziyi çok iyi biliyorlardı. Çerkes-i nâ-kes askerini de böylece dağa çekmişler ve oklarıyla harâb itmişlerdi. Aynı metod ile Kızılbaşı da oraya çekmek istedi. Hazırlıklarını görüb düşmanı beklemeye başladı. Dağa çıkmadıkları için etrafı ihata ettiler o aralıkta olan ili ve boyu şehri ve köyü elleri irdiği yerden urdular. Alâuddevle'de dağda geçitleri tutmuş, okçuların yerleştirmişdi, ama dağa çok kar düşdüğünden ancak kışa kadar kalabilirdi. Bu bakımdan Alâuddevle Bey düşünceye dalmışdı.

Ceyş-i ğam tolmuşdı gönlü şehrine
Cânı ğark olmuşdı ğussa nehrine

Mısır Sultanı'ndan ve Osmanlı Padişâhı'ndan defalarca yardım istemişdi. Kızılbaş elinden feryad etmişdi. Feryadı Çerkesün (Memluklular'ın) kulağına girmemişdi. Şâh İsmail, Türkmanı bırakub, bizim topraklarımıza saldırır diye korkarlardı. Fakat II. Bâyezid Alâuddevle'ye yardım etmeye ve memleketini Kızılbaşın elinden kurtarmaya azm etti. Anadolu'ya ve Rumili'ne haberler gidib sefer haberi ilan edildi. Vezir Yahya Paşa bu işe komutan tayin edildi.

Yürüdi sahrada kûh-ı âhenin
Oldı lerzân at ayağından zemin

Rumili Beylerbeyi Hasan Paşa'ya derhal askeriyle hazır olması emr edildi. Başkomutan Yahya Paşa sancağın alıb yürüdi. Akdeniz'ün ve Karadeniz'ün boğazları ga-

zilerin atlısı ve yayasıyle tolmuşdu. İstanbul ve Gelibolu iskeleleri adamdan geçilmiyordu.

Bakan sahraları derya sanurdı
Anu görse Sikender ya sanurdı
Cihândur ya neheng olmuşdı âdem
Kılıç mevciyle tolmuşdı âlem
Yere inmezdi gökden düşse igne
Ya başa tokunur idi ya cigerine

Ordu geldi Engürü kenarındaki sahraya kondu. Rumili askerlerinden bin kadar ağırlıklarını atıp düşmandan haber için Kayseri taraflarına gönderildi. Geldiler hiç bir şey bulamadılar. Çünkü Kızılbaş, Osmanlı askerinin üzerine geldiğini duyub kaçmıştı.

Bu taraftan Zülkadirliler de indiler ve düşmanın ardına düşdüler. Fakat Kızılbaş Fırat nehrini geçmişdi. Yanlız bu taraf'da kalan mallarını ve ağırlıklarını yağmaladılar.

Şâh İsmail, Alâuddevle'nin yurdundan döndü geldi. Tebriz'de biraz eğlendi. Çok geçmeden emirlerinden birini askerine komutan yapıp pek çok askerle Erzincan tarafına gönderdi. O zaman Yavuz Sultan Selim Trabzon'da velîahddi, ve Erzincan ona tâbii olduğundan askerini alıp düşmanın üzerine yürüdü. Kendisi henüz gelmeden öncü-akıncı-kuvvetler yetişdiler. Düşmanla çarpışmaya başladılar. Düşman bir köprüyü geçüb kaçarken gaziler yetişerek onları öldürdüler. Ördek ve gaz sürüsüne hızlı uçan şahin girer gibi girdi. Kimin öldürüb, kimin esir ettiler.

Yavuz Sultan Selim ise düşmandan bu toprakları tekrar pâk edib, Sâlim-ü-ğanim geldi makamında ârâm iddi...

Kızılbaşın çekilib gittiği anlaşılınca askere destur verildi ve herkes yerli yerine gitti.

Olub Sultan-ı âlemden işâret
Yerine vardı asker oldı râhat

Şâh İsmail yine durmadı her tarafı yakıb yıkıyordu ne Bağdad kalıyordu ne Tebriz." 3

"Dil nice şerh eylesin düşmenlerün bî-dâdını
Yakdılar Daru's-selâm-u-sulhun bünyâdını
Nice akmasın gözümün kanlı yaşı Dicle-vâr
Leşker-i ğam geldi yakdı gönlün Bağdad'ını"4

"Trabzon'da olan Yavuz Sultan Selim bunu biliyordu. Diğer kardeşleri taht ve saltanat derdinde idiler. Durmadan divâna mektublar yazarak babası ile görüşüb ona memleketin durumunu anlatıp düşmanla harb etmeğe izin istiyordu. Atası veya onun ağzından vezirler bunun isteklerini reddederek "etrâf-ı vilayette olan düşman ile, eğer Kızılbaş ve eğer Gürcîdur, musâlaha ve mudârâ üzerine ol teksîr-i adâya (düşmanların çoğalması) rizam yokdur" diyordu." 5 "Ama Şâh İsmail her tarafı yakıb yıkıyordu. Her fena işde onun parmağı vardı. Anadolu'nun bir çok yerlerinde dâîleri (propogandistleri) vardı. Şahkulu Baba Tekeli bunun adına baş kaldırub Anadolu'da nice kanlar akıdub, nice haneleri harab edüb, nice beyleri ve paşaları katletmişdi. "Kara göz Paşa, Hadim Ali Paşa" Kemal Paşa-zâde derki: Şahkulu

----

3) Defter VIII/I, v/113 a-117 b.

4) Defter VIII/I, v/125 a- b.

5) Defter VIII/II, v/196 b.

dimeğle mağruf mulhîd-ü-müfsîd ki, Şâh-ı güm-rahûn daîlerinden, mezheb-i bî-asl-ı şiâyı şâyi itmeğe Ruma gelen sâilerindendi..." [6] " Ama Allah onun insanlara yaptığını yanına koymadı. Bu ejderhayı yutmağa bir Âsâ ve o firavun'ı nehr-i kahre batırmağı bir Mûsâ yarattı.

Yavuz Sultan Selim'i Osmanlının başına geçirmeyi nasib ederek dünyayı bu belâdan kurtardı.

Haberdâr ulülardan naklolunur
Her Firavun'a bir Musa bulunur." [7]

Yavuz'a Horasan ve Mâveraünnehr'den gönderilen bir mektub vardır. İsmi ve mahlası Emin olan Şah İsmail'in zulmünden kaçan Hoca-yı Molla-yı isfahânî Selim'e Farsça ve Çağatay türkcesiyle, Çaldıran Seferi esnasında bir mektub gönderir, fakat mektub ona, sefer dönüşü Amasya'da yetişir. Bu mektubdaki şiiri okuyanlar, yine Şah İsmail'in yaptıklarından tek laf etmiyerek, Yavuz'u yine de Ehl-i Beyt ve Türk düşmanı mı göstereceklerdir ? [8] İlim insaflı olmayı gerçekci olmayı ve tarafsız olmayı gerektirmez mi ?

----

6) Defter VIII/II, v/198 a-b.

7) Defter IX, v/125 b.

8) Taner Tımur, Osmanlı Toplumsal Düzeni, Ank. 1979

" Ey sa'âdet-serîrining şâhı
V'ey celâlet sipihrining mâhı

Ey Süleymân-sıfat u İsî-dem
V'ey nebî-haslet ü velî-makdem

Ey sehâ-milkide sipeh-sâlâr
V'ey şecâ'at-memâlikide medâr

Ey Sikender-sipâh u Hızr-ilhâm
V'ey Mesihâ-dem ü kelîm-kelâm

Ey diyânet-cihânıga sultân
Şâh bin şâh Husrev-i devrân

Ey yüzüng âftâb-ı evc-i celâl
Âlem ehli kaşıngda zerre-misâl

Tâ zuhûr eyleding bu âlem-ârâ
Tüşdi zevk u sürûr âdem ara

Çaldıng irse cihânda kûs-ı nüvîd
Yitti din ehliğa sadâ-yı ümîd

Husrev-i dîn-penâh Şah Selim
Sadef-i dehr içre dürr-i yetîm

Tapdı hak yolıda tarîk-ı hüdâ
Halleda'llâhu milkehu ebedâ

Ehl-i islâmını hidâyet kıl
Turuk-ı şer'i ri'âyet kıl

Bile kim adl ü dâda bar sanga
Yâr bolsun çehâr-yâr sanga

Kil ki din ehliga amânsın sin
Mehdi-yi sâhibi'z-zamânsın sin

Bar adl ü sehâng üçün hayrân
Yüz tümen Hâtem ile Nûşirvân

Min dimen kim zemâne şâhısın
Belki sin kudret-i ilâhîsin

Beyle kim sinde bir feth ü zafer
Kudret-i Hakdur ne fi'l-i beşer

Sanga ey şâh arz-ı hâlim bar
Arz iter imdi kim mecâlim bar

Lutf eylep mining murâdıma yit
Dâd-hâhınıng min imdi dâdıma yit

Bar idi meskenim Horasın'da
Belki Hvarezm birle Balkanda

Kördim ise besi belâ-yı vatan
Buldım ol milkdin cilâ-yı vatan

Dîn tarîkını küfr yıktı tamâm
Küfr dîn mesnedini tutdı makâm

Bid'at u fısk yıktı âlemni
Fısk hakdın ayırdı âdemni

Hânedânlar bârusı boldı harâb
Kalmadı şer içinde ay ile tâb

Bağrımı küfr otı kebâb itdi
Dîn ü islâmnı harâb itdi

Bende-i sünnî vü pâk-mezheb min
Peyrev-i ilm-i dîn ü mekteb min

Anung üçün bu bid'at-ı ehlidin
Manga yitti cefâ vü tîg-i kîn

Manga tüşmedi bu belâ yalınguz
Mihnet-ü-cevr-ü-ibtilâ yalınguz

Kim ki sünnî idi cefâ kördi
Bid'at-ı ehlidin ibtilâ kördi

Sindin ümmîd-vârdur âlem
Âlem içindeki benî âdem

Rişte-i küfrni çikip üzgil
Kilip islâm ilini tizgüzgil

İntizârıng çeker Horâsânlık
Kıl Horâsân'da dahi sultânlık

Yâr-ı müştâk sanga ehl-i Irâk
Eyle kim cânga ten irür müştâk

Mâverâü'n-nehr içre şâh-u-gedâ
Kıla-turlar sanga müdâm du'â

Ki sining devleting füzûn bolgay
Düşmening zâr-u-ser-nigûn bolgay

Devlet-ü-nusret ile azm eyle
Küfr def'in kılurnı cezm eyle

Kurtar islâm ehlini gamdan
Mihnet-ü-bid'at ile mâtemdin

Lutfile hastalarga dermân kıl
Hayr üçün zârlarga ihsân kıl

Ger cihânıng nüvîdi sindindür
Ehl-i dîning ümîdi sindindür

Hvace-i hasta kim irür mahzûn
Bagrıtur kan-u-eşkitür gülgûn

Yıglaban vuslatıng tiler dâyim
Tingridin devleting tiler dâyim

Ki vücûding tapıp hayât-ı ebed
Küfr ü bid'at ilini kılgay redd

Baht u nusret sanga müdâm olsun
Devleting dahi müstedâm olsun" [9]

İşte Yavuz başa geçtikten sonra, içişleri yoluna kor ve derhal İran seferi için divanı toplar. Divanda harbe gitmek istemeyen veya Şâh İsmail'e taraftar olanlar vardır. Meseleyi oyalamak isterler, "Kanun ve kavâidimiz ne der bir bakalım" derler. Buna kızan Yavuz, Şük rî-i Bitlîsî'nin dili ile onlara kızarak yukarıda belirttiğimiz gibi şöyle der:

"Kim bi kanun-u-kavâid-ü-sübül
Gökden inmiş Hak kelamı hod degül
Ne Rasulün sünnetidir bî-hilâf
Ne bu guft-ü-gûda vardır ihtilâf
Kendi devrinde ne ihdâs itse şâh
Ol anun kanûnıdır bî-iştibâh
Devr anundur emr anun kanun anun
Bahr anundur berr anun hâmûn anun " [10]

Yavuz, Osmanlı kamuoyunu bu harbin şiddetli bir şekilde lüzûmuna inandırmak için kolları sıvar. Aliminden halkına, askerinden kumandanına kadar bu konuyu ele alır.

----

9) İdris-i Bitlîsî, Selim-Nâme, v/67b-68b; "The Biritish Museum, Add. 24960, London", v/676-678: Celal-zâde Koca Nişancı, Meâsir-i Selim Hânı, (The Biritish Museum Add. 7848), v/366-384; Münşeât-ı Salâtîn, II, s.368.

10) Şükri-i Bitlîsî, a.g. yer.

İşte yazarımız Kemal Paşa-zâde aşağıdaki meşhur fetvasını vererek Müslümanların dikkatini çekti.

Kemal Paşa-zâde 'nin fetvası:

Kemal Paşa-zâde'nin Çaldıran savaşından önce Şâh İsmail ve onun tebâsı hakkında verdiği fetva özetle şöyledir:

"Her türlü hamd ve senâ kudret ve kerem sahibi yüce Allah'a olsun salâtü selâmda doğru yolu gösteren Hz.Muhammed'e ve Hak yolda ona tabi olanlara olsun.

Haberlerde geldiğine göre, aşırı şiâya bağlı bir grup, Ehl-i sünnet ve'l-cemaat yolunda olan Müslümanların memleketlerinin pek çoğunu işgal ettiler. Oralarda kendi batıl-mezheb ve görüşlerini yaydılar.

Hz.Ebu Bekr, Hz.Ömer ve Hz.Osman hakkında küfr-fena-sözler söylediler. Bunların Halifeliklerini inkâr ettiler. İlim erbabına ve içtihat yapan müctehitlere hakaretler savurdular. Onların başında bulunan Şâh İsmail'in takib ettiği aşırı Şiâ-mezhebinin yolunu, gidilecek en kolay ve doğru yol zannettiler. Onlara göre Şâh dinde sınırsız yetkiye sahibdir. Onun dinde helâl kıldığı helâl, harâm kıldığı da harâmdır. Meselâ, Şâh içkiyi helâl kılmıştır, öyle ise içki helâldır...Netice olarak onların kötülükleri ve küfürleri sayılmayacak kadar çokdur.

Buna göre biz, onların küfür ve irtidatlarında asla şüphemiz yokdur. Ülkeleri Daru'l-Harbdir. Erkekleri ve kadınları ile evlenmek câiz değildir. Onların çocuklarının hepsi nikahsız "veled-i zinadır" kestikleri hayvanlar mundardır, yenmez. Onlara mahsus olan kırmızı başlığı "Börk" zorlama olmadan, sırf onların alâmeti diye giyenin, büyük ihtimalle küfründen korkulur. Çünkü bu açıkça küfür ve inkâr alâmetidir.

Bunlar hakkında verilecek hüküm: Dinden dönenler hakkında verilecek hüküm ile aynıdır. Memleketleri, Daru'l-Harb, malları, kadın ve çocuklarının Müslümanlarca yağmalanması helâldır. Erkeklerden bu sapık yolu bırakıp Müslüman olanlar serbestdir. Kabul etmezlerse hakları kılıçdır, öldürülürler. Savaşa gücü kudreti olan Müslümanların onlarla savaşması farz-ı âyindir." [11]

----

11) Adel Allouche, The Origins and Development of the Ottoman- Safawid Conflict, s.171-173, Berlin-1983

VI

İBN KEMÂL'İN SİYÂSÎ GÖRÜŞLERİ*

Toplu halde yaşayan insanlar, kendilerine bir idareci seçme gereğini duymuş ve onun otoritesini tanımıştır. Bu, tâ ilkel kabilelerde başlamış ve ayrı ayrı idârî usûllerle de günümüze kadar gelmiştir. Bunlardan başta olana yöneten (idâreci), yönetenin yönetiminde olanlara da yönetilen (idâre edilen, tebâ, reâyâ, berâyâ, halk, cumhur, ümmet, v.b.) denilmektedir.

Her devirde, devirlerinin gereği en iyi devlet idâresinin nasıl olması gerektiğini ve halkın ızdırabını dile getiren, başta hükümdâr, padişâh, halife, sultan v.b. olmak üzere, devletin diğer memurlarına adâleti ve idâre sanatındaki incelikleri anlatan, fikir adamları çıkmıştır ki, biz onların bu konudaki eserlerine SİYÂSET-NÂME, veya NASİHAT-NÂME diyoruz. Bu gibi eserlerin bölgelere ve dillere göre isimleri de ayrıdır. Meselâ Türkler, Kutadgu Bilig; Çinliler Edebü'l-Mülûk; İranlılar, Şeh-nâme, Şarklılar, Zînetü'l-Ümerâ, v.b. gibi.

Gerek Doğu'da ve gerekse Batı'da bu tip eserler eksik değildir. Tansarın Mektubu, Buzurch Mihr Risâlesi, Pança Tantra (Kelile ve Dimne)... Ayrıca Konfiçyüs'ün fikirlerinde ve Eski Ahid'de de o devrin siyâsî düşüncelerini aksettiren özlü sözler, fikirler ve pasajlar eksik değildir.

Batı ve Yunan'da (Sokrat, Eflatun, Aristo) yazar ve şâirlerin eserlerinde bu konular işlenmiştir.

---

* Bu kısmın bazı parçaları Haziran 1985 (Tokat)'ta İbn Kemâl sempozyumunda sunulmuştur.

İslâm dininin gelişiyle, gerek Kur'ân'da ve gerekse Hadîslerde, siyâsî konularla ilgili işaretler vardır. (adâlet, doğruluk, Ulu'l-Emre itâat, halka güzel muamele, zulüm ve rüşvetin fenalığı v.b.)

İslâm âleminde, bu konu gelişmiş ve değerli âlimler eserlerinde bu fikirleri işlemişlerdir. Mâverdî (974-1058), İbn Haldun (1332-1406), Farabî (870-950), Gazzalî (1058-1111), Nizamü'l-Mülk (Ölm.1092) v.b.

Osmanlı döneminde de bu konuda kıymetli eserler verilmiştir. Nasihat-ı Sultan Murad, Kitâb-ı Müstetâb, Düstürü'l-Amel, Nasihatu's-Selâtin, Koçi Bey Risâlesi v.b.

Siyâsete ait konuları, biz sadece, bu konuyla direk ilgili yukarıdaki eserlerin dışında şu kitaplarda bulabi - liriz.Ahlâk kitablarında,Islahat Lâyihalarında, Kânunnâmelerde, Fütüvvet-nâmelerde, Ahî örgütlerinin tüzüklerinde, Mevîze kitaplarında ve genel tarihlerde.

Bu eserlerin yazarlarından bazıları, her konu için ayrı kitaplar yazmışlardır. Meselâ, Gelibolulu Mustafa Âlî (ölm.1699) nin hem tarihi vardır, Künhhü'l-Ahbâr, hem de siyâsî konuları ihtiva eden Nushatu's-Selâtin adlı Siyâset-nâmesi vardır.

Lütfi Paşa'nın (ölm.1563) hem Tevârih-i Âl-Osman'ı vardır ve hem de Âsaf-nâme adlı siyasî konuları içine alan kitabı vardır. bunların konuları sultanlar, vezirler, asker, hazine v.b. daha birçok konulardır. [1]

İşte yazarımız Kemal Paşa (873-940/1469-1534) Zâde de siyâset ve idâre hakkındaki görüşlerini on ciltten oluşan ve Defter adını verdiği tarihî eserlerine serpiştirmiştir. Bunun fikirlerinde, diğer siyâset-nâmelerin bazılarında olduğu gibi, kuru çekişme ve çok hâyalî

---

1) Ahmet Uğur, Osmanlı Siyâset-nâmeleri, Doçent- lik tezi, Ankara, 1979;

Ahmet Uğur, "Osmanlı Siyâset-nâmelerinin Genel Karakteri" Erciyes Dergisi, Sayı: 63, (1983)

ve basit fikirler yoktur. Onun ileri sürdüğü fikirler bizzat yaşayıp tatbik edilebilen fikirlerdir. Şimdi bu devlet, ilim ve dîn adamı olan yazarımızın bu konudaki fikirlerini vermeye çalışalım. [2]

1- Saltanat ve mevkî Allah'ın takdiri ile olur; Allah vergisidir.

II. Bâyezid'in vezirlerinin, Yavuz'un bir takım isteklerine karşılık yazdıkları mektupta şöyle denir: "Madem ki Hüdâvendigâr hayatta ola, kimseyi yerine padişâh itmeye ol maslahat Hak Celle ve alânun irâdesine ve meşiyetine mufavvaz ola" [3]

Olaylar biter , II. Bâyezid saltanatı 918/1512'de Yavuz'a teslim eder. "Vâlid-i Mâcidi dahi gördü ki devlet Hudâ-dâd olmayıcak (Tevkî-i Hakk refik olmayacak) âdem-i zâd ikdâmı müfîd olmaz imiş. Ezel-i âzelde mukarrer ve merkûm olan umûra muhâlif olan maslahat sûret bulmaz imiş..."

Farsça bir mısrada der ki;

"Devlet-ü-saltanat ân est ki Allâh dihed" "Devlet ve saltanat Allah vergisidir" [4]

Yine başka bir yerde denir ki:

"Çün tevkif-i Hakk refîk-u-şefîk olub, saltanat se - rîrine kadem basa". [5]

2- Askerin görevi memleketi korumak ve gerekirse ölümlerin en güzeli ve en şereflisi olan gazada (ssavaşta) ölmektir.

---

2) Ahmet Uğur, Kemal Paşa-zâde'nin VIII.ve IX.Defteri ve Bu Defterler Işığında Yazarın Tarihçiliği, VIII.TT.Kongresi, Ankara

3) Kemal Paşa-zâde, Defter VIII/II v/202 b.

4) Kemal Paşa-zâde, Defter IX. v/113 a.

5) Kemal Paşa-zâde , Defter IX. v/120 b.

Kardeşi Sultan Ahmed'le Yenişehir sahrasında karşılaşmadan önce askere şöyle hitap ediyor:

"Gayret-ü-hamiyet demidür. Himmet gemisini der-yâ-yı azimete salmak gerek. Dest-i ihtimâmla bâdbân-ı ikdâmı kaldurub, lenger-i kararı almak gerek" [6]

Harbde ölen şehitler için şöyle der:

"Ölüm iki değül birdir cihânda
Döşekde ölme kanda, kanda kanda" [7]

Yine başka bir şiirinde:

"Ölümden kurtulur yokdur cihânda
O derdi çekmez olmaz ins-ü-cânda
Kişinin ömri çünkim âhir ola
Yeg oldur kim gazâ yolunda öle." [8]

3- Dünyaya bakış ve kader konusu: Ona göre âlem bir misafirhanedir. II. Bâyezid'in ölümü üzerine şunları söylüyor:

"Cümle halk ehl-i müsâfir-hânedur
Bir mukîm adem bulunmaz hayme-i eflâkde"

"Müddet-i hayat pür-âfât bir köprüdür ki ana uğrayan durmaz geçer imâret-i kâinât bir müsâfir-hâne-

---

6) Kemal Paşa-zâde, Defter IX, v/119 a.
7) Kemal Paşa-zâde, Defter VIII/II, v/200 b.
8) Kemal Paşa-zâde, Defter IX, v/135 a.

dur ki, içine konan eğlenmez göçer mi'mâr-ı rüzgâr kangı sahib-i devletün bina-yı sâray-ı sa'adetin yaptı ki sonra yıkılmadı ? Cihândârlardan bu cihân dârına kim girdi ki, ahir-i kâr kabâ-yı bekâdan 'arî olub çıkmadı ? Cevâhir-i zevâhir-i ahterle âraste olan Efser-i asumânî nice tac-dârun başından giru kalubdur; mifreş-i münakkaş-ı zebze-zârı bahârla arâste olan serîr-i zemîn nice taht-gîri üstünden yire çalubdur. Rüzgâr-ı zorkârun kemîn-i kininden, eger Şehriyâr-ı rûy-ı zemîndur, ve eger bende-i kemîndur, hiç bir kimse emin degildur. Ne Memun kurtuldı ne Reşid, sâki vü sâid, taki ve pelid, cihânda bir Velid-i Hâlid kalmaz. Ne Yezîd kalur ne Bâ - yezîd " [9] sonunda şu ayetle bağlıyor: "Allah dilediğini yapar", "Allah istediği hükmü verir". [10]

Yavuz'un şehzâdeleri öldürtmesi üzerine de şöyle der:

Böyledur hâli cihânun her zamân
İnkılâb üstündedur kevn-ü-mekân
Bulduğun bu ejdehâ eyler gıdâ
Bir durur yanında sultân-u-gedâ
Bir nihâli besler âb-ı lütf ile
Düşürür toprağa âhir ünf ile
Minheti mihnet safâsı pür-keder
Bir vefâ gösterse yüz bin cevr ider. [11]

Bir bilim ve siyâset adamı olan Sultan Korkud'a karşı yazarımız Kemal Paşa-zâde'nin sevgisi sonsuzdur. Onun öldürülmesi üzerine şöyle söylüyor:

---

9) Kemal Paşa-zâde, Defter IX, v/114 a.
10) Kur'n-ı Kerîm: Âl-i İmran, 40; Maide, 1.
11) Kemal Paşa-zâde, Defter IX, v/116 b-117 a.

"Ey gönül dâima gam ile geçüb
Ferah adını anma dünyada
Perde-i gafleti götür gözden
Nazar eyle bu çarh-ı cellâda
Kâse-i serden eyleyüb sağâr
Hün-ı nâ-hakdan idinür bâde
Sunar ol câmi her kişiye dimez
Bu gedâdur o padişah-zâde
Kani Korkud Han ki şevket iyle
Misli bulunmazdı dünyâda
Hâsılın yıkdı nâr-ı hasretle
Harmen-i ömrin virüb bâde
Didi Hâtif vefatına tarih
Meskenün ola arş-ı alâda" [12]

Bu konuda son olarak şunu söyler ve böylece de idarenin başında olanları da ikaz ederek "Sizin de sonunuz böyle olacakdır" demek ister.

" Çarh-ı gerdûnda böyledur kanun
Ay tolunsa güneş tulug eyler
Bu gelur yerine ider ikbâl
Menzile çünki ol rücû eyler." [13]

"Allah'ın öteden beri süre gelen kanunudur bu Allah'ın kanununda bir değişme bulamazsın" [14]

----

12)Kemal Paşa-zâde, Defter IX, v/117 b-118 a.

13) Kemal Paşa-zâde, Defter IX, v/112 b

14) Kur'an-ı Kerim, Fetih süresi.23

Bunu da kâle almayanları en Büyük Kudretle tehdid eder. 915/1515 İstanbul'da olan zelzele ve onun sebebini kullarda olan azgınlığa bağlayarak Allah'ın azabının cezasını gösterir:

"Azdı çün halk Vahid-i kahhar
Eser-i kahrını idüb izhâr
Kûm mülküne zelzele saldı
Rûm mülküne velvele saldı" [15]

4- İdareciden istenenler:

a- Güzel silah kullanacak ve tedbir sahibi olacak:

"Sultan Selim Şâh, gerçi tertib-i sinde diğer karındaşlarından kiçidi, emmâ darb-ı şimşîrde ve hüsn-i tedbirde cümlesine gâlibdi. Her ne yerde bir nâmdâr dilâver var ise anun hizmetine talibdi"

"Darb-ı şimşîrle mukaddem idi
Hüsn-ü tedbîrle müsellem idi." [16]

b- Düşmanı hor görmemeli ve plânlı olmalıdur:

Vezir-i Azam Ali Paşa'nın Şah Kulu ile olan harbde yenilgisini Ali Paşa'nın düşmanı hor görmesine bağlar. Ali Paşa, Şah Kulu ve adamları için der ki "Anadolu'da âdem olmayub begler kötülüğündendür. Bir kaç Etrâk-i nâ-pâkun ne kadar iktidârı ola ki, bu kadar fesad eyleye, dahi haklarından gelinmeye" [17]

---

15) Kemal Paşa-zâde, Defter VIII/II, v/195 b.

16) Kemal Paşa-zâde, Defter VIII/II, v/191 a.

17) Kemal Paşa-zâde, Defter VIII/II, v/200 a.

Kemal Paşa-zâde devamla diyor ki: "Bilmedi ki düşmana hakaret nazarıyla nazar itmek ayn-ı safâhatdür. Düşmanun karınca ise sen onu arslan bil. Şîr-i ner cengine tedbîr ider gibi tedbîr kıl. Fikir kılmadı ki, ol tahkîr itdiği Etrâke, kendi dahi bu kadar askerle cevap virmedi." [18]

İleriyi düşünme ve tedbir için de, Sultan Selim'in Korkud'u yakalatmak için aldığı tedbiri öğerek şöyle der:

"Ne merdum keylemez fikr-i avâkib
Ukûbet âkibetdür ana âkib
İşin evvelden fikreden meâlin
Yemez sonra peşimanlık melâlin
Hazar her kârda akıl işidur
Gurur-u- zor-u-zerr câhil işidur" [19]

Başka bir yerde de tedbir için şöyle der:

Gerekdir hile erlik ile bile
Ki erlik ondurur dokuzu hile
Biter tedbîr ile bitmez ceyşle iş
Anun çün derler et-tedbîrü le'l ceyş
Erlik on hiledur tokuzu anun
Bir kalur gidicek tokuzı anun [20]

---

18) Kemal Paşa-zâde, Defter VIII/II, v/200 a.

19) Kemal Paşa-zâde, Defter IX, v/117 a.

20) Kemal Paşa-zâde, Defter IX, v/130 a.

c- siyâset, yani idare çok mukaddes bir şeydir. Herkes bunu yapamaz, bazı kabiliyetlere doğuştan veya ırsî olarak sahib olması lâzımdır.

Yeniçerilerin Sultan Ahmed yerine Sultan Selim'i tercih etmelerinden bahsederken der ki: Onlardan bir kısmı Ali Paşa ve Sultan Ahmed'le Anadolu'da Şah Kulu hadisesinde bulunmuşlardı. Onların cesaretini ve kabiliyetini biliyorlardı, dediler ki, "Kendü reâyâmız olan bir nice Etrâk-ı nâ-pâk hurûc-u-zuhûr idüb, bunca fesâd eyledi. Ali Paşa bu mikdâr asker ile varub, mülâkî oldu. Yine su-i tedbîr ile ihmâl-u-müsâheleden gayri nesnesi zâhir olmadı. Âl-i Osmânun gayretin yirde hasır koyub anlarun haklarından gelemeyen, **Riyâset-i Amme ki, Hak Teâlâdan Kullarına, Nübüvete Muâdil Bir Saâdetdür**, anun hakkından gelinmek mümteni haletdür" [21]

"Siyâset medâr-ı riyâset durur
Siyâset olunca riyâset durur" [22]

Herkes idareci-başkan- olamaz.

"Kişi mikdarını bilmek gerekdür
Kara boncuk kuçan olsa gerekdür
Pamukdan ve ketenden tokunan bez
Harir olmaz gerek aç-ü-gerekdür" [23]

Bunu Şâh İsmail için söylemiştir: Bu konuda Yavuz

---

21) Kemal Paşa-zâde, Defter VIII/II, v/206 b.

22) Kemal Paşa-zâde, Defter IX, v/139 b.

23) Kemal Paşa-zâde, Defter VIII)II, v/192 b.

için derler ki

"Akıbet şîr-zâde şîr olur
Mîr-zâde büyür emîr olur" [24]

d- Bir memleketde bir idareci olmalı, âdil, ihsânı bol, affedici, büyüğüne hürmet ve geçenlere saygılı olmalıdır.

Bir şiirinde şöyle der:

"Olur her âdemin bir kâmrânı
Ki ol kamun olur sahib-kırânı
Cihândan ol gider bir gün yerüni
Biri dahi tutar anun yerini" [25]

"Bir kişverün iki server-i Şehriyârı ve bir leşkerün iki serdârı sipehsâları olmak olmaz. Bir kunâmda iki şîr ve bir niyâmda iki şimşîr sığmaz."

Çü şehr başdur memleket ana ten
Yaraşmaz iki başlu olmak beden
Sığar bir kilim içine on gedâ
Bir iklîme sığmaz iki padişâh

Bu fikri biz Seyyid Lokman'ın Ecmel-i Ahvâl-i Âl-i Selçuk adlı eserinde de görüyoruz. (s.6)

----

24) Kemal Paşa-zâde, Defter IX, v/116 b.
25) Kemal Paşa-zâde, Defter IX, v/112 b.

Hiç kimse görmemişdir âlemde ey azîzân
Bir avrete iki er; bir ile iki Sultân

"Nizâm-ı intizâm, selâtin-i izâmun ahkâm-ı saltanatda istiklâline mevkufdur. Bir vilâyetde birkaç pâdişâh olıcak, sipâh-u-raiyyet bî-huzûr olub, ihtilâl-i azime ihtimali vardur" [26]

Yavuz başa geçmeden önce II. Bâyezid'in son günlerinde memleketin durumu çok fenadır. Kemal Paşa-zâde, bunu bize şöyle anlatır:

"Çalındı kûs-ı fitne her cihetde
Belürdi nice fetret memleketde
Memâlik yüz tutub yer yer harâba
Reâyâ düşdi havf-u-ızdırâba" [27]

Yavuz'un geçmesiyle her meseleye el atılır, devlet çarkı düzelir ve şöyle der:

"Zalâm-ı zulmi adli eyledi dûr
Harâb-âbâd-ı âlem oldı ma'mûr" [28]

Başka bir şiirinde de:

"Cihânı cûd ile âbâd kıldı
Nice zindâniyi âzâd kıldı."

---

26) Kemal Paşa-zâde, Defter IX, v/116 b.
27) Kemal Paşa-zâde, Defter VIII/II, v/196 a.
28) Kemal Paşa-zâde, Defter IX, v/119 b.
29) Kemal Paşa-zâde, Defter IX, v/113 b.

Yavuz gerek başa geçmeden ve gerekse başa geçtiğinde her yerde münasib bir şekilde terfiler verir ve bahşişlerde bulunurdu.

"Başa geçtiğinde herkese gerekli bahşişi verdi. 35 bin kadar olan Kapu halkının her birine ikişer bin akçe zam yaptı (Cihet-i asliyelerine zamîme kılındı)... Havâss -u-avâma inâm-ı âmmı yetti." [30]

Kefe'ye girdiğinde oraya da yaptığı bağışı şöyle anlatır.

"Vardı ol şehre dahi virdi şeref
Behre-i lûtf aldı andan her taraf." [31]

"Çü Hüsrev devlet ile geldi şehre
Virir her kişiye ihsânı behre." [32]

Yavuz'un Rumili'ne geçmesinin sebebini bir çokları taht için derler. Kemal Paşa-zâde Yavuz'un ağzından bize şöyle anlatır:

"Babası tarafından elçi olarak giden Mevlâna Nureddin (Sarı Gürz) der ki, "Benim aksâ-yı murâd-u-muktezâ-yı suâdum babam hazretlerinin mübarek ellerin öpmekdür..." [33] Tahta geçmeden yine bunu yapar, vefatında da gerekli merasimi yaptırır. Babası da ölmeden önce "adâlet âyetin telkin idüb, saltanat ahvâlin kemâliyle tâlim-ü-tefhîm itdi." [34]

"Yavuz sefere çıkmadan İstanbul hisarı civarında medfûn olan Hz.Ebu Eyyûb-i Ensârî'nün ve cedd-i mâcidi Sultan Mehmed'ün ve vâlid-i reşidi Sultan Bâyezid'ün mekâbirini ziyaret edüb, ol makâmların huddâmma inâmı tamim eyledi." [35]

30- KPZ. Defter IX. V.113b

31- KPZ. Defter II/VIII. V.197b

32- KPZ. Defter IX. V.128a

33- KPZ. Defter II/VIII. V.202a

34- KPZ. Defter IX. V.113a

35- KPZ. Defter IX. V.127a

"Konya'ya geldiğinde de Sadreddin Konavî ve diğerlerinin mezarlarını ziyaret eder. "Mamûre-i mezkûrede medfûn Hazret-i Şeyh Sadruddin Konavî'nün ve sair eimme-i dîn ve erbâb-ı Keşf-ü-yakînün müteyemmen mezarların ve müteberrek mekânların ziyâret idüb, ol makâmun mukimlerinün kişe-i amâlini genc-ü-malla mâlî kıldı." [36]

e- İdâreci, adam elde etmeyi bilmeli, tehlikeleri işaret edib onları ne yolla avlarsa avlayabilmelidir.

Sultan Ahmed Arap âlemine sığınmıştı. Yavuz başta idi, ama her fırsatta kendi tarafına adam ayarlayıb harb için gelecekti. Taraftarları da onu istiyorlardı. Bunu bilen Sultan Selim bu gibi tipleri, gerekeni vererek, satın almıştı. Onu bize paşa şöyle anlatır: "Sultan Ahmed'in adamları ona şöyle yazdılar.

Olalı bu şâh Rûma pâdişâh
Niceler kanını dökdi bî-günâh
Şimdi sesin Rûm içinde muteber
Hem sana merhûm itmişdi nazar
Rûm a'yânı ve sancak begleri
Kapu halkı paşaları Yeniçeri
Muntazırlardur sana ey şehriyâr
Bi-tekellüf gel ne hâcet intizâr

Sultan Ahmed biliyordu ki kendinde Yavuz ile gelib savaşmağa kudret yokdu "nûrla zıll, murla mâr mukayese idebileydi. Emmâ umardı ki, hayl-ü-haşem, belki de ümerâ-yı muazzamdan bazı kimseler kendüye meyl idelerdi. Fursat hengâmında ve husûmet makâmında şehriyâr-ı kâmkârı•koyub gidelerdi..."

Paşa devamla burada insanları da tahlil ederek der ki "... vakiâ erâzil-i mâsda havâ-yı nefs-i hasîse mâil

olur, bî-kıyas ve vesvâs-ı iblîs-i pür-telbîse tâbi olur çokdur. Arâz-ı ğaraz içün cevher-i ırzın hâke salar, mâl içün akâr-ı vakârın pâymâl ider bî-pâklara hadd-ü-nihâyet yordur. Şekli insan sîret-i hayvân beşerün ekserî behâimdur, vadi-yi cehl içinde sergerdân çârsû-yı hevâda saimdur. Câiz idi ki ol cemâattan tevakku olunan şenâat sâdır olaydı. Hengâm-ı cengde bi-nâm-u-nenglerden cinâyet zâhir olaydı...." [36]

Bunlara karşı Yavuz'un aldığı tedbirleri de şöyle anlatır: "..... Emmâ şehriyâr-ı rûşen-zamîr tedbîr-i dil-peziriyle ol ihtimâli ref ve ol ihtilâlün sebilin sedd idüb, dest-i sim-bârı ve keff-i zernisârı hayl-i rezili habl-i bezille şedd itmişdi. Dirhem-ü-dînârla mâl-â-mâl kise-i miknatis-hasîyet, ol pülâd-nihâdlarun kalb-i selbin şöyle celb kılmışdı ki, mecâl-i initâf-u-ihtimâl-i inhirâf bi'l-külliyye selb olub gitmişdi." [37] Neticede tabiî Sultan Ahmed'in dediği gibi olmadığını söyliyerek konuyu kapatır.

f- İdareci kiminle harb ve kiminle de sulh yapacağını bilmelidir.

"Kaçan etrafdan azmitse düşmân
Bu dur rezm ehline tedbîr-i rûşen
Ki ide bazısıyle sulha ağaz
Düze bâkisiyle ceng içün sâz" [38]

36- KPZ. Defter IX. V. 128a
37- KPZ. Defter IX. V. 118a-128b
38- KPZ. Defter VIII/I V. 646

VII

KEMAL PAŞA-ZÂDE VE YAVUZ SULTAN SELİM

Liderler vardır tarih yapar, fakat onu yazan ve nesilden nesile aktaran tarihçileri olmaz ise, o kahramanın yaptığı bilinemez ve tarihe mal olmaz. Yavuz gibi devrinin yegânesini de Kemal Paşa-zâde gibi tarihçilerimiz bize tanıtmasa idi tarihin köşelerinde yok olur kalırdı. Onlara minnettarız ki, bize bu gibi değerlerimizi anlattılar, biz de kalemimizin yettiği kadar onu kendi neslimize anlatmaya çalışacağız. İleride (Allah kısmet ederse) daha geniş bir şekilde ele almak kaydıyla şimdilik kısaca dokunacağız. Kemal Paşa-zâde ve ondan kaynaklanan bazı konuları ele alacağız.

Kemal Paşa-zâde gerek VIII/I. de ve gerekse VIII/II. de Bâyezid'in 7 oğlu (Ferzend-i Ercümendi) olduğunu söyler. Sultan Abdullah, Sultan Şâhınşâh, Sultan Ahmed, Sultan Korkud, Sultan (Muhammed) Mahmud, Sultan Âlemşâh, Sultan Selim ve Sultan Alaeddin'dir. Alaeddin, babası Amasya'da vali iken doğan en büyük oğlu idi. Fakat, bulûğ çağına ermeden ölmüştü. Kemal Paşa der ki "... Hazret-i pâdişâhun kerâmatındandır ki ömrü 60-70 arasında iken evladının sayısı (torunları dahil olmalı) 300'den ziyade idi... Bunların bir kısmı erken senelerde öldüğünden politik sahnede biz sade üç tanesini görüyoruz. Ahmed (Amasya'da) , Korkud (Teke ili, Saruhan'da) ve Selim (Trabzon'da) dır. Ahmed, Bâyezid'in ve Divanın tercih ettiği fakat askerin, bazı başarısızlıklarından dolayı, tercih etmediği kimsedir. Korkud bir ilim adamıdır. Bundan dolayı yazarımız Kemal Paşa-zâde'nin ona karşı bir sempatisi vardır. Fakat onun ilim sahasında kalmasını ister. Onu şöyle över: "Kılıç ve ka-

lem sahibi, tuğ ve alem kaldıran, zulm ve sitemi yok eden, lütf ve keremi kendinde toplayan, cihanın gözü ve cerağı Sultan Korkud'dur..." [1]

O, politikadan çekilib, tasavvuf tarîkını ve ilim yolunu tercih etti.

"Başında kalmadı efser hevâsı
Dilinden gitti serverlik safâsı
Feragat kişverine mâlik oldı
Kanaat meslekine sâlik oldı" [2]

"Hiç bir kahramanın izzet ve itibarla daimi kalmadığı nihayet bir gün ikdidarın elinden gideceğine inandı. Şevket ve ikdidar üzengisinde hiç bir ayağın ebedî olarak kalmıyacağına inandı.

Ayağın hevâ rikâbından
Çekmeyen elbet çekiser
Dirmeyen dâne harmene erken
Tohmın ol dem nedâmetün ekiser

Saltanat elbisesinden soyulub, kûşe-i ilme ve uzlete çekildi. Her şeyden vazgeçib, yalnızlık köşesine çekilib, ilim deryasına daldı. Muhtelif konularda pek çok telifi ve tedvini vardır. Herşeyden el çektiğini babasına bildirmişti. Babası ayrılmasını istemedi ve imam Alaeddin'i ona aracı gönderdi. İmam vardı, durumu gördü ve gelib babasına anlattı.

1- Defter VIII/I, v/24 a; VIII/II, v/191 a-b.

2- Defter VIII/I, v/119b-120 b.

"Beşer surette sîrette ferişteh
Sanasın nûrdan olmuş sirişte
Dili esrar-ı ğaybın tercümânı
Beyânı kâlıb-ı rûh maânî" 3

Nihayet sonunda olaylar onu da politikaya itti, Selim'e karşı geldi ve onun saltanatı samanında kabucu başı Sinan tarafından Eğrigöz denen yerde öldürüldü. Kemal Paşa onun için bir ağıt yazdı.

"Hanı Korkud Han ki şevket ile
Misli bulunmazdı dünyada......" 4

Kardeşi Sultan Ahmed de Selim ile çok uğraşdı o da nihayat harbde yakalanıb, Sultanın emri ile Sinan Ağa tarafından başı kesildi.

"Ona dahi felek borcın ödetti
Cihâna Benim der iken hiçe sattı." 5

Yavuz Hakkında Kemal Paşa-zâde II. Bâyezid'in oğullarından bahsederken şöyle der: "İçlerinde sahib-kırân-ı âlem, Sultanü salâtinü'l-Arabı ve'l-Acemi ve'r-Rûmi ve't-Türki ve'd-Deylem mâh-ı stare-sipâh, merhûm Sultan Selim Şâh, gerçi yaşça diğer kardeşlerinden küçük idi ama kılıç kullanmada ve güzel tedbîrde hepsinden üstündü. Nerde bir ünlü yiğitler varsa onun hizmetine girmişti.

3- Defter VIII/I, v/119b-121a.
4- Defter IX, v/118a.
5- Defter IX, v/119 b.

"Darb-ı şimşîrle mukaddem idi
Hüsn-i tedbîrle müsellem idi. " [6]

Bir yerde şöyle der... "Yedincisi şahzade-i Utarid-fıtnat, Hüsrev-i felek-rifat, melik-i melek rütbet, zînet-i taht-u-külâh, Hazret-i Selim Şâh'dur..." [7]

Celal-zâde Koca Nişancı, Meâsir-i Selim Hânî denen eserinde, birinci fasılda onun doğumuyla ilgili bir olayı Kemal Paşa'dan alarak anlatır. Kemal Paşa için de şu sıfatları kullanır "... Ferîd-i ulûm ve vahîd-i rüsûm idiler... II. Bâyezid Amasya'da veliahd iken, Selim'in doğumundan bir gün önce sarayın kapısında bir derviş gelib şöyle demiş: Bugün bu sarayda bir oğlan doğacakdır. Babası yerine Osmanlı sarayına Sultan olacakdır. Bedeninde yedi mübarek ben olacakdır, ve o benler sayısınca kimseleri yenecekdir. Doğunca bedeninde 7 ben bulunmuş ve şu kimselere galib gelmiştir. Babası, kardeşi Sultan Ahmed, Sultan Korkud, Şâh İsmail, Alauddevle, Kansu Gavri ve Toman Bay." [8]

Farisî, Türkî ve Tatarî üç dilde şiir söylerdi.

" Türkî ve Farisî ve Tatarî
Nazm iderdi nefîs eş'ârı." [9]

Şiirde ünü tâ Hindistan'a erişmiş ve Edâî adlı bir şair oradan şiirlerini almak için Rûm'a gelmiştir. Mal

----

6- Defter VIII/II, v/191 a-b.

7- Defter VIII/I, v/24 b.

8- Celal-zâde Koca Nişancı, a.g.e., v/34b-37b; Hoca Efendi, Tâcu't-Tevârih, II, s.400, 619

9- Hoca Efendi, a.g.e., II, s.398.

ve mülkün yanlarında kıymeti yokdu. Dünya padişahlığına, bir hakîri kandan azâd eylemeyi yeğlerdi. Ehil olana birlikler vermek onun için önemli idi. Nâmerde iltifat, muhannetin yanında ölümle beraberdi. Aslı ve mayası bozuklara iş vermek yanlarında ulu günah idi. Her hizmette liyakât arardı.

Kendisi Sultan olub her şeye sahib olduğu halde, gösterişden kaçar sade elbiseler giyerdi. Zevk ve eğlenceye pek düşkün değillerdi. Gece gündüz çalışmaları din-ü-devlet ve mülk-ü-millet içindi. "

"Diyâr-ı purtukal-u-rîm-u-Rusun
Leh-u-Bulgar-u-Çek hem Engurusun
Frence şâh-ı İspanya Alman
Umuman cümle küffâr-u-Hırıstân
Müheyyâ eylemişlerdi Harâcı
Nukûd-ı ömrünün olsa revâcı
Ser-â-ser hükmederdi rûy-ı arza
Cihânı râm iderdi nefl-ü-farza" [10]

"Hoca Efendi de Selim-nâmesinde, Selim'in geceleri kitab okuduğunu ve gecelerinin büyük bir kısmını mütalaa-i kitab ile geçirdiğini söyler." [11]

Sancak olarak Yavuz'a Tırabzun verilmişti. Orada Şâh İsmail'le ve Gürcistan'la zaman zaman savaşarak kendini isbat etmiş ve halkın gözüne girmişti. Sokaklarda ozanlarda hep onu babasının yerine tahta geçmesini istiyorlardı.

Yürü Sultân Selim meydan senündür.

10- Celal-zâde, a.g. yer.

11- Hoca Efendi, a.g. eser, II, s.607.

diye türküler söylüyorlardı. Memleketin her tarafını Kızılbaş tehlikesi aldığından babasına mektup yazıp ondan ecdâdı gibi düşmanla savaşmak ister, o ise divanın aldatmacaları ile izin vermez. Sonunda onu çağırır Şükrî'ye göre öğüt vererek kendi yerine tahta çıkartır.

"Kafirün katline eyle ihtimân
Kim anunla dutdu dîn-ü-mülk nizâm
Padişâh oldunsa adli pîşe et
Zülm-ü-bî-dâd eyleme endişe et
Merhamet et âciz-ü-bî-çâreye
Şefkat eyle bî-kes-ü-âvâreye
Tangri-çün it ehl-i ilme ihtirâm
Derd-mendün hatırın hoş gör müdâm
Müfsîdün neslini kes ger şâh isen
Adle meylet bende-i Allah isen" [12]

Yavuz kanunlara çok bağlı idi. Kardeşlerini ve kardeşi oğullarını Osmanlının bir fitneye düşmemesi ve dağılmaması için, kanun gereği katlettirmiş. Ama "Bu kanunu koyanlar dünyada ve ukbâda rahmet-i Hakdan baîd olsun" diye ağlamıştır.

İran seferi dönüşünde, bazı kimseler bir köye saldırır eziyet ederler. Yavuz çok sevdiği vezirleri Dukagin-zâde'yi ve Hersek-zâde'yi çağırdıp "Neden tedbirde kusûr ediyorsunuz bunun sebebi sizin kusûr-ı fehminuz ve kıllet-i aklınızdur" diyerek onları vezirlikten azleder. Yeniçeri, Bevvâb ve solaklardan başka kimsenin AK BÖRK giymesini yasaklar. [13]

12- Şükri-i Bitlîsî, Selim-Name, v/37b-38a.
13- Defter IX, v/139b.

Yavuz asker için çok titizdi onların arasına yabancı girmesini istemezdi. Bir gün 60 bin Filurî alacağına karşılık oğlunu askere almasını bir tüccar Yavuz'a teklif eder. Yavuz buna çok sinirlenir ve bezirgânın 60 bin Filurîsini derhal ödeyerek şöyle der. "Her kim benim pâk kullarım arasında ecnebî-yabancı-sokmaya çalışırsa dünyadan âhirete imansız gidib, cehennem azabından kurtulmasın" [14]

1516-1517 yıllarında yapılan Mısır seferinde yazarımız Kemal Paşa-zâde o Koca Sultanın yanındadır. Onun için yolda kitab tercüme eder, dinî görev yapar, sohbet eder ve idârî ağır görevler yapar. Sultan onun gönül okşayan sohbetine hayrandır. Zaman zaman at başı yürüyüb onunla sohbet ederler. Askerler ve yüksek rütbeli idareciler, Mısır'ın havasına ve sıcağına dayanamayub, ab-u-hevâ-yı Rûm'u yâd idüb tahassür eder oldular. İstediler ki birisi bu duygularını Sultana iletsin. Ama kimse cesaret edemiyordu. Bunu ancak Kemal Paşa-zâde yapardı. Ona bu konuyu açtılar. O da kabul etti.

Bir gün Sultan ile sohbet ederken Sultan-ilde ne söz gelici var? diye sordu. Kemal Paşa-zâde bunu fırsat bilib derhal konuyu ele aldı ve dedi ki.

- Sultanım askerlerin Nil'den davarlarını suluyorlardı, o askerlerden birinin şu türküyü söylediğini duydum.

Nemüz kaldı bizim mülk-i Arabda
Nice biz dururuz Şam-u-Haleb'de
Cihân halkı kamu ayş-u-tarabda
Gel ahî gidelüm Rûm illerine

14- Koçi Bey, Risale, s. 25-50

Bunu duyan Yavuz, askerinin Anadolu'yu arzuladığını hamlederek, "artuk burada kalmaya gerek kalmadı, emrediniz göçelim der", göçülür.

Yolda yine sohbet esnasında Sultan, Paşa-zâde'ye sorar:

- Tokatlı Molla Lütfi hocanız imiş ilmi, irfanı yüksek, değerli, dört başı mamur bir ilim adamı iken katline sebeb ne oldu? "Paşa-zâde Hased-i akran belâsına uğradı. Tam bir âlim, kâmil, müteheccid, salih dindâr bir kişi iken, düşmanı çoğalıb hased ettiler ve katline sebeb oldular."

Sultan buna üzülür ve tekrar sorar:

- Molla Lütfi, ilminin ve vakârının yanında şaka yapmayı çok seven biri imiş. Bazen öyle şakalar yaparmış ki işidenler şaka değil, gerçek zannederlermiş. Siz de üstâdınız gibi öyle şakalar yapmaz mısınız ki gerçek zannedilsin? Paşa-zâde hemen şu cevabı verir:

- Biz geçen gün sıramız savdık şimdi sıra pâdişâhımız hazretlerindedir. O zaman Yavuz Sultan Selim düşünür ve der ki:

- Yoksa o geçenki gün yeniçeriler ağzından söylenen kıta da öyle bir şaka mıydı? "Yani Yeniçeriler ağzından siz mi uydurdunuz" der. Paşa-zâde de

- "Evet doğrusu, padişahımızın buyurdukları gibidir" der.Bu espirisi çok hoşuna giden paşaya, ihsanda bulunur.[15]

İşte yine bu yolda, o meşhur çamur sıçrama olayı vuku bulur: Yine o yolda beraber atbaşı giderken Kemal Paşa-zâde'nin atının ayağından bir parça çamur, Yavuz Sultan Selim'in latasına sıçrar. Paşa-zâde çok bozulur, ne yapacağını şaşırır. Nihayet orada o yüce görüşlü Sultan işe karışır.

15- Hoca Efendi, a.g. e., II, s.615-616.

- Âlimin atının ayağından sıçrayan çamur parçası bizim için kızmaya bir vesile değil, bilakis o parça, bizim için bir iftihâr vesilesidir. Adamlarına çağırarak "Alınız şu latayı ben öldüğünde bunu teberrüken üstüme örtünüz" der. Bu haber paşayı çok memnun eder. İşte ilmin değeri ve değerli ilim adamına verilen kıymet.

Selim, Fatih Sultan Mehmed'in dizinde büyüyen onun terbiyesiyle yetişen bir devlet adamı idi. Bir gün ressamlar Fatih'in resmini yapıp Yavuz Sultan Selim'e getirmişler. O şöyle demiş. "Merhum Sultan Muhammed Hazretlerini tasvir itmek istemiş ama, ancak benzetememiş. Merhum bizi hâl-i tufûliyetimizde (çocukluk zamanımızda) mübârek dizleri üstüne almışdır. Suret-i şerîfleri hayalümdedür. Toğan burunlı idi. Bu nakkaş temâmen benzetememiş..." [16]

"Mısır seferi dönüşünde vezir-i Azam Pîrî paşayı çağırır ve özetle der ki: " Bir çok memleketler aldık. Hadimü'l-Haremeyini'ş-Şerîfeyn olduk. Allah'ın yardımı ile muhalif kimse kalmadı. Böyle olunca bu devlet için daha batma tehlikesi var mıdır? İnşallah bu devlet böyle giderse batmaz, yalnız sizden sonra evladınız zamanında sizde olmayan üç şey meydana çıkar ise devlet çöker," der. Buna karşı Yavuz.

- Bire Kara Türk, benim hazinemde hazine, kullarımda kul, sefere lâzım alet ve hayvandan neyim eksükdür. Bu üç nesne ne ola ki Devlet-i Aliyyenin zevaline -batışına- sebeb ola? Pîrî paşa şöyle cevap verir:

- Evet şimdilik görünen eksik bir şey yokdur. İleride şu sayacağım üç şey devlete musallat olursa o zaman bu devletin ihtilâli ve hercümerci kaçınılmaz olur.

16- a.g.e., II, s. 617-618

"Bu üç şey şunlardır:

a- Devlet bir ahmak vezir-i azama düşerse,

b- Rüşvet yolları açılır ve bu sebebden mevki ve makamlar ehli olana verilmez ise,

c- Devleti idare edenler (Hükûmet namında olanlar) avretlerun muratları üzere hareket iderse." [17]

Yazarımız Kemal Paşa-zâde'nin Yavuz Sultan Selim ile olan Edirne şehrine dair yaptıkları hoş bir sohbeti de burada yâd idelim...

"... Daru'l-mülk Edirne'de ikameti tercih ederlerdi. Seferden ferağat zamanında orada kalmak mizâc-ı şerifllerinün muktezâsıydı. Tâb-ı latiflerinin rızâsı onda karâr itmekdeydi. Fezâsı, hurrem; hevâsı, hoş-dem; suyu, hoş-güvâr; nesimi, müşk-bârdur. Sayd-u-şikâra bî-kayd, seyr-i sebze-zâre ol diyârun kenarları münâsib ve mülâyimdur, deyü anarlar ve öğerlerdi. Hatta vilâyet-i Arab'da müddet-i eyyâm-ı ikâmet imtidâd ve âlâm-ı intizâr-rıhlet iştidâd bulduğı zamanda bu bendelerine ki, ol hangâmda rikâb-ı kâmyâblarında mülâzemet hizmetindeydi, Edirne cânibine şevk-i izhâr idüb, ol tarafa sevk-ı terğib mukaddemâtınun tertibin işâr kıldılar. Ol şehrün kenarlarında akan nehirleri yâd idüb, eş'âr-ı latif ve âbdârlarından ki, zâde-i tab-ı şerifleriydi, bu beyti inşâd eylediler. Beyt:

İki gözüm Meric ve Tunca gibi her yana akma
Kolını boynuma Arda yatır salınduk ellerle

Bu bendelerine dahi münasib beyitler söylememi emrettiler, bende şunları söyledim.

17- Kitab-ı Müstetâb, (Yaşar Yücel neşri), Ankara-1974, s.30-31

Geldi yâdıma fezâ-yı dil-küşâ-yı Edirne
Virdi îşuma keder zikr-i safâ-yı Edirne
Sînemi kıldı hubâb-ı şevkile pür-eble
Girdi gönlüm cûybârına hevâ-yı Edirne
İki yânımda sebîl olmuşdır akar selsebîl
Cennetü'l-Me'vâ nazîridür fezâ-yı Edirne
Çün kenarında gubâr-âlûd ese bâd-ı bahâr
Cân gözin pür-nûr ider kühl-i cilâ-yı Edirne
Seyre çıksa gonca-veş dil-tenku alanur gül gibi
Gönlün açar sâhat-ı râhat-fezâ-yı Edirne [18]

Son olarak Tacü't-Tevarih'den şu kıssayı da alarak bu konuyu kapatalım: "Mısır seferi dönüşü Rodos fethine hazırlık için vezirler ve Erkân-ı devlet çalışmaya girdiler. Sultan Eba Eyyub-ı Ensârî Hz. ziyaretine çıkmışdı. Ziyareti bitirib dışarıya çıktığımızda tersane tarafından bir top patladı. Sultan sebebini sorduğunda,

- Kapdan gemisin deryâya saldılar savaş işaretidir anun şenliğidur dediler. Sultan gazab idüb "Kimin emriyle gemi salarlar" deyüb "boynu urulsun" diye emir verdiler. Ertesi gün vezirler rica edib af dilediler. Fakat vezirleri toplayub onlara şöyle hitab etti: "Beni kâfir gömeltesine iletmek istersiz. Ana değer mi ki varam, dahi fethi zor ola sizün gibi tedarüklü vezirler ile feth olunacağı dahi mağlum değül. Nasıl fethedeceksiniz ki, tedarikin hazırlamadınız. Arz-ı saltanat ana tahammül ider mi? Hisar fethinde en mühim şey barutdur. Kaç aylık zahire ve barutunuz vardur cevab viriniz. Vezirlerin hiç birisi kesin cevab veremeyince, kızarak buyurdu ki "Ya sizün tedbirinüz ile kale fethine varmak akilâna hareket midur ?

18- Mehmet Arif, "Edirne Şehrine Dair, Sultan Selim Han ile İbn Kemal 'in Bir Musahebesi", Tarih-i Osmânî Encümeni mecmuası, Sene 4, s.1411 vd.

Varın tahkîk-i haber idin ve yarın arz idün" diye ferman buyurdular. Ertesi gün gelüb didiler ki "dört buçuk nihayet beş ayluk barutumuz hazırdur" Sultan buyurdu ki: "İmdi siz anı beş ayda değül altı ayda dahi alamazsınız, yedi ayda dahi alamazsınız, sekiz ayda dokuzda Allahu âlem alunsa olur. Bu tedarikle anda varılmaz. Be hey kişiler benim seferüm yok, meger sefer-i Ahiret" deyüb suret-i gazab ile mübarek yüzlerin vezirlerden çevirdiler. Fi'l-vâki Edirne canibine teveccüh buyurub yolda rıhlet etdiler. Rodos da Kanunî devrinde, Yavuz Sultan Selim'in dediği gibi, kuşatmanın 9. ayında, fetholundu." [19]

875/1470'li yıllarda doğan Yavuz Sultan Selim elli küsûr sene yaşayıb genç yaşda 926/1520 yılında dünyadan göçtü. Dokuz yıl kadar çok kısa bir müddet saltanatta kaldı. Babası Fatih'in oğlu II. Bayezid ve Annesi Dulkadiroğlu Alâuddevle'nin kızı Ayşe Hatun'dur. Az yaşayıb çok mesafe katettiği açıdan onu bazı yazarlar, Selçuklu sultanı Alp Arslan'a benzettiler. Bazılarına göre de, eğer babası II. Bayezid'den sonra Osmanlı tahtına Yavuz geçmese idi imparatorluk ta o zaman çökerdi derler.

Bu büyük idarecinin ölümü, devrin yıkılmaz ve eşsiz ilim adamı, yazarımız Kemal Paşa-zâde'yi çok sarsmış ve onun ölümü üzerine aşağıda mersiyeyi yazmışdır.

Çözdi saç açdı baş tuğ-u-alem
Bükdi bil dökdi yaş tığ-u-kalem
Kana boyandı bayrağın yüzi
Beli büküldi yayun oldı ham
Urdı göksini gök gök eyledi mâh
Oldı Yıldızların gözi pür-nem

---

19) Hoca Efendi, a.g.e., II, 618-619

Şafak ol denlü dökdi kanlu yaş kim
Dâmen-i çarhı eyledi pür-dem
Subh-dem derdle bir âh itdi
Kim söyündürdi mâh şemin o dem
Giceden dehr giydi kara palas
Tutdı şâh-ı cihân içün mâtem
Nice şeh mihr-i âsumân-dergâh
Nice sultan meh-i nucûm-haşem
Azmde mihridi hazmde sipihr
Resmde Rüstem idi bezmde Cem
Çarh-ı bî-rahm ana bir zahm
Urdı ki bulmadı kimseler merhem
Gör ne acıyla eyledi teslim
Cân-ı şîrini Hüsrev-i âlem

Öldi Sultan Selim hayf-ü-dirig
Hem kalem ağlasun ana hem tiğ

Kaldı yerli yerinde hayl-ü-sipâh
Yalınuz eyledi sefer ol şâh
Bunca yüzbin nûkerden ve kuldan
Birisi olmadı ana hem-râh
O gice kim yıkıldı serv-i sürûr
Vâki oldı bu vakia nâ-gâh
Göğe çıktı yir ehlinin âhı
Düd-ı âhiyle toğdı rûzen-i mâh
Bili büküldi pîr-gerdûnun
Mâder-i dehr itdi derd ile âh
Âhiyle boyandı rûy-ı cihân
Döndi zengi yüzine oldı siyâh
Bürüdi yer yüzini göz yaşı
Göğe çıktı fiğân-u-nâle-vü-âh
Bağrı oldı delü delük otağun
Kara çul giydi hayme-vü-hargâh

Çokdan urmuşdı terkini tâcun
Tahtını dahî itdi terk ol şâh
Oldı zâil irüb zalâm-ı âdem
Nûr-ı hurşid-i felek-u-zill-i ilâh

Öldi Sultân Selim hayf-ü-dirig
Hem kalem ağlasun ana hem tiğ

Bezm eyvânının Süleymânı
Rezm meydânının Nerîmânı
Dâsitânı okunsaydı anun
Kim anar idi Pür-i Destânı
Tahtına çıksa tutsa dîvânı
Heybet alurdı görse dîv anı
Nice sâhib-kırandı ol kim
Bir kuluydı Mısır Sultânı
Bendesiydi şimdi Tatarun
Deşt-i Kıbçak ilindeki hânı
Bunca yıllardır intizâr çeküb
Göz açub gözleridi devr anı
Erdi ânir-bahâr-ı devleti lîk
Gül gibi tâze geçdi devrânı
Gülşen itmişdi külhân-ı dehri
Yiri olsun cihân gülistânı
Hani ol leşker temâsâyı
Hani ol kişver-sahâ hâni
Kani ol şâh deya âh itsün
Yaş yirine kara ciğer kanı

Öldi Sultan Selim hayf-ü-dirig
Hem kalem ağlasun ana hem tiğ

Azmde nev-civân hazmde pîr
Sâhibü's-seyf-ü-sâibü't-tedbîr

Hem saff ârâydı-vü-hem Âsaf-rây
Ne vezir isteridi-vü-ne müşîr
Eli şîmşîr idi dili hançer
Nizeydi kolı-vü-parmağı tîr
Az müddetde çoğ iş itmişdi
Sâyesi olmuşdı âlem-gîr
Şems-i asrdı asırda şemsin
Zıllî memdûd olur zamanı kasîr
Tâc-u-tahtile fahrider beyler
Fahr anunla iderdi tâc-u-serîr
Gönli ol surda buldı sürûr
Ki çala çağırıdı tiğ-u-nefîr
Rezm işinde ve bezm işinde
Görmedi pîr-i çarh ana nazîr
Çıksa eyvân-ı bezme mihr-i münîr
Girse meydân-ı rezme şir-dilîr
Olıcak dârugir ol şîri
Ansun ve kanlar ağlasun şimşîr

Öldi Sultan Selîm hayf-ü-dirîğ
Hem kalem ağlasun ana hem tiğ

Çarh kendüsün itdi zîr-ü-zeber
Meğer irdi kulağına bu haber
Ki kodı dîde ter cihân halkun
Hışk-leb gitdi şâh-ı bahr-ü-berr
Kân-i ihsân-u-âsumân-ı kemâl
Cân-ı halk-u-cihân-ı fazl-u-hüner
Server-i meh-külâh-u-mihr-efser
Kayser-i Cem-haşem-ü-Sikender-der
Dûr olmuşdı cevr-i deycûrî
Nûr-ı adliyle tolub heb kişver
Çekmişdi elin yiñine kılıç
Dilini kendüde tutub hançer

Sarsar-ı berg-rîz-i mevt itdi
Gül gibi ömr defterin ebter
Bu musîbetle oda yandı cihân
Dûde boyandı kumbet-i ahdar
Hâk yırtar yüzin döker yaş âb
Yâd hayrân gezer yanar Âzer
Mihr-ü-mehden elinde iki taş
Turmadan sînesini çarh döğer

Öldi Sultan Selim hayf-ü-dirîğ
Hem kalem ağlasun ana hem tiğ

Gökde ebr-i bahâr ağlar anı
Yaş döküb zâr zâr ağlar anı
Berf-ü-bârân döküldürür felegin
Gönlü gözü yanar ağlar anı
Yağmur olub yağar gözi yaşı
Akçak rûzigâr ağlar anı
Kara giymiş sehâb-ı muzlimden
Gök olub sevk-vâr ağlar anı
Taht muciyle sînesini döğüb
Acıyla bahâr ağlar anı
Gözleri yaşı çeşmeler olmuş
İñleyüb kûh-sâr ağlar anı
Ne kadar taş bağıluysa dahî
Aksa bir-ihtiyâr ağlar anı
Akıdub göz yaşını taşlarla
Döğünüb cûybâr ağlar anı
Çeşmeler dahi yaş dökür durmaz
Her kimin çeşmi var ağlar anı
Türk-ü-Rûm-u-Arab-u-Acem-ü-Deylem
Türkman-u-Tatar ağlar anı

Öldi Sultan Selim hayf-ü-dirığ
Hem kalem ağlasun ana hem tiğ

Gül-i gülzâr-ı mülk soldı hemî
Cûybâr-ı kerem soğuldı hemî
Zulmet-i matem içre kaldı cihân
Mihr-i burc-ı şeref tutuldı hemî
İñledi derdile zemîn-ü-zamân
Gâm-ı mâtem cihâna toldı hem
Lâle yüzin ciğer kanıyla yuyub
Saçlarını benefşe yoldu hemî
Seyl-i Tûfan-ı merg irüb nâ-gâh
Sedd-i İskender'i bozuldı hemî
Cân-ı âlem cihânı terk itdi
Cism-i dünyâ zübûl buldı hemî
Âkibet hilkat-ı latîfinden
Hilat-ı âfiyet soyuydı hemî
Nûş yerine işinün câmı
Nîs-i pür-zehr-i kahr toldı hemî
Âh-u-zârıyla toldı şehr-ü-diyâr
Şehriyâr-ı zemâne öldi hemî
Rûm-u-Şâm-u-Arab-u-Acem şâhı
Öldi emri tamâm oldı hemî

Öldi Sultân Selim hayf-ü-dirığ
Hem kalem ağlasun ona hem tığ [20]

Hayf Sultan Selim'e hayf-ü-dirığ.
Hem kalem ağlasun ona hem tığ [21]

---

20) M.Arif, a.g. makale.
21) Hoca Efendi, a.g.e. , II, s.399.

VIII

KEMÂL PAŞA-ZÂDE'NİN ŞİİRLERİNDEN BAZI ÖRNEKLER

Kemâl Paşa-zâde nazm halindeki yazılarının kaside ve gazel halinde olanların pek çoğunu dîvânında toplayarak, diğerlerini de, eserlerinin uygun yerlerine serpiştirmiştir. Biz zaten bir çok şiirlerini aldık, almadıklarımızdan bazılarını burada vermeye çalışacağız.

Dîvânından

Dîvânındaki gazeller harf sırasına göre dizilmiştir. Meselâ, **Elif** harfiyle başlar ve **Ya** harfiyle biter.

Cismimi çün dağ-ı hasret kıldı ser-tâ-ser kara
Oldı sevdâya sevâd-ı âzam anda her kara [1]

Olki aşkda sararmışdur yüzi ayva gibi
Elif Oynadır bu kümbed-i mânâyı bir alma gibi

Didiler yüzi âfitâb oldı
Ya Ben bakınca gözüm pûr-âb oldı. [2]

---

1) Kemal Paşa-zâde Dîvânı "Ahmed Cevded Neşri", İstanbul, 1313, s.10
2) a.g.e., s. 156

Marifet gerçi begzâdelere lâzımdır
Ehl-i ilm olmaz ise yine beg oğlı begdir

Ehl-i ilm oğlı olub medrese-i âlemde
Câhil olmakdan ise toğmadan ölmek yegdur

Mansıbda bir olsa dahi ger âlim-ü-câhil
Zâhirde müsâvîse hakikatta bir olmaz
Altun ile farazâ ki beraber çekile seng
Vezn içre bir olmak ile kıymette bir olmaz [3]

Tiz olma teemmül kıl her hâle tahammül kıl
Allah'a tevekkül kıl tedbîri bozar takdîr
Cehiile fesâd itme yanlış sözi yâd itme
Hak söze inâd itme tedbîri bozar takdîr.

Kişi kim câhil olursa ne bilsün kim nedür mezheb
Kemâli kimden öğrensin kişi kim bilmeye mekteb [4]

----

3) a.g.e., s.184
4) a.g.e., s.177

TARİHLERİNDEN ÖRNEKLER

I.Defterden

Yoğıdı cümle âlem varidi ol
Bulunmaz ibtidâsına anun yol
Girü yol oliser bu cümle âlem
Kalıser zât-ı Hakk vallâhu a'lem

Bu nevbet-hânede böyle oldı âdet
Ki nevbetce salâlîn urdı nevbet
Olur her âlemün bir kâmrânı
Ki ol kamün olur sahib-kırânı
Cihândan ol gider bir gün yerine
Biri daha tutar anun yerine

Diyâr-ı Rûm bir gül-zâra benzer
Kenârında adüler hâra benzer

Osman Bey'in kardeşi Sarubatının şehadeti üzerine

Yeri Uçmağ ve yârı hür olsun
Saray-ı pûr-sûrurı nûr tolsun [5]

---

5) Defter I, (Ş. Turan Neşri) Ankara, 1970 v. 2b-17a

II. Defterden

Süleyman Paşa hakkında:

Dem-i hazmde Âsaf-ârâydı
Kaçan rezm olsa saf-ârâydı

Eser-i hayrla kişi diridur
Kendü öldi ise işi diridur.

Roma'yı Rûma itdiler tebdîl
Rûm ili didiler o yire il [6]

VII. Defterden

Fesâdı müfsidün şol oda benzer
Kivger yandıysa yakdı cihanı
Tutuşmayub dütüb durduysa ger
Boyadı dudı tâk-ı asumânı [7]

Dime zulmide zâlim irmiye hülk
Tutur küfrile turmaz zulmile mülk

Zambak gibi başlarında ak börk
Süsen gibi ellerinde harbe
Gülbin gibi her biri yapınmış
Kalkanını katlanurdı harbe [8]

---

6) Defter II, (Ş. Turan Neşri) Ankara, 1983 v. 41b-56b
7) Defter VII, (Ş.Turan Neşri) Ankara, 1937 v. 35
8) a.g.e., v. 297

Osmanlı Askeri İçin; İstanbul Fethinde :

Hevâ yüzüne toz ağdı su denlü
Ki oldı gök "sekiz", yer "altı" kaldı
Çeriden toldı tûl-ü-arzı arzun
Adûya bir hemin yer-altı kaldı [9]

İstanbul'un Fethi İçin :

Sûr-ı şehrün hicâbını açdılar
Ol arûsun nikâbını açdılar
Der-ü-divânını harab idüb
Hâne-i feth-bâbın açtılar [10]

Tağa benzer toptaşın atdılar
Yiri sarsub gökleri oynatdılar [11]

Otranda Kale'si Hakkında :

Komuşlar adını anun Otranda
Melâmet olmaz anda oturanda
Safâ-vü-iyşle ger yaz-u-kış
Geçürmek istersen otur anda [12]

----

9) a.g.e., v. 41
10) a.g.e., v. 56
11) a.g.e., v. 50
12-) a.g.e., v. 573

Fatih'in Ölümü İçin :

Oldunki olmışidi cihân pür-zalâm-ı ğam
Sahn-i vücude dolmuş idi zulmet-i âdem
Tahtından inmişdi şeh-i hâverân yere
Encüm tağıtmış encümenin indirüb âlem
Bezmin tağıtmışidi bozub zühre cengini
Çalmışdı tir yire devâtın soyub kalem
Şem'in söyündürüb Mehin etdi yerini tar
Bir âh-ı serdlen ki dem-i subh urdı dem
İsterki hançere düşe Merrih gusseden
Benzerki yakdı yüreğini âteş-i elem
Tedrisi de kazâyı da Bercîs terk idüb
Eyidüri: Şimden girü ne hukm ve ne hikem
Didi, Zuhâl koyub feleğin pâsbânlığın
Şimden girü bu mihnet evin bekleyüb nidem?
Hân-ı cihân nebire-i Osman içün dirîğ
Sultan Munammed, ol şeh-i devrân için dirîğ [13]

Eyitdi âlemün sâhib-kırânı
Cihan sultanlarının kahramânı
Bırakdı tacın ve terk etdi rahtın
Değişti tahta-i tâhût tahtın

Mamûre-i arza sığmayan Şâh
Viraneye kurdı bâr-gâhı [14]

----

13) a.g.e., v.600-601
14) a.g.e., v. 616

II. Bayezid İçin :

Zaman ehlinin bahtıyârıdır ol
Zemin tahtının tâcdârıdır ol
Karını zafer kendü sâhib- kıran
Cihânun Hüdâvendigar'ıdır ol
Anun devri Nevruz-ı Nevrûz-ı edvârdur
Gülistânı devrân bahârıdır ol
Zamâniyle anun "Aman-nev-aman"
Zemin-ü-zamanun medârıdır ol
Ol zâtın sıfatın nice şerh idem
Ki nûr-ı cihân zıll-ı Bârîdır ol [15]

---

15) a.g.e., v. 625

IX

KEMAL PAŞA-ZÂDE'NİN FİKRÎ HAYATI "ÇEŞİTLİ KONULARDAKİ GÖRÜŞLERİ"

Kemal Paşa-zâde'nin çeşitli konulardaki fikirlerini, konumun içine serpiştirmiştim. Burada yazarımızın, yine bazı sahalarda neler düşündüğünü vermeğe çalışalım.

O, Osmanlının, hemen hemen en haşmetli devirlerini gören ve yaşayan bir yazardır. Osmanlının ve Türk'ün herşeyi, onca övgüye lâyıktır. Yavuz'un Tebriz'e girişinde Osmanlı ordusunun haşmeti için söylediği şu tasvire bir bakalım: Vezirler ve emirler, sultanın etrafını halenin ayın etrafını sardığı gibi sardılar. Yeniçerinin harbelerinin yalmanı, güneşin gözünü kamaştırdı; göğün yüzünü bürüdü.

Dursalar ellerinde harbeleri
Yüzlerini gören kalur beleri

Azab alayı gurublar yürüdüğünde lâle bahçesinin bahar rüzğarı önünde dalgalandığı gibi dalgalanırdı.

Yürür idi Azab gürûh gürûh
Lâlezâr olmuşdı dâmen-ı kûh. [1]

----

1) Ahmet Uğur, "The Reign of Sultan Selim in the Leght of Selimnâme Literature s. 118-119, Berlin, 1985

Ama onca herşey, İslâm dinini yaymak, düşmanın vatana el uzatmasını mâni olmak ve adaleti ayakta tutmak içindir.Bu, koca Yavuz'a, babası Bâyezid'in tahta çıkar iken, verdiği öğütte aynı fikri paylaşan başka bir Osmanlı tarihçisi tarafından şöyle dile getirilmektedir:

Kâfirün katline eyle ihtimâm
Kim ânunla dutdu din-ü-mülk nizâm.
Padişâh oldunsa adli pîşe it
Zulm-ü-bî dâd eyleme endişe it.
Merhamet it aciz-ü-bî-çareye
Şefkat eyle bî-kes-ü-âvâreye.
Tangriçün it ehl-i ilme ihtirâm
Derdmendün hâtırın hoş gör müdâm.
Müfsîdün neslini kes ger şah isen,
Adle meylet bende-i Allah isen. [2]

Şimdi Kemal Paşa-zâde'nin bazı konulardaki görüşlerini ele alalım.

1- Kemal Paşa-zâde ve Tarih:

Yazarımız, şâhid olduğu veya güvenilir kimselerden aldığı mâlûmatı, Türkçenin en güzel ifadeleriyle nakletmiştir. Kaynakları kullanırken de onları "kopya bir telif" yoluna gitmeyip bir sentez yapmıştır. Çeşitli rivayetlerden akla en uygun olanını alıp diğerlerini, sanki bir dipnot gibi kullanmıştır.

Tarihde daima medhe ve zemme (övme ve kötüleme) yoluna gitmeyip, yer yer , övdükleri kimseleri yerin dibine geçirmeyi ve yerin dibine geçirdiği kimseleri de göklere çıkarmağı bilmişdir. Diline, Türkçe, Arapça

----

2) Şükrî-i Bitlisî, Selim-nâme v.32a-40b; A.Uğur, a.g.e.

ve Farsça kelimeler çekinilmeden kullanılmış; bilhassa Türkçe arkaik kural ve kaidelerimize bolca yer verilmiştir.

Onca herkes kanun ve nizamlara uymak mecburiyetindedir. Kimse kanun dışına çıkamaz idarecilerin de görevi, bunları yaymaktır. "Ayîn-i metin-i Ahmedî ile kavanîn-i şer-i mübîni muhammedîyi ol diyarda aşikâr itdi. Fisk-u-fücûr ve zındıka ve ilhad ki, memba'ı şerr-ü-şûrdur, kimse sezdi ise siyaset idüb cihanı başına tar etdi." [3]

Kemal Paşa-zâde, tarih yazıcılığında her ilin, boyun ve memleketin, bâriz sıfatlarınıda bol bol kullanmaktadır. Varsak-ı anüd,Teke ilinün dike burun..., Tatar-ı yağmakâr, Kızılbaş-ı evbaş, ... gibi.

Yazar, Türk ve Türkmen "Akkoyunlu, Dulkadir Oğulları" kelimelerini bol bol kullanır. O devir idareci veya bazı bilim adamlarının hakaret için kullandığı "Kara Türk, etrak-ı bî-idrâk" gibi tabirlerden kaçınır.

Ona göre Osmanlı, Anadolu'nun gerçek sahibidir. Onu gasbetmemiştir. Ecdâdı olan Selçukludan ona kalan en kıymetli bir mirasdır, mülkdür.

Onun dokunduğu konulardan birisi de kâim-i makamlık= kaymakamlık=vekâlet konusudur. Sultan sefere gider iken mutlaka birini yerine kaymakam bırakmalıdır. Buna da ekseriye büyük oğlan evladdır. Burada Türkün idareci yetiştirme sanatı görülmektedir. İdarî otoritenin menşei Allah'dır. Osmanlı, halkını O'nun adına âdil bir şekilde idare etmektedir. Onların cihad fikrinde "dünyadan fitne-kötülükleri" kaldırma esası yatmaktadır. [4]

----

3) A. Uğur, a.g.e., s. 117 vd.

4) S. Hayri Bolay, "İbn Kemal'in Tarihe Bakışı", Şeyhulislâm İbn Kemal Sempozyumu, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, Ankara, 1986, s. 245 vd.

Tarihî olayları açıklamakta sebeb-netice bağına çok önem vermekte; fakat tarihî olayların ve sebeblerinin de sürekli olarak tekâmül edip değiştiğini ifade etmektedir.

Böyledir hâli cihanın her zaman
İnkılâb üstünedir kevn-ü-mekân

Çarh-ı gerdûnda böyledir kanun
Ay tolunsa güneş tulû eyler. [5]

O, Osmanlı tarihini yazarken, onun hem İslâm tarihi ve hem de dünya tarihi ile ilgisini göstermeğe çalışmış; fakat Osmanlıdan önceki Türk tarihine "Selçuklu, Karahanlı, Gazneli, Uygur, Göktürk vs." yer vermemiştir. Ama Türk'ün şeceresini Nuh peygamberin oğlu Yafes'ten başlatmıştır.

Tarihçiliğimizde yeni bir çığır açan Kemal Paşazâde, kendinden öncekilerin, İbn Haldun vb. takibcisi değildir. O, şahsına münhasır bir yazardır. XIX. yüzyılda meşhur Ahmet Cevdet Paşa da böyledir. Onun için Cevdet Paşa'nın mezar kitabesine "Asrımızın İbn Kemali idi." ibaresi yazılmıştır. [6]

2- Kemal Paşa-zâde'nin Felsefî, Kelamî ve Mantıkî Görüşleri:

Kemal Paşa-zâde, çok yönlü bir yazardır. Tarihden şiire, kelamdan felsefeye, el atmadığı konu yoktur. Tehafütü'l-Felasife'ye yazdığı Tehafüt Haşiyesi, bu konuda meşhurdur. Burada yazar, felsefî fikirler serdetmeden

---

5) A.Uğur, a.g.e., s.

6) Şerafettin Turan, "İbn Kemal'in Tarihciliği ve Tarih Metodolojisi", Şeyhulislâm İbn Kemal Sempozyumu, s.141 vd.

daha çok, kendinden önce İslâm düşünürlerinin ortaya attığı kelâmî-felsefî meseleler, kavram ve çözümler üzerine kendi payına düşen akılcı ve tenkitci bir düşünme örneği vermiştir. Onun eserlerinde biz, Aristo, Farabî ve İbn Sîna'nın fikirlerinin izlerini görmekteyiz. O, fikirleri ile gerek kelamcılar ve gerekse felsefecilerin üzerinde durdukları, kulların irade hürriyeti, Allah'n zatı, sıfatları ve sıfatlar ile zatı arasındaki ilişkileri ele alarak kendine mahsus düşünceler geliştirmiştir.

Kemal Paşa-zâde'nin bu konulardaki görüşleri de kendine hasdır. O, kendinden önceki kelâmcılar gibi "Fahr-i Razî, N.Tûsî, Hoca-zâde" Gazalî'yi körükörüne taklide kalkmamıştır. O, kelâmcılarla felsefecilerin münakaşalarının üstüne çıkarak her iki grubu da sanki muhakeme etmeğe çalışmaktadır. Yer yer Gazalî'ye, Mu'tezile'ye ve Bakillanî'ye karşı filozofları savunduğu gibi, bazan da onlara karşı çıkmaktadır. [7]

Kemal Paşa-zâde, cedelci "münakaşacı-tartışmacı"bir kelâmcıdır. Bu konuda en güzel örnek ise onun Molla Kabız'la olan tartışmasıdır. Kanunî devrinde yaşayan Molla Kabız, "Hz.İsa'nın Hz.Muhammed'den üstün" olduğunu savunmaktadır. Divanda yapılan ve padişahın da bizzat dinlediği bu olayda Molla Kâbız, Anadolu ve Rumeli "Kadiri Çelebî, Fenarî-zâde Muhiddin Çelebi" kadıaskerlerini mat itmişdir. Fakat daha sonra sultanın emri ile olayı üstlenen Kemal Paşa-zâde, Kâbız'ı yenmiştir.

Kemal Paşa-zâde, felsefeyi kelâmlaştırma hareketini devam ettirmiş, yani kelamî meselelere felsefî bir derinlik getirmiştir. Bu konuda pek çok eserler yazarak fikirlerini açıkca ortaya koymuştur. [8]

----

7) Ahmet Arslan, "Kemal Paşa-zâde'nin Felsefî Görüşleri", age., s. 87 vd.

8) M.Sait Yazıcıoğlu, "Kelamcı olarak İbn Kemal", age., s.179 vd.

Bilindiği gibi mantık ilminin kurucusu Aristo (M.Ö. 384-322) dur. İslâm mantıkcıları uzun müddet Aristo mantığı üzerinde çalışarak onu geliştirmişler ve onun konularını "**Tasavvurat**=«müfredi araştırmaktır. Diğer adı ile Külliyât-ı Hams denen Beş tümeli inceler» ve "**Tasdikat**= hüküm ifade edecek şekilde kavramların birleştirilmesi ile meydana gelen önerme, kıyas, akis ve benzerlerini inceler" diye iki ana bölüme ayırmışlardır. Kemal Paşa-zâde, Tasdikat konusuna eğilmiştir. Kavramlardan bahsederek, lâfızlara, mahiyet, hakikat ve hüviyete, tarif ve çeşitlerine temas ederek önermelere geçmek-tedir. Ona göre önerme bütün bilimlerin hakikatını teşkil etmektedir. Kemal Paşa-zâde'nin mantığa ait kitapçıklarının çoğu ilm-i âdaba ve munâzara sanatına ayrılmıştır. [9]

3- Kemal Paşa-zâde'nin İnsan Anlayışı ve Kur'an Anlayışı:

Kemal Paşa-zâde'nin insan ve mahiyetini tahlilde hareket noktası psikolojiktir. O, insanı ruh-beden bütünlüğü içinde görmektedir. Bedenin sorumluluğu ile ruhun ölmezliği prensibini insanda birleştirmeğe çalışmaktadır.

Ona göre insan, istediği işleri yapmada hürdür. İnsanın isteyerek kendi rızası ile yaptığı işler için ezelden takdir edilmiş diye iddia ederek, mesuliyetten kaçması için özür beyan etmesine hakkı yokdur.

Kemal Paşa-zâde, kaderin sırlarına dalmağı yasaklanmış olarak görmekte fakat üzerinde düşünmeyi de uygun görmektedir. [10]

Bilindiği gibi yazarımız, aynı zamanda bir müfessirdir. (Kur'an'ı tefsir eden). Tamamı olmasa bile,

----

9) Naci Bolay, "Mantıkcı olarak İbn Kemal" a.g.e., s.251 vd.
10) Şerafettin Gölcük, "Kemal Paşa-zâde'nin İnsan Anlayışı" a.g.e., s.173. vd.

Kur'an-ı Kerim'in büyük bir kısmını kefsir etmiştir. Burada da ilmini ve edebî üstünlüğünü göstermiştir. Katib Çelebî, onun tefsiri için şöyle demektedir: "Onda tahkîkat-ı şerife ve tasarrufat-ı acîbe vardır". Yani Tefsirde en güçlü kaynakları kullandığı gibi, yer yer kendi fikir ve görüşlerini açıklamaktan kaçınmamış; ilmî otoritesini kullanmıştır. Kendinden önce bu metodu "dirayet" kullananlardan beğendiklerini ve tercih ettiklerini de açıkca belirtmiştir. Tefsirde İsrailiyyat denen hikaye, efsane ve asılsız rivayetlere, asla yer vermemiştir. [11]

Zaten onun aldığı eğitim incelendiğinde, bir tefsirci için gereken her ilmin ve sıfatın onda mevcut olduğu görülmektedir. O, tefsirde bir metod ve ekolün sahibi değilse de, meslekdaşları arasında kendine has bir yerinin olduğu açıkdır. O, bu tür üslûbuyla Kur'an ayetlerinin açık ve net bir şekilde anlaşılması için ilmî ve edebî maharetini bize sergilemiştir. Arab gramerine, İslâmî ilimlere ve Kur'an'ın derin mânâlarına vakıf olması ile o, bize Allah'ın kelâmını sade ve rahat bir şekilde açıklamıştır. Bu açıklamalarında, şüphe ve tereddüde asla yer bırakmamıştır. Kelâm-ı ilahîden, murad-ı ilahî "Allah'ın kelamından, Allah'ın murad ettiği" onun bu tefsirinde açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

O, kendinden öncekilerin taklidine gitmeyip onların bir sentezini yaparak yeni ifade kalıplarına koymuştur. Bu bakımdan onu Osmanlı Tefsir Tarihinin en büyük tefsircilerinden biri sayabiliriz. [12]

Bunlardan başka Kemal Paşa-zâde, gerek tasavvuf ve gerek mezhebler tarihi konularına da dokunmuş ve bu konularda eserler kaleme almıştır. Tasavvufta semâ ve

----

11) Mustafa Kılıç, "İbn Kemal'in Tefsirdeki Metodu", a.g.e., s. 155 vd.

12) Orhan Karmış, "Kemal Paşa-zâde'nin Tefsir İlmine Getirdikleri", a.g.e., s. 167 vd.

raksa karşıdır [13]. Mezheb hakkındaki görüşü de, bir ortayol olan ve aşırılığa kaçmayan Ehl-i Sünnet görüşü ve yoludur. Bunun dışında bütün aşırılıklara ve sapıklıklara karşıdır. Bilhassa siyaset kokan ve siyasî gayelere hedef olan görüşlere karşıdır [14].

Mario Grignaschi'den alarak sayın Zahid Aksu diyor ki "İnsanlık tarihinde Osmanlı devri, sosyoloji tarihi bakımından çok önemli bir devirdir. Hiç bir devirde sosyal olaylar bu kadar detaylı bir şekilde kaydedilib, bu denli titizlikle korunmamıştır".

İmparatorluğun en haşmetli zamanında Rumeli kadıaskerliği (İmparatorluğun Avrupa Bölgesi Adalet Bakanlığı), daha sonra Şeyhulislâmlık yapan Kemal Paşa-zâde, verdiği fetvalarda da devletine sahip çıkarak otoritesini göstermiştir. Verdiği fevalarda ilk önce meselenin ne olduğunu ortaya koymakta, sonra şer'î ve aklî delilleri istidlâl metodları içinde maharetle kallanmaktadır. Verdiği fetvalar (içtihad kararları), koskoca imparatorluğun en ücrâ köşesine kadar gideceğini bilen bir şahsın, memleketin sosyo-ekonomik, etnik, idarî, dinî ve coğrafî durumunu ve sosyal realitesini çok iyi bilmesi lâzımdır. Onun bütün gayesi, "Din-ü-devlet ve mülk-ü-millet için nizam-ı âlemi sağlayıp fitneye ve ayrılıklara, tefrikaya son vermekti ". Bütün çaba ve gayreti, mesut ve müreffeh bir Osmanlı reâyâ ve berayâsı (toplumu) görmekti.

Onun fetvaları, fertlerin topluma; yani halkın devletine bağlılığını ve sevgi ve sempatisini sağladığı gibi, idare edenlerin de halk için ve halkını düşündüğünü göstermiş ve böylece de yöneten ile yönetilen arasındaki dengeyi sağlamıştır. Kendisinin refah ve saadetini düşü-

----

13) Hayrani Altındaş, "İbn Kemal ve Tasavvuf", a.g.e., s. 233 vd.

14) Sabri Hizmetli, "Mezhepler Tarihi Yönündün Kemal Paşazâde'nin Görüşleri", a.g.e., s.123 vd.

nen bir millete elbetteki onun emrini baştacı edecek ve ona harfi harfine uyacakdır. Maddî destek, hizmet ve gerektiğinde ölüme gitmeğe çağıran, ulakların getirdiği emir ve fermanlarına seve seve boyun eğecektir.

Son zamanlarda olduğu gibi ve aşağıdaki şiirde gösterildiği şekilde idareciyi sadece elinden rızkını alan biri olarak görmiyecektir (15).

Şalvarı şaltak Osmanlı
Eğri kalpak Osmanlı
Ekende yok biçende yok
Yemede ortak Osmanlı

---

15) Zahit Aksu, "Şeyhulislâm İbn Kemal ve Osmanlı İdaresindeki Yeri", a.g.e., s. 201 vd.; Esat Kılıçer, "Fıkıhcı olarak İbn Kemal", a.g.e., s.189 vd.

S Ö Z L Ü K

A

Âb : su.

Âbâ vü ecdâd : babalar ve dedeler.

Abd : kul, cennetteki gençler, genç hizmetçiler.

Âb-ı zülâl : saf, temiz, tatlı su. "cennette bir su, ırmak".

Adal (Edall) : sapmış, daha aşağı, dönme.

Ademî-zâd : insan oğlu.

Ademî-zâde : insan oğlu.

Âdemî-zâd ikdâmı : insanın sırf kendinin çaba ve gayreti.

Âdet-i mâhûd : alışıla geldiği gibi.

Adû : Düşman

Âfak : ufuklar, âlem, dünya.

Âfitâb : Güneş.

Âftâb-ı evc-i celâl : yücelik burcunun güneşi.

Ağaz : başlangıç, başlama.

Ahbâr : haberler.

Ahd ü mîsâk : söz verme, anlaşma.

Âhenîn : demirden.

Ahfâd : torunlar, oğul.

Ahî : kardeş

Âhir-bahâr : güz, sonbahar.

Âhir-i kâr : nihayet, son, işin sonu.

Ahkâm-ı saltanat : saltanat işleri.

Âhû : ceylan.

Âh-u-nâle : âh ve inleme.

Ahval : durum, tavır.

Akâr-ı vakârın : gerçekçiliğin, cevherin, insanlığın, arın vakarın.

Akçe : Osmanlı döneminde kullanılan gümüş para.

Âkıb : vezir, naib, halife, kaymakam.

Âkil : akıllı.

Âkilâne : akıllıca.

Aksây-ı murad : en son murad.

Âlâm-ı intizâr-ı rıhlet: yola çıkma zamanını bekleme acısı.

Alât-ı hadîd : demirden yapılmış aletler.

Alât-i rezm : savaş aleti.

Ale'l-gafle : aniden, çok acele.

Alem : bayrak.

Âlemgîr olmak : dünyayı tutmak.

Ale't-tertib : sırası ile.

Allâme : ilim adamı, en iyi bilgin.

Alperen : yiğit, kahraman.

Anaru : karşı.

Ârâ : süslü, süslemek, süsleyen.

Ârâste : süslü.

Araz-ı ğaraz : gerçek hüviyet.

Ârî : temizlenmiş, çıplak, hoş.

Arkaç : dokuma tezgahında sağdan sola, soldan sağa dokunan ip; hayvanların gündüzün yattığı yer.

Arşın : dokuma tezgahında aşağıdan yukarı giden ipler,

çözüm, uzunluk ölçüsü.

Arus : gelin.

Âsâr : eserler.

Asır : ikindi.

Âsitâne-i saâdet : pâdişâhın sarayı; "İstanbul, Bâb-ı Âlî".

Assı : kâr, faide.

Asumân : gökyüzü.

Atâ : allah vergisi.

Atabe : eşik, saray.

Atabe-i Ülyâ : yüce saray, ulu saray, Bâb-ı Âlî.

Âvâre : yerinden yurdundan uzak; garip.

Âvâza-i nev : yeni bir şöhret,ün, yeni bir ses.

Ay ile Tâb : ay ile aydınlanan.

Âyân : ileri gelenler.

Ayin : merasim.

Ayn-ı sefâhat : aslen zevke ve eğlenceye aşırı derecede düşkünlük, açgözlülük.

Ayş : eğlence.

Âzâde : hür, serbest; kul, köle olmayan, mahkum olmayan.

A'zam : en büyük.

Azîm : şiddetli, büyük.

Azîzân : azizler, efendiler.

Azm : gayret, kararlılık.

B

Bâd : Rüzgar.

Bâdbân-ı ikdâmı : gayret, çalışması, ileri atılma yelkeni.

Bahr : deniz.

Bahr-i hunîn : kan deryası, kanlı deniz.

Ba'îd : uzak.

Bakâ : sonsuzluk.

Bâis : sebeb, hikmet.

Bân : idareci, yönetici, bekleyici.

Bârgâh : çadır, divan, yüce makam, yer.

Bed-Kîş : fena yaradılışlı.

Bed-nihâd : kötü yaradılışlı, kötü huylu.

Bed-rây : kötü fikirli, kötü düşünceli.

Bed-sîret : kötü huylu.

Behre : hisse, pay.

Behre-i lutf : lutuf nasibi, lutufdan nasibi olan. İyilik, güzellik nasibi.

Belerü: kaskatı kesilmek, belermek.

Bende : esir, kul.

Bende-i Kemîn: zayıf, aciz kul.

Berf-ü-barân : kar ve yağmur.

Berg-rîz : yaprak döken.

Berr : kara parçası.

Bezm : ziyafet, meclis.

Bevvâb : kapıcı.

Bî-bakâ : kalıcı olmayan, gidici.

Bî-dâd : adaletsizlik, haksızlık.

Bî-bedel : dengi, bedeli olmayan.

Bî-günah : günahsız.

Bî-hilâf : hilâfsız, şüphesiz.

Bî-ihtiyâr : istemeyerek.

Bî-kayd : ilgisiz.

Bi'l-kemâl : kemal ile.

Bî-kes : kimsesiz.

Bî-kıyâs: sayısız.

Bi'l-küliyye : tamamen.

Bî-misâl : eşsiz.

Bî-nâm-u-neng : nâmı ve utana-

cak hayası olmayan, "utanmayan, arlanmayan".

Binây-ı Saray-ı saâdetin : saadet sarayının binası.

Bisât : döşeme, yaygı, "halı, kilim, vb.".

Bî-tekellüf : tabiî olarak.

Burc-ı evliyâ : evliyalar burcu.

Bûy-ı safâ : safa kokusu.

C

Câme : elbise.

Cânib : taraf.

Cârî-Kâriler : hıfzı kuvvetli olan Kur'an okuyucular, "kuvvetli hafızlar, iyi hafızlar".

Cedd-i mâcidi : soylu ceddi, seçkin ceddi.

Celâlet-sipihri : yücelik semâsı.

Cennet-i Adn : cennet bahçesi.

Cevâhir-i zevâhir-i ahterle : görünen yıldız cevherleriyle.

Cevr : zulüm.

Cevher-i Irzın : Irzının özünü, "Irz ve namusunu".

Ceyş-i ğam : gam askeri, gam ordusu.

Cihândâr : kahraman, cihâna sahip, dünyâya hükmeden, hükümdâr.

Cihân-güşâ : cihânı alan, fetheden.

Cihet-i asliyelerine : asıl maaşlarına, asıl gelirlerine.

Civân : genç.

Cûd : cömertlik.

Cûş : coşan, akan.

Cûybâr : ırmak.

Cûy-ı şimşîr : kılıç nehri, "savaş".

Çâk etmek : yırtmak.

Çarh : çark.

Çarh-ı Berîn : gökyüzü, gök kubbesi.

Çarh-ı cellâd : dünya, zalım felek.

Çarh-ı bî-rahm : acımasız felek.

Çarşû-yı hevâ : nefsin isteklerinin çarşısı.

Çar-yâr-ı Ahyâr : Hûlefâ-i Râşidîn, "Dört Halife".

Çıharşembe : çarşamba.

Çü=çün : için,...diği zaman, çünki.

D

Dâd-hâhınıng : adaletini isteyenin.

Dâî : propagandist.

Dâm : tuzak.

Dâmen : etek.

Dârâ : eski Fars hükümdar - larından.

Darb-ı şimşirde : kılıç vurmada, savaşmada.

Dar-ı Dârâ : Dârâ'nın sarayı (evi).

Dârügîr : harb, savaş, kavga.

Daru'l-Harb : Dince harp yapılması lazım gelen ve müslümanların hükmünde olmayan ülke,-ülkeler, topraklar-

Daru's-Selâm : Bağdad'ın eski adı, "cennet"; kurtuluş yeri (evi).

Daru'ş-şifâ : hastahane.

Dehr : zaman.

Der.: kapı.

Derd-mend : dertli.

Dergâh : sarayın avlusu, saray.

Dest-i ihtimam : ihtimam eli, "dikkatlice".

Dest-i Sîm-bârı : gümüş yağdıran eli.

Deşt-i Kıpçak : "Dinyester ile İrtiş arası".

Deşt-i Tatar : "Kırım ve civarı".

Devât : divit.

Devlet-i ebed-Müddet : sonsuza kadar yaşayacak devlet, Osmanlının devlet ideali.

Deycûrî : karanlık.

Deşt : çöl, ova, kır.

Dîde : göz.

Dil-güşâ : gönül açan.

Dilîr : cesur.

Dil-tenk : canı sıkılmış.

Din-penâh : dinin koruyucusu.

Dirmek toplamak.

Dîv : şeytan, dev.

Divân : vezirlerle devlet adamlarının büyük meclisi.

Diyânet-cihanığa sultan : din dünyasının "inananların" sultanı.

Diyâr-ı Rûm : Anadolu.

Dûd : duman, tütün.

Dûr : evler.

Dûr : uzaklaştırma, dağıtmla.

dükeli : temelli, daimî.

Dürc-i Asfiyâ : doğru olanların kutusu, hazinesi.

Dürr-i yetim : yetimin saçı; en büyük inci, iri taneli inci, inci kolyesinde en iri tane.

Dütmek : tütmek.

E

Eble : sivilce, çıban.

Ebter : kesik, kapalı, dürülü.

Efser : taç.

Efser-i Âsumânî : semavî taç, dünya pdişahlığı.

Eğin : sırt, arka.

Ehl-i ihtibâr : haber alanlar, tecrübe sahibi.

Ehl-i itibar : itibar ehli.

Ehl-i sefer : yolcu.

Ehl-i sefer : göçebe.

Eimme-i din : Din adamları, "imamları".

Encüm : yıldızlar.

Encümen : topluluk, meclis.

Engürü : Ankara.

Envâr-ı Şeriât : Şeriâtın nuru, aydınlığı.

Erâzil-i nâsda : insanların rezilleri arasında.

Erbâb-ı keşf ü yakın : ermiş kimseler.

Ergörmek : yitişmek.

Esâme= Esamî : isimler.

Esbâb-ı be's-i şedîd : büyük ve acı verici yaralar açan harb aletleri.

Eşref-i kabâil : kabilelerin en şereflisi.

Etraf-ı vilâyet : vilayetin etrafı, ilin çevresi.

Evc-i Hurûç : başkaldırma burcuna, isyana.

Eyvân : yüksek bina, padişah divanı.

Ezel-i Âzelde mukarrer : takdir-i ilahîde kararlaştırılmış olan.

F

Fahr itmek : iftihar etmek, öğünmek.

Farz-ı ayin : her kişinin yapmak zorunda olduğu farz ibadet.

Fâsid-akidet : batıl inançlı.

Fâsid-nihâd : kötü yaradılışlı.

Fasîhu'l-Beyân: Güzel açıklayan, düzgün konuşan.

Fazl : iyilik, fazilet.

Ferid : benzeri olmayan; seçkin, eşsiz, emsalsiz, tek.

Ferişteh : melek.

Fermân-ı Âlî-şân : Sultanın ulu fermanı.

Feryad-u-ulâle : feryad ve vâ - veylâ.

Fesâd : kötülük.

Fetk-i sudûr : yürekleri koparmak.

Fetret : kargaşa ve karışıklık.

Fetvâ : bir mesele veya davanın çözümü için müftüler, kadıaskerler ve şeyhulislamlar tarafından verilen dinî hüküm - ler, kararlar.

Fevt olmak : ölmek, gitmek, kaçırmak.

Fikr-i avâkib : işlerin sonunu düşünmek.

Filhâl : derhal, hemen şimdi.

Fürû : dalı, budağı; ikinci dereceden akraba.

Füruğ : parlaklıklar, ışıklar, ziyalar.

Füttâk : kâtiller.

Füzün bolğag : devletinin ömrü artsın, uzasın.

G

Ğafûr : bağışlıyan, Allah.

Ğanîm : yağma, ganimetle yüklü olarak; yağma eden veya yağma edilen.

Gebr : mecusî, ateşe tapan.

Gedâ : dilenci, derviş.

Genc : hazine.

Gerd : toz.

Gerdûn : dünya, felek.

Ğilmân : gençler, köleler, esirler, cennette bulunan genç delikanlılar.

Girdâr : iş, meşguliyet.

Ğubar-âlûd : tozlu.

Ğussa : ğam, keder, üzüntü.

Güft-ü-gû : söz konuşma, dedikodu.

Gülbün : gül ağacı.

Gülgûn : gülrenkli.

Gümrâh : Yolunu şaşırmış, sapık.

Günâm : kafes.

Gûş-ı felek : dünyanın kulağı.

H

Habl-i bezille : ihsan ipi ile.

Hadem : hizmetciler.

Hâk : toprak.

Hâlet : durum, hal.

Hâli : boş; soyulmuş.

Halledellahu mülkehu ebedâ : Allah onun mülkünü - memle - ketini-daim-sürekli-eylesin;

Allah saltanatını sürekli ebedi kılsın.

Ham: eğri büğrü, bükülmüş, kıvrılmış.

Hâmûn : sahra, ova, bozkır, Büyük sahra.

Hânumân : ocak, yurt, memleket.

Hâr : diken.

Harab-âbâd-ı âlem : alemin harabeleri, harabelerle dolu olan alem.

Harbe : kısa mızrak.

Harîr : ipek.

Hark : yakma.

Harmân-ı güzâf : boş harman, ekin olmayan harman; boş konuşma.

Harman-i Bekâ : beka harmanı, felâket ve musibetlerin bol olduğu ve bir araya getirildiği yer.

Hased-i akran : meslekdaşlarının veya akranlarının bir kimseyi çekememeleri.

Haşem : hademe, tebaa.

Hâtif : gaybdan haber veren melek, gaybdan gelen ses, uğultu.

Havass : ileri gelenler, yüksek zümre idareciler.

Hâverân : doğu ile batı.

Havf : korku.

Havza-i himâyet : koruma sahası, havzası, "sınırları" dahilinde; koruma sınırında.

Hayl : at.

Hayf-ü-diriğ : vah yazık.

Hayl-i rezil : rezil at.

Hayl-ü-haşem : atlar ve hizmet çiler, adamlar.

Hayme-i eflâk : dünya.

Hayme-vü-hangâh : çadır ve padişah çadırı.

Hazer : kaçınmak.

Hazm : akıllıca ve sağlam iş yap mak.

Hem-râh : yol arkadaşı, yoldaş.

Herc-ü-merc : dağınıklık, karı - şıklık.

Hetk-i sütur : perdeleri yırtmak.

Hevâ-yı fenâ : yok olma isteği.

Hevâ-yı nefs-i hasîs : kötü nefsin havasına "isteğine".

Hil'at : elbise.

Hışm-ı tîze : aşırı öfke.

Hızır-ilham: Hızır gibi ilhamı olan.

Hilâfet-penâh : hilâfeti koruyucu.

Himâ-yı mahârim : mahremini (ailesini) kıskanma ve himaye etme.

Hîre etmek : hayrete düşürmek, şaşkına çevirmek.

Hoca-i Molla-i İsfahanî : İsfahanlı alim hoca.

Hod : eksiksiz, şüphesiz.

Hoş-dem : hali vakti yerinde.

Hoş-elhân : güzel nâme "güzel okuma".

Hoş-güvar : tatlı.

Hûb : güzel

Hubâb : kabacık, sevgi.

Hurrem : sevinçli, mesrur.

Husûmet : düşmanlık.

Huşk-leb : dudağı kuru.

Hüdâ-dâd : Allah vergisi.

Hüddâm : hizmetçiler.

Hulk : helâk, ölüm, zeval.

Hûn : kan.

Hûr : cennette bulunan kızlar.

Hurûç : çıkma.

Hurûş : coşku; çağıltı, gürültü.

Hüsn-i itidâl : uyumluluk.

Hüsrev-i devrân : devrin Hüsrevi.

Hüşü : başak, salkım.

I

' Iyş : eğlence.

İ

İbtidâ : başlangıç.

İbtilâ : zorlama "aşırı düşkünlük", belaya uğramak, düçar olmak; imtihan.

İcmâlen: kısaca, topluca.

İhâta etmek : kuşatmak.

İhdâs etmek : ortaya koymak, meydana getirmek.

İhtilâl : fitne, karışıklık.

İhtimâl-i hurûç : çıkma ihtimali, imkanı.

İhtimâl-i inhirâf : dönme ihtimali.

İhtimâm : dikkat etme, özen gösterme.

İktizâsı : gereği.

İlâ-yevminâ hâzâ cârîdur : halen zamanımıza kadar geçerlidir.

İlgâr : hücum.

İmâret-i kâinât : dünya, kâinatın onarımı, kâinat aşevi.

İmhâl : mühlek verme, bir müddet daha müsaade etmek, geciktirme.

İmtidâd : uzamak, uzun sürmek.

İmtisâl etmek : uymak.

İnâm-ı âmm : genel in'am, genel bahşiş "bağış".

İnan-ı azm : kesin karar dizgini, samimî yöneliş gemi.

İns-ü-cân : insanlar ve cinler.

İntizar : beklemek.

İrtahale : göçtü, gitti.

İrtidâd : hak dini terkeden, dinden çıkan.

İsî-dem : Hz.İsâ nefesli.

İstifhâm : suâl sormak.

Î'ş : yaşayış.

İştidâd bulmak : şiddetlenmek.

İttibâ : uyma.

İttifak : anlaşma.

İyâl : bir kimsenin ailesi "bakmakla yükümlü olduğu kimseler".

K

Kabâ-yı Beka : sonsuzluk elbisesi.

Kadimü'l-eyyâm : eski günler "çok eskiden".

Kalb-ı selbin : fena olan, müthereddid olan kalbin.

Kalıb-ı ruh-ı maânî : maânı ruhunun kalıbı.

Kakumak : yitmek.

Kâmrân : muradını alan.

Kamu : hepsi.

Kâmkâr : mutlu.

Kân : menba', kaynak, ocak, maden, maden ocağı.

Kanda : nerede.

Kandî : şekerli, tatlı, güzel.

Karavol : öncü, bekçi, karakol.

Kâr-fermây : iş için emir veren, iş yapan, iş bitiren.

Karn : yüzyıl, çağ, devir.

Kartaban : deyyus, pezevenk.

Kasîr : kısa.

Kasr : işkence, eziyet, kale, hapsetmek.

Kasr : saray, köşk, dünya.

Kâse-i serden : kafatasından.

Katre : damla.

Kavâid : kurallar, kaideler.

Kavî : kuvvetli.

Kayd : toplama.

Kayser : eski Bizans ve Roma İmparatorlarının ünvanı.

Kaziyye : olay, hüküm, önerme.

Kebîr : ulu, büyük.

Kedûret : gam, tasa.

Kelâm-ı Bârî : Allah'ah kelamı "Kur'an-ı Kerim".

Kelîm-ı kelâm : kelim "Hz.Musâ gibi kelamı olan, söyleyen"

Keff-i zer nisârı : altın saçan avucu.

Kenîz : cennetteki genç kız hizmetciler; cariye, halayık.

Kevâkib : yıldızlar.

Kıllet-i akl : akıl kıtlığı, akılsızlık.

Kiçi : küçük.

Kîne-cûy : öç almaya çalışan, kin tutan, kin arayan.

Kise : kese.

Kîse-i mıknatıs-hasiyet : mıknatıs tabiatlı kese.

Kisvet : elbise, giysi.

Kişver : memleket.

Kubbe-i mînâ : gök kubbesi.

Kuh : dağ.

Kumbet-i ahdar : yeşil kümbet, yeşil kubbe, yeşil tavan.

Kühl : sürme.

Kûhsâr : dağlık, dağlar.

Kûret : eyalet, sancak.

Kus-ı fitne : fitne davulu.

Kus-i Nüvîd : ümit davulu "kösü".

Kusûr : kaleler, kasırlar.

Kısvet-i Hazret : şeyhlik, tasavvuf kisveti "elbisesi".

Kûh-ı âhenîn : demirden dağ, demir dağ.

L

Lata : cübbe üstüne giyilen üstlük.

Lenger-i karar : tesbit demiri, (gemilerde, demir atma).

Lerzân : titreme, titreyen.

Leşker : asker.

Licâm : gem.

Lisanî : dile ait. Lisanla ilgili.

Livâ-yı nûr : nurun bayrağı, sancağı, önderi.

M

Maâlî : yücelikler.

Mâder-i dehr : zamanın anası.

Mâh : ay.

Mâh-ı sitâre-sipâh : yıldızlar kadar ordusu olan, ay gibi padişah. "Ay misâli"

Mahall-i itibâr : itibar mahalli, hürmete değer.

Makâm-ı nazîf : temiz makam

"temiz olan makam".

Mâl-â-mâl : ağzına kadar dolu, dopdolu.

Mâlî : dolu.

Makhûr : Allah'ın gazabına uğramış.

Mamûr : bayındır, şenlikli.

Ma'mûre-i mezkûre : adı geçen şehir, belde.

Mansıb : makam, koltuk.

Mâr : yılan.

Maslahat : iş, iyi.

Meâbid : mâbedler.

Mebhût : şaşkın,y hayrette kalmış.

Mecâl-ı urûc : tırmanma ihtimali, imkânı.

Medâr : dönen bir şeyin merkezi, etrafında dönülen nokta, sebep, vesile, vasıta.

Medfûn : defnedilmiş, yatan.

Medhûş : korkmuş, dehşete düşmüş.

Mehd-i sahibi'z-zaman : zamanın mehdisi "kurtarıcısı".

Meh-i nücûm-haşem : hizmetcileri yıldızlar olan ay gibi.

Melâmet : kötülük, fenalık, yaramazlık.

Memâlik : vatan, memleket toprağı. Ülkeler, memleketler.

Memdûd : uzun.

Menkûl : nakledilen, anlatılan.

Merbût : bağlı.

Merdûm : insan.

Merkûm : yazılmış, adı geçen.

Mersiye : ağıt, manzum ağıt.

Merz-bân : toprağın, memleketin bekçisi.

Mesâcid : mescidler.

Mesîhâ-dem : Mesih "Hz.İsâ" mefesli.

Mesken : yer, oturulan yer, ev.

Meskenet : alçak gönüllülük, miskinlik, fakirlik.

Mesmû' : işitilmiş.

Meşhûr-ı âfâk : dünyada meşhur.

Meşiyetine : dilemek, dilemesine.

Mevâkib : askerler, cemaat, kalabalık.

Mevkûfdur : bağlıdır.

Mezâhib : mezhepler.

Mezheb-i bî-asl-ı şîa : şianın asılsız sapık mezhebi.

Mezkur=mezkûre : adıgeçen, bahsedilen.

Mifreş-i munakkaş : nakışlı döşek, yaygı "tabiat".

Mihr-i âsumân-dergâh : gökyüzü sarayının avlusu gibi olan güneş misâli.

Mihr : güneş.

Mi'mâr-ı rüzgâr : zamanın mimârı "Allah".

Mîr-zâde : emir oğlu "emir evladı".

Mîzâc : tabiat, sağlık.

Muâdil : eşit, denk.

Mudarâ : iyi geçinme.

Mudârâ : savaş.

Mufavvaz : havale edilmiş, ait.

Muhâlif : düşman, zıd, uymayan.

Muhtasar : kısaltılmış.

Mukâbele : karşılaşma.

Mukâbelesinde : karşısında, adı anıldığı zaman.

Mukaddem : önde gelen.

Mukâtele : savaşma.

Mukîm : sonsuza dek kalıcı "oturan".

Muktezası : gereği.

Muhtazırlar : beklemektedirler.

Mûr : karınca.

Musalaha : sulh anlaşma.

Muvâfık : uygun.

Muzâfât : bağlı olanlar, kollar, ilaveler.

Mübahî-itikâd : gururlu, övünen inanış.

Mücessem : cisim haline gelmiş.

Müdafi ' : savunucu.

Müdâm : dāimā, dāim, sürekli.

Müddet-i hayat : ömür boyu.

Müderris : medresede ders veren, hoca.

Müfîd : faydalı.

Müfsîd : fesad çıkaran bozguncu.

Müftî-i Enâm : bütün yaratılmışların müftîsi.

Müheyyâ : hazır.

Mülâki olmak : kavuşmak, buluşmak, yetişmek, gelmek.

Mülhid : Allah'ı inkâr eden, dinsiz, ateist.

Mümteni' : imkansız.

Münhasır : kendine has.

Münir : ışık saçan.

Mürg : ölüm.

Müsâhele : kolaylık, yüz verme.

Müsellem : kabul edilmiş.

Müşîr : danışman, müsteşar.

Müşîr-i celîlü'l-kadr : kadri, kıymeti olan; bakan; sadrazam.

Müşk-bâr : misk yağdıran, güzel kokulu.

Müteberrek : mübarek sayılan, kutsal.

Müteheccid : teheccüd namazı kılan.

Mütemâdî : süren, aralıksız, bu zamana kadar.

Müttehem : ithâm edilen, suçlanan.

Müteyemmen : uğurlu, mübarek.

N

Nâgâh : ansızın.

Nâgehân : ansızın.

Nahçirgâh : avyeri.

Nâ-kes : pinti, cimri, alçak.

Nakkâre : dümbeleğe benzeyen askerî bir çalgı aleti.

Nakkaş : ressam.

Nâle : inleme, inilti.

Nâmdâr : namı olan yüce, ulu.

Nâr-ı hışmı : hışm ateşi, öfke ateşi.

Nâr-ı kârzâr : savaş ateşi.

Nâ-tıraş : bakımsız, tıraş olmamış.

Nâ-tüvan : zayıf.

Nazir : eş, denk.

Nebî-haslet : peygamber huylu.

Nebîre : torun.

Nedâmet : pişmanlık.

Nefîr : boru.

Nefl : nafile ibadet.

Neheng : timsah

Nehr-i kahr : kahredici nehir.

Nev-civân : delikanlı, genç.

Nikâb : yüz örtüsü.

Niyâm : kın, kılıf.

Nûr-ı Lâmi : parlayan nur.

Nûş : içmek, içecek.

Nücûm : yıldızlar.

Nüker : hizmetkâr.

Nüktedan : şakacı, nükte söyleyen.

Nîze : mızrak, süngü.

O

Od : ateş.

P

Pâ-bend : ayak bağı, Bukağı.

Palas: pek kaba kalın kumaş.

Pâsbân : bekçi, gözcü, nöbetci.

Pâydâr : ayakta kalmak, ebedi olan.

Pâymâl : ayaklar altına alma, çiğneme.

Pelîd : kirli, pis, murdar, temiz olmayan.

Perde-i gaflet : gaflet perdesi, dalgınlık örtüsü.

Perr-kanat : perr-i tavûs ; tavus kuşunun kanadı.

Peymâne : büyük kadeh.

Peyver : takibci, takib eden.

Pîr : yaşlı.

Pîşe : adet, iş, meşguliyet, "riâyet etmek, iş edinmek."

Pulâd : çelik zırh

Pûlâd-nihâd : çelik gibi sağlam tabiatlı "huylu".

Pür : dolu.

Pür-âb oldu : sulandı, doldu.

Pür-teblis : hile dolu, sahtekarlık dolu.

R

Raht : eşyâ, at takımı, yolcu için gerekli eşyâ.

Râvî : Nakleden, rivâyet eden.

Reâyâ : Osmanlıda vergi veren halk, Hıristiyan tebaa.

Ref'etmek : Kaldırmak.

Refîk : Destek, arkadaş, yol arkadaşı.

Reft : Cemâat, kabile, topluluk.

Reml : Kum.

Rengîn : Renkli.

Resânet-i mebnâ : Yapısının sağlamlığı, "yapının sağlam - lığı".

Rezm : Savaş, kavga.

Rezm-azmây : Savaşta denenmiş, başarısı sabit olmuş.

Rifat : Yücellik.

Rihlet etmek : Göç etmek, vefat etmek.

Rikâb-ı kâmyâb : Pâdişahın huzuru.

Rindâne : Kalenderce, sakınılması gereken şeylere meyli olmayan gönül ehlince.

Risâle : kitapçık, broşür.

Rişte-i küfrüni : Küfür yayanın ipini.

Rivâyet : Söylenti, söylenmektedir.

Rîze-Rîze : Parça parça, dökülmüş.

Rûh-perver : Ruhu besler.

Ruûs : Başlar, reisler.

Ruvât-ı makbûlü'l-kelâm : Sözü

beğenilen, makbul olan nakilciler.

Rûy : Yüz, çehre.

Rûy-i zemîn : Yer yüzü.

Rûzen : Pencere.

Rûzgâr-ı zorkâr : Zorlayan zaman.

Rüesâ : Reisler.

Rükn : Temel, direk, köşe, en sağlam, en kuvvetli.

S

Saâdet serîri : Saâdet tahtı, mutluluk koltuğu.

Sâbit-kadem : direnen.

Sadâ-yı ümîd : Ümit sesi, "sedâsı".

Sâdır olmak : Çıkmak.

Sadr : Başta gelen.

Saff-ârâ : Dizi ve tabura zînet veren.

Sâğar : Bardak, kadeh, şarap bardağı.

Sâhib-kırân : İyi bahtlı pâdişah.

Sahn : Meydan, aralık.

Sâib : Doğru, isabetli, yanlışsız.

Saîd : Bahtiyar, mutlu.

Sâm : Propağandist.

Sâkî : Su dağıtan, şarap sunan, sâkî.

Salâbet : Gösteriş, haşmet.

Salâtîn-i izâm : Büyük sultanlar.

Sâlik : Bir yolu tutan, bir yolda giden.

Sâlim : Zararsız, ziyansız, sağlam, sağlıklı.

Salsâl : Tatlı ve lezzetli su.

Sarsâr : Fırtına, şiddetli rüzğar.

Sayha : Nârâ.

Sâyim : Başıboş.

Sâz : Hazırlık.

Sebîl : Yol.

Seby-i harâir-ü-imâ : Hürleri ve câriyeleri esir etmek.

Sebze-zâr : Yeşillik.

Sebze-zâr-ı bahâr : Bahar yeşilliği.

Sedd : Bağlama, kapama.

Sedef-i dehr : Dünya midyesi, "dünya".

Sefk-i dimâ : Kan akıtmak, kan dökmek, "katletmek".

Sehâ : Cömertlik.

Sehâb-ı muzlim : Kara bulut.

Selâse ve tis'în ve semâni-mie : (Ar.) 893 (yılı).

Selb : Ortadan kaybolma, yok olma.

Selsebîl : Tatlı ve lezzetli su, "Cennette bir ırmak".

Semend : At.

Semend-i azm : Azim atı, kesin karar atı, azim, kesin karar.

Semîn : Pahası ağır olan, kıymetli olan.

Senâ : Övgü, medh.

Seng : Taş.

Sengîn : Taştan.

Sene-i mezkûre Cemâziye'l-ûlâsının 26. gicesinde : Adı geçen senenin Cemâziye'l-Evvel ayının 26. gecesinde.

Ser-â-pâ(y) : Baştan ayağa.

Ser-be-ser : Baştan başa.

Serd : Soğuk.

Serdâr : Komutan, kumandan.

Sergerdân : Başı dönen, perîşan, sersem, şaşkın.

Ser-hadd : Sınır.

Serîr : Taht.

Ser-nigûn : Başı aşağı, yenik.

Se-Şenbe : (Far.) Salı (günü).

Sevâd-ı a'zam : Büyük çoğunluk.

Seyf : Kılıç.

Seyl : Sel.

Sikât-ı ruvât : Sözü doğru, güvenilir nakilciler.

Sikender : İskender, "Makedonya Kralı Philipp'in oğlu olan Büyük İskender".

Sikender-sipâh : İskenderinki gibi çok askeri olan.

Silsile-i kelâm : Konunun, olayın sırası, silsilesi.

Sin : Mezar.

Sinân : Mızrak, süngü.

Sipâh : Asker.

Sipeh-sâlâr : Baş komutan.

Sipihr : Felek, gök.

Sîret : Gidişat, huy, tabiat.

Sirişte : Mayalanmış, yoğrulmuş.

Solak : Yeniçeri ocağının bir kısmı.

Subh-dem : Sabah vakti.

Sû-i tedbîr : Fena tedbir, kötü tedbir.

Sultân-ı âlem : Âlemin sultanı.

Sûret : Resim.

Suûd : Çıkma, tırmanma, yukarı çıkma.

Sübül : Yollar, muâşeret kuralları.

Süleymân-Sıfât : Hz. Süleyman'ınki gibi sıfatları olan.

Ş

Şâh bin Şâh : Şah oğlu şah, padişah oğlu padişah.

Şâkird : Talebe, öğrenci.

Şâyi etmek : Yaymak.

Şeb-nem : Çiy.

Şedd etmek : Sıkıca bağlanmak.

Şefîk : Acıyan, şefkatli, merhametli. Şehbâz: Doğan, şâhin.

Şehinşâh : Şâhenşâh : Şahların şahı, Padişahlar padişahı.

Şehriyâr : İdareci, kahraman.

Şehriyâr-ı rûşen-zamîr : Gönül aydın, güçlü, iktidarlı padişah.

Şehriyâr-ı rûy-i zemîn : Yeryüzünün hükümdârı, idarecisi, idarecisi, komutanı, kralı.

Şems : güneş.

Şems-i asr : İkindigüneşi.

Şenâât : Kötülükler.

Şevket : Azamet, gösteriş, heybet.

Şeyhülislâm : Osmanlı Devletinde, sultan adına dinî işleri, mahkemeleri ve eğitimi yürüten, en yüksek makam sahibi olan şahıslar.

Şikâr kılmak : Avlamak.

Şemşîr : Şimşîr : Kılıç.

Şîr : Aslan.

Şîr-i ner : Erkek aslan.

Şîr-zâde : Arslan yavrusu.

Şîrîn-zebân : Tatlı dilli, "güzel konuşan, güzel okuyan".

Şümâr : Çokluk, hesap, sayı.

T

Tabanca : Tokat.

Tabiat-hırâş: Gönlü hırpalayan, inciten, okşamayan.

Tâc-dâr : Taç sahibi, taçlı.

Tahassür etmek : Hasret çekmek, özlemek.

Tahkîr etmek : Hakaret etmek, hor görmek, küçük görmek.

Tahrîr : Anlatma, yazma; arazi, mal, şahıs ve saireyi yazı ile kayda geçme, tesbit etme. Bunların yazıldığı defterlere de "Tahrir defterleri" denmektedir.

Taht-gîr : Taht sahibi.

Tâk : Kubbe, künbet.

Takî : Allah'tan korkan, günahlardan çok sakınan, müttaki.

Tâk-ı mülk : Mülkün çatısı, rubbesi.

Tâk olmak : Kalmayıp bitmek, tükenmek.

Tâmme-i kübrâ : Kıyâmet, zelzele, sarsıntı.

Tanzîf : Temizleme, pakleme.

Tar : Dar.

Tarab : Coşku, sevinç.

Tarîk-ı Hüdâ : Allah'ın yolu, emri, doğru yol, hak yolu.

Tastîr : Yazma, yazılma.

Taht-i Kâvûs : Kâvûs'un kıymeti tahtı.

Tathîr : Temizleme, pakleme.

Tavâşî : Hadım.

Teberrüken : Mübârek, uğurlu ve üstün sayarak.

Tedbîr-i dil-pezîri : Gönülleri terbiye edebilen tedbiri.

Tedbîr-i Rûşen : Parlak, iyi bir tedbir.

Tedrîsât : Öğretim.

Tedvîni : Derlemesi.

Tefhîm : Anlamak, anlatmak.

Tekellüf : Zor işe katlanma, külfetli işi yüklenme.

Tereke : Miras kalan, taşınmaz mal, genel olarak mal.

Tersâ : Hristiyan.

Tertîb-i sin : Yaş sırası.

Tevakku olunan : Beklenen.

Tevfîk-ı Hakk : Allah'ın yardımı.

Tîğ : Kılıç.

Tilâvet : Okuma.

Tîğ-ı kîn : Kin kılıcı.

Tîr : ok.

Tîz-Pervâz : Hızlı uçan.

Tûl-u-arz : Enine boyuna.

Turâb : Toprak.

Turuk-ı Şer ' : Şeriat yolları, "din yolları, doğru yollar".

Turuk-ı şerr : Kötülük yolları.

Tuyûr : Kuşlar.

U

Ukbâ : Âhiret.

Ukûbet : Cezâ, cezalandırma.

Ulûm : İlimler.

Ulus : Millet.

Urûc : Yükselme, çıkma, tırmanma.

Uruğ : Boy, kabîle, sülâle.

Ü

Ümerâ : Emîrler, komutanlar.

Ümîd-var : Ümidi olan, ümit sahibi.

Üsküf : Alt göz kapağı, kirpik.

V

Vâdî-yi cehl : Cehâlet vâdisi.

Vâhid-i Kahhâr : Kahhâr olan Allah, Kahhâr olan Tek, Tek olan ezici.

Vâkıa-i Sâkıa : Öldürücü olay.

Vâkıf : Bilgili, haberdar, hâkim, vakfeden.

Vâlid-i mâcidi : Şanlı ve şerefli babası.

Vâlid-i Reşîd : Olgun baba.

Vâr : Gibi. Dicle-vâr : Dicle gibi.

Veled-i Zinâ : Meşrû olmayan ve nikâhsız evlenmelerden doğan çocuk.

Velî-makdem : Velîler gibi gelişi olan.

Velûd : Verimli.

Vesves-i İblîs : Şeytan'ın aldatmacası.

Vuhûş : Vahşî hayvanlar.

Y

Yâğî : Yağmacı.

Yarâğ : Hazırlık.

Yâr-ı müştâk : Candan isteyen dost.

Yevmî : Günlük.

Yüz-â-yüz : Yüzyüze.

Z

Zâd : yiyecek, rızık.

Zahîre : Yiyecek.

Zâhir olmak : Gözükmek, meydana çıkmak.

Zahm urmak : Yara açmak, yaralamak.

Zalâm : Karanlık.

Zalâm-ı adem : Yokluk karanlığı.

Zalâm-ı zulm : Zulüm karanlığı.

Zalâm-ı zulm-ü-bid'at : Zulüm ve bid'at karanlığı.

Zamîne : Zam, ilâve.

Zamîr : Cevher, öz.

Zede : Zâten.

Zengî : Zenci.

Zerr : Altun.

Zevâde : Azık, erzak.

Zıll : Gölge, sâye.

Zıllullâh : Allah'ıh gölgesi, "yeryüzünde allah'ın vekili, **pâdişah**".

Zikr : Hatırlama.

Zindânî : Mahkûm, zindanda kalan..

Zîr-ü-zeber : Alt-üst, perîşân.

Zirve-i iktidâr : İktidârın doruğu.

Zuhûr bulmak : Meydana gelmek.

Zulmet-i dalâlet : Sapıklık karanlığı.

Zübûl bulmak : Kurumak, solmak.

İBN-İ KEMAL

Bu kitap, (1468-1534) yılları arasında yaşamış meşhur âlimlerimizden Kemal Paşa-zâde'nin hayatını, eserlerini, fıkirlerini ve çalışmalarını ihtivâ etmektedir.

Osmanlı Safavî çekişmelerinde ve Yavuz Sultân Selim'in Mısır seferinde yazarın gösterdiği gayret, takdire şayândır. Yavuz Sultân Selim'in politikasında ve Kanûnî'nin başarılarında Kemâl Paşa-zâde'nin fikrî ve ilmî ağırlığı, hissedilir derecede mevcuttur.

Bu kitapta yazarımız, mümkün mertebe, her yönü ile tanıtılarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilmî ve idârî hayatında oynadığı yapıcı rolü dile getirilmekte ve yeni nesle ecdâdının eşsiz örneklerinden biri daha verilmeye çalışılmaktadır.

450 Tl.

975 - 17 - 0040 - X